

عرفان

مجله تحقیقی، ادبی، تربیتی و اجتماعی
اسد ۱۳۹۶ هجری شمسی

- ایونایز کوونې وړانگې...
- آموزش مهارت‌های شناختی...
- د حج او عمرې په اړه اړین علمي...

د ښوونځي د زده کړو سربېره له کتابتون څخه ګټه پورته کول په زده کړه مثبتې اغېزې لري.

عرفان

د پوهنې وزارت

مجله تحقیقی، ادبی، تربیتی و اجتماعی

اسد ۱۳۹۶ هجری شمسی

Erfan

Research, Cultural & Social Magazine

Month: July - August 2017

نهال آزادی با خون شهدا پر بار می شود.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسوول مدير

محمد ابراهيم ستانكزي

مهتمم: صادق سپين غر

كتنپلاوي

پوهنيار محمد كبير حقمل

معراج زماني

استاد گل رحمان رحمان

سر محقق محمد آصف گلزاد

د سرمؤلف مرستيال عنايت الله عادل

محمد اکرم وفادار

عبد الصبور غفراني

محمد نسيم عياد

علمي مشاور

سيد احمد اشرفی

خبريال

عبدالواسع سعادت

انځور

محمد اديس نوري

کمپوز چارې

احمد شعیب ورسجی

ډيزاين

بريالي رحمانزی

د دفتر شميره

۰۷۲۹۸۱۹۰۳۵

- ۱..... سرمقاله
- ۳..... آموزش مهارت‌های شناختی... سرمحقق گلباز بنیادی
- ۹..... ایونایز کوونې وړانگې... د سرمؤلف مرستیال سید عزیز احمد هاشمی
- ۲۴..... انواع هوش در شاگردان... شوونمل حفیظ الله همکار صدیقی
- ۳۳..... په ادبیاتو کې د نرخونو څیره... مؤلف میرویس خدران
- ۴۰..... اهمیت تجربه در علوم معاصر... نورالله حضرتی
- ۴۵..... د حج او عمرې په اړه اړین علمي... د سرمؤلف مرستیال استاذ عنایت الله عادل
- ۶۴..... ازربابی... مؤلف نسیمه عبدالرحیم زی
- ۶۹..... خپلواکي... محمد عزیز حسین خېل
- ۷۳..... هورمون‌های نباتی... معاون سرمؤلف ترینا ستار محب‌زاده
- ۸۱..... جنگ جهانی دوم و پیامد‌های... محقق علی حشمت سنا
- ۹۱..... شریعت اسلامی و جلوه‌های... محقق یار محمد صمدی
- ۹۷..... ضمیر ناخود آگاه... مؤلف عطا الله غیاثی

د عرفان مجله د مطالبو په اېډیټ کې خپلواکه ده، راغلې لیکنې له عرفان سره پاتې کېږي.
د عرفان مجله د لیکوال د لیکنې ننگه نه کوي، هر لیکوال ته ښایي،
چې د خپلې لیکنې ننگه په خپله وکړي

د پوهنې وزارت

څېړنیزه، ادبي، ښوونیزه، روزنیزه او ټولنیزه مجله

زمری ۱۳۹۲ هجري لمريز کال

سر مقاله:

خپلواکي په پوهه ساتل کيږي

آزادي تر پاچاهييه لا تېری کا
چې د بل تر حکم لاندې شي زندان شي

بلي! درنو لوستونکو، گرانو زده کوونکو او د هیواد د ځوان نسل روزونکو قدرمنو استادانو! ۹۸ کاله مخکې (۱۲۹۸ ل د اسد ۲۸) زموږ پلرونو او نیکونو د ځوان، په هیواد مین او غیرتي پاچا غازي امان الله خان تر مشري لاندې خپله آزادي د تورې په زور له انگلیسانو څخه تر لاسه کړه، زموږ گران هیواد افغانستان په دې سیمه کې لومړنی هیواد و چې د انگلیسانو د شیطاني طلسم او اسارت جیغ یې له خپلو اوږو کوز او د انگلیس د لومړۍ نړیوالې جگړې د فتحې نشته یې د انگلیسي جنرالانو له سرو والوزوله، امیر امان الله خان له پاچا کېدو څخه لس ورځې وروسته په داسې حال کې چې ډگري کالي یې اغوستي و د کابل د عیدگاه په جومات کې د خلکو په منځ کې را ښکاره شو، توره یې له ټيکي ایستلې وه او اعلان یې وکړ چې زموږ هیواد له دې شېبې وروسته په خپلو کورنیو او بهرنیو چارو کې یو خپلواک هیواد دی، که هر څوک زموږ کورنی او بهرنی خپلواکي وننگوي په دې توره به یې سر له تن څخه جلا کړم، هماغه و چې ښاغلی امیر د انگلیسانو عکس العمل ته سترگې په لاره پاتې نشو او عملاً یې په پوځي نقل او حرکاتو لاس پورې کړ او په لس گونو پوځي چارواکي او ملي مبارزين او قومي مشران یې سره تنظیم کړل او د هیواد جنوبي پولو او سیمو ته یې له هندوستان څخه د احتمالي برید د مخنیوي لپاره واستول او دغه راز یې له انگلیسانو سره د جگړې لپاره د دیورند د کرښې آغاړه پښتني قبایل له خپل غزم څخه خبر کړل هماغه و چې په زرگونو ملي مبارزين او خلک را پورته او سره یو موټي شول، په هر کور کلي او جومات کې له انگلیسانو سره د جگړې خبرې روانې وې، د امیر امان الله خان د جگړې اعلامیه د انگلیسانو تر لاس لاندې سیمو او پوځي ملیشوو کې لاس په لاس

گرځېده، د خلکو تر منځ د انگليسانو خلاف د جگړې احساسات ورځ په ورځ تودېدل او د برتانوي هند د امپراتورۍ تر ستوني پورې د دغو احساساتو پلوشې خورې وې. انگليسانو هم د امير له اعلان سره سم خپل ۳۴۰ زره کسيز پوځ چپه الوتکو، توپونو، زغروالو وسايلو، منظم مخابراتي سيستم او لوژستيک سمبال او د افغانستان پولو ته را نږدې کړ؛ خو زموږ باتورو او په هيواد او خاوره مينو پلرونو او نيکونو مخکې له دې چې د امير امان الله خان منظم پوځ په تمامه معنی له دښمن سره جگړه وکړي د ديورند د کرښې په اوږدو کې د دښمن ټولې پوځي کلاگانې او چوڼۍ ونيولې، د هغوی مخابراتي سيستم يې ړنگ او انگليسي جنگي ماشين يې شنډ او تسليمېدو ته مجبور کړ، انگليسانو له دې ويرې چې ياد فرهنگ د انگليسي امپراتوري نورو برخو ته خپور نشي او انگليسي امپراتوري ته په هندوستان کې اور ونه لگوي؛ نو افغانستان ته يې خپل استازي واستول او د سولې غوښتنه يې وکړه، انگليسانو چې د جگړې په ډگر کې يې سخته ماته خوړلې وه د خپلې ماتې د جبرانولو لپاره يې په سيمه کې خپلو مزدورانو ته امر وکړ چې د بې «محا با» پيسو په لگولو سره پرېږدي چې د افغان ټوله خاوره تر آباسين پورې آزاده شي. لنډه دا چې انگليسانو د خپلو مزدورانو په مرسته چې د امان الله خان تر ارگ پورې يې ريښې غځېدلې وې وکړای شول چې گټل شوې جگړه خپلو ټولو موخو ته چې د پښتونستان آزادي وه ونه رسيري؛ خو سره له دې هم د راولپنډۍ د قرار داد (د ۱۹۱۹ کال د اگسټ ۸) له مخې چې د دواړو لوريو (د افغانستان خپلواک دولت او د برتانيا دولت) له خوا لاسليک شوو د افغانستان اوسني حدود په رسميت وپېژندل شو او د انگليس د مداخلې لاس لنډ شو، خو له بده مرغه چې «پښتونستان او بلوچستان» لا تر اوسه د ناسور زخم په شان وینه ورکوي او زموږ په هيواد د تېري او لاسوهنې اسباب جوړوي.

گرانو استادانو او زده کوونکو!

د خپل هيواد د تاريخ پانې په زوره توگه مطالعه کړئ او د خپل هيواد د خپلواکۍ د ساتلو لپاره هغه لاره وټاکئ چې تاسو د بري تر پولو رسولای شي علم او پوهه تر لاسه کړئ له علم او پوهې پرته آزادي او خپلواکي نه تر لاسه کيږي او که تر لاسه هم شي ساتل يې گران دي.

آموزش مهارت‌های شناختی، فراشناختی و نقش آن در یادگیری بهتر شاگردان

قسمت اول:

چکیده

هدف از تحریر این مقاله بررسی و تحلیل اصطلاحات شناختی و فراشناختی در پروسه تدریس و یادگیری می باشد. اقدامی که به این منظور توسط روانشناسان و صاحب نظران روانشناسی، پروسه اطلاعات در حافظه کشف و ابداع شده با نام مهارت‌های یادگیری و مطالعه learning and studying skills یا به اصطلاح فنی تر راهبرد های شناختی و فراشناختی cognitive and metacognitive strategies نام گذاری شده اند. چندین سال اخیر شاهد پیشرفت عظیم روانشناسی تدریس و یادگیری به سوی کشف این راهبرد ها یعنی راههای مطالعه کردن و یادگرفتن بوده است. مبحث این مقاله آگاه ساختن معلمان از چگونگی مطالعه کردن و یادگرفتن صحیح برای معلمان و مهم تر از همه برای شاگردان شان است. اهمیت معنا و مفهوم شناخت و فراشناخت هم برای معلم و هم برای شاگردان به بررسی گرفته شده که هدف اساسی مهارت‌های شناختی و فراشناختی تسهیل یادگیری در پروسه تدریس برای معلمان و یادگیری شاگردان است. برای درک بهتر تفکیک بین واژه های شناخت و فراشناخت با مثالهای متعدد به وضاحت ارائه شده و همچنین نتایج تحقیقات دانشمندان نیز در این راستا به بررسی گرفته شده است.

واژه های کلیدی:

شناخت، فراشناخت، پردازش، اطلاعات، حافظه، معلم، شاگرد، تدریس، یادگیری.

متن

اصطلاح شناخت cognition در روانشناسی تربیتی به پروسه های درونی ذهنی گفته میشود که بر مبنای آن مطالب یادگرفته شده و به خاطر سپرده می شود، معلومات غرض یادگیری مورد توجه قرار می گیرد، به رمز تبدیل و در حافظه ذخیره می شود و هر وقت که

ضرورت شد دوباره احيا ميگردد. به عبارت ديگر، ما از طريق پروسه هاي شناختي، جهان پيرامون خود را مي شناسيم، از آن آگاه مي شويم و به آن پا سخ مي دهيم. همچنان شناخت به پروسه هايي اشاره دارد که افراد به کمک آنها ياد مي گيرند، فکر مي کنند، به حافظه مي سپارند و به ياد مي آورند. (۱: ۴۸۸)

دانشمنداني مانند: پياژه Piaget Jean (۱۸۹۶-۱۹۸۰) روانشناس سويسی، لِف سيمينوويچ ويگوتسکی Vygotsky Lev Seminovich (۱۸۹۶-۱۹۳۴) روانشناس روسی، روانشناسان پيرومکتب گشتالت gestalts در آلمان و تولمن در امريکاديد گاههاي شناختي «يادگيري شيوه هاو مهارتهاي مطالعه» خود را براساس پروسه هاي ذهني درمورد رشد شناختي «رشدشناختي فزيولوژيکي مغز از تولد تا جواني در حال تغييرميباشد» و به همين ترتيب ياد گيري شناختي (يادگيري متناسب با رشد فزيولوژي مغز صورت مي گيرد) ارايه کردند. تحقيقات بعدي نشان داد که نظريه رفتارگرایی (پاداشهاي بيروني براي شاگردان مانند نمره خوب و غيره) نمي تواند تصوير جامعي از يادگيري آدمي ارايه کند و بسياري از روانشناسان آموزشي، به خصوص در ربع آخر قرن بيستم به ديدگاه هاي شناختي در روانشناسي يادگيري رواقردند و به مطالعه پروسه هاي ذهني پرداختند. اين گروه باوجودي که ديدگاه هاي متفاوت دارند باآنهاهم پيروان نظريه روانشناسي شناختي محسوب ميشوند. (۲)

شناخت عبارت از کسب آگاهي و يادگيري امورمختلف تعريف شده است، درين پروسه هر تدبيري که شاگرد براي اين منظور به کار مي برد، به نام مهارتهاي يادگيري شناختي ياد مي کنند. به ملاحظه تعريف فوق، مهارت يا شيوه يادگيري شناختي به هرنوع رفتار، اندیشه يا عملي گفته مي شود که شاگرد براي يادگيري مورد استفاده قرار مي دهد و هدف آن کمک به فرا گيري، سازمان دهی و ذخيره سازي دانشها درحافظه به صورت درازمدت و سهولت بهره برداري از آنها درآينده است. مهارتهايشيوه هاي يادگيري شناختي به يك نقشه کلي يا مجموعه عمليات که براي رسيدن به هدف معين يادگيري طرح ريزي شده باشد گفته مي شود. در مجموع مهارتهاي يادگيري شناختي يا مهارتهاي مطالعه و يادگيري به ما کمک مي کند تا معلومات جديد را براي ترکيب با معلومات قبلاً يادگرفته شده، ذخيره و آنها را درحافظه درازمدت غرض يادآوری و استفاده به موقع از آنها آماده سازند. مهارتهاي شناختي ابزارهاي بهتر براي يادگيري شاگردان و محصلان دانسته مي شوند و عبارت اند از: مهارت تکراريامرور (مروریک مطلب براي خود باصدای بلند يا آهسته، تکرار اصطلاحات مهم، مکررخواني، مکررنويسی)، مهارت بسط ياگسترش معنایی، مهارت

تصويرسازي ذهني، مهارت اختصار يا مخفف، مهارت مقايسه، سازماندهي، مهارت يادگيري مطالب غيرمعنادار، پرازموزي و غيره. (۲: ۲۳۵، ۲۳۴)

امروز صاحب نظران، خلاقيت را دانش بنيادي براي هرگونه تغيير و نوآوري و عامل مهم در شتاب بخشيدن به نوآوري هاي علمي و فناورانه بشر مي دانند. امکانات موجود نيز نشان مي دهند که مرکز ثقل حرکات نوين در آينده را خلاقيت و ميزان بهره گيري از تفکر خلاق تشکيل مي دهند. اثر بخشي آموزش راهبردهاي شناختي و فراشناختي برخلاقيت، انگيزه، پيشرفت و خود پنداره تحصيلي مؤثر است. براین مبنا، يکي از چالش هاي جدی و قابل پيش بينی بشر در آينده مسأله ميزان بهره گيري از اذهان و شخصيت هاي خلاق در حوزه هاي مختلف علمي، پژوهشي، تکنالوژي و حفظ الصحه است.

خلاقيت يکي از ابعاد شناختي انسان بوده که در رشد و تکامل فرد و تمدن بشري نقش مؤثري دارد و زيربنای اختراع و دست آوردهاي علمي و هنري است. پژوهش هاي انجام شده نشان مي دهند که خلاقيت موهبت فطري نيست که افراد از آن برخوردار باشند، مي توان با کاربرد شيوه هاي مناسب، آن را پرورش داد. انگيزه پيشرفت و خود پنداره (فکر و نظر شخص راجع به خودش) تحصيلي از متغيرههاي هستند که هم مي توانند با خلاقيت در ارتباط باشند و هم تحت تأثير تغييرات ناشي از آموزش راهبردهاي شناختي و فراشناختي قرارگيرند. (۱۱: انترنت)

کلمه فرا شناخت metacognition مرکب از دو جز مي باشد که فرا به معنای فراتر، فراسو و مافوق، و شناخت cognition به معنای چگونگی راه هاي يادگيري مطالب درسي اشاره دارد، همچنان پروسه شناخت شامل همه عمليه هاي اطلاعاتي يا معلوماتي که شامل ذهن مي شود يعني (بازشناسي، يادآوري، خودآگاهي، فکرکردن، مطالعه و خواندن، نوشتن، حل مسئله، خلاقيت، استدلال، تخيل وغيره مي باشد) و يا شناخت به پروسه هاي ذهني يا راههايي که در آنها معلومات پردازش يا خبرپردازي (Information Processing) مي شوند، يعني راههايي که ما به وسيله آنها اطلاعات را مورد توجه قرارمي دهيم، آنها را تشخيص مي دهيم و به رمزدرمي آوريم و درحافظه ذخيره مي سازيم و هر وقتي که نياز داشته باشيم آنها را ازحافظه فرا مي خوانيم و مورد استفاده قرار مي دهيم گفته مي شود. فراشناخت يعني آگاهي از چگونگی يادگيري خويشتن يا آگاهي فرد از نظام شناختي خود او و يا دانستن در باره دانستن يادگيري خويشتن مي باشد. به عبارت ديگر فرا شناخت، به معلومات ما در باره پروسه هاي شناختي خود ما و چگونگی استفاده بهتر و بيشترا آنها براي رسيدن به اهداف يادگيري گفته مي شود. آگاهي فراشناختي به ماکمک مي کند تا درجريان ياد گيري و دانستن مطالب

درسی، پیشرفت یادگیری خود را تحت کنترل و مراقبت بگیریم یعنی آگاهی کامل از چگونگی یادگیری خود می باشد. همچنین دانش فراشناختی به ماکمک خواهد کرد تا نتایج تلاشهای یادگیری خویش را ارزیابی کنیم و میزان تسلط خود را بر موضوعاتی که خوانده ایم سنجش کنیم. برای اینکه پروسه به یاد سپردن دانش ما با مؤثریت کامل عمل کند باید شاگرد یا شاگردان از چگونگی یادگیری خویش آگاه باشند. به طور مثال، پروسه به یاد سپردن معلومات ما به این درک برسد که بهتراست شمارهٔ تلفون یکی از دوستان خود را ضمن یادگیری شفاهی آنرا نزد خود یادداشت کنیم (مهارت یادگیری فراشناختی) در غیر آن فراموش می شود و یا دروس کتب درسی روزانهٔ مکتب را در خانه تکرار و مرور می کنیم کلمات مشکل را به وسیلهٔ فرهنگ و یا هروسيلهٔ ممکن دیگر (شناختی یا مهارتهای یادگیری) برای یادگیری آسان می سازیم، بعد با استفاده از سوالات و یا پرسشهایی که در اخیر هر موضوع در کتب درسی وجود دارد خود را آزمایش می کنیم که آیا موضوع را طوریکه لازم است یاد گرفتیم؟ (در هر دو صورت یعنی درک از یادگیری وعدم یادگیری خود یک مهارت فراشناختی محسوب می شود). معلومات دانش و آگاهیهای فراشناختی به ما مشوره می دهد که راههای مختلفی برای سازمان دهی موضوعات و مطالب درسی به منظور سهولت بخشیدن به یادگیری، سپردن به حافظهٔ درازمدت و به یاد آوردن آنها وجود دارند. (۳: ۱۰۸، ۱۱۱)

پروسه های فراشناختی توانایی و دانش لازم برای انتخاب، اجرا، ارزیابی و نظارت با لای شیوه ها و مهارتهای شناختی هستند. همچنان پروسه های فراشناختی دوجنبهٔ مستقل اما مرتبط با هم دارند: دانش فرا شناختی و پروسه های تنظیم و کنترل. دانش فراشناختی شامل توانایی شاگرد یا هر فرد دیگر در پرسیدن سوالاتی مانند موارد آتی از خودش:

- دربارهٔ این موضوع درسی تا کدام معیار می دانم؟ (آزمون پیشرفت شخصی)
- چقدر وقت برای یاد گرفتن این موضوع ضرورت دارم؟ (پلان کردن و مدیریت زمان)
- برای پرداختن به حل این مسئله کدام نوع پلان مناسب می باشد؟ (پلان کردن اجرایی برای تلاش آگاهانهٔ یادگیری)

- چطور می توانم نتیجهٔ این کار را پیش بینی کنم؟ (مشاهدهٔ خود)
- اگر مرتکب اشتباهات شوم چطور می توانم آنرا مشخص و تصحیح نمایم؟ (خود قضاوت)

پروسه های تنظیم و کنترل و یا مشخصاً کنترل کننده های فرا شناختی عبارتند از: پلان کردن، نظارت، تنظیم و بررسی یادگیری خویش است. (۴: ۴۸۹-۴۹۰)

برای بارنخست هارلو harlow (۱۹۴۹) مفهوم یادگرفتن یادگیری را در یک سلسله آزمایشاتی که بالای میمونها تطبیق کرد مطرح ساخت. در این تجربه میمونها مجبور می شدند تا مسائلی را که به آنها داده می شد حل کنند. نتایج جالب هارلو این بود که میمونها هر قدر مسائل زیاد را حل می کردند در حل مسئله های بعدی توانایی بیشتر را حاصل می کردند. به این مفهوم که میمونها مهارتهایی را یاد می گرفتند که چطور یاد بگیرند. روانشناسان پیرو شیوه چگونگی پروسه یادگیری معلومات ذهنی (چگونگی پروسه به یاد سپردن معلومات دانش در ذهن)، در دهه های اخیر به جای مفهوم یادگرفتن یادگیری هارلو، از اصطلاح فراشناخت استفاده کرده اند. بنابراین، هم حامیان یادگرفتن یادگیری و هم فرا شناخت که هر دو یک مفهوم دارد به این نتیجه رسیده اند که بر اثر پیشرفت یادگیری، شاگردان نه تنها دانش شناختی را یاد می گیرند بلکه برچگونگی شناخت خود نیز مطلع می شوند، یعنی از دانش فراشناختی خویش نیز معلومات به دست می آورند.

براون brown (۱۹۴۴)، یاد گرفتن یادگیری یا فراشناخت را به دو شکل معرفی می کند: اول، آگاهی شاگرد از فعالیتهای پروسه های شناختی (راههای مهارتهای یادگیری) خود او. دوم، مهارتهای مورد استفاده شاگردان برای تنظیم پروسه های شناختی خودش. به عبارت دیگر، فراشناخت از یک طرف شامل دانش میتودها و پروسه های شناختی یاد گیری و از جانب دیگر شامل روشهای نظارت و کنترل بر چگونگی یادگیری دانش خود می باشد.

یکی از روانشناسان به نام دمبو (۱۹۹۴) می گوید که دانش فراشناخت به سه چیز اشاره می کند: (۱) دانش مربوط به خود شاگرد (مانند آگاهی از رجحانها، علاقه ها نقاط قوت، نقاط ضعف و عاداتهای مطالعه)، (۲) دانش مربوط به مسئولیت یادگیری (از جمله اطلاعات مربوط به دشواری مسائل مختلف و مقدار کوشش مورد نیاز برای انجام مسائل آموزشی)، و (۳) دانش مربوط به راهبردها یا استراتیژی های یادگیری و چگونگی استفاده از آنها. هولت holt (۱۹۸۲)، ضمن مشاهدات خود از رفتار شاگردان مختلف، راجع به اهمیت فراشناخت به نتیجه گیری آتی دست یافته است:

ممکن شاگرد خوب کسی باشد که می گوید من نفهمیدم (فراشناخت)، زیرا او دائماً بر میزان درک و فهم خود نظارت دارد. شاگرد ضعیف کسی است که از چگونگی درک و فهم خود آگاه نیست و اکثراً نمی داند که می فهمند یا نمی فهمند. در نتیجه، مسئله این نیست که از شاگردان بخواهیم چیزی را که نمی دانند از ما بپرسند، بلکه مسئله مهم این است تا آنها را از تفاوت بین آنچه می دانند و چیزی را که نمی دانند آگاه سازیم. (۵: ۶۹)

با توجه به اینکه ما شناخت را کسب آگاهی یا یادگیری امور مختلف تعریف کردیم، هر تدبیری که شاگرد برای این منظور به کار می گیرد راهبرد یا استراتیژی شناختی نام دارد.

بنا به تعريف، ((راهبر دشناختي به هر گونه رفتار، اندیشه يا عمل گفته می شود که يادگيرنده برای يادگيري مورد استفاده قرار می دهد و هدف آن کمک به يادگيري، سازماندهی و ذخيره سازی دانش ها و مهارتها و نیز سهولت بهره برداری از آنها در آینده است))

يادگيري مهارتہای شناختي راههای يادگيري محسوب می شوند. در مقايسه با آنها، يادگرفتن مهارتہای يادگيري فرا شناختي تدابييري هستند که برای کنترل مهارتہای شناختي مورد استفاده قرار می گیرند. بر مبنای پروسه به ياد سپردن معلومات در ذهن، مهارتہای يادگيري شناختي به ماکمک می کنند تا معلومات جديد را به منظور ارتباط دادن با معلوماتی که قبلاً يادگرفته ايم و برای ذخيره سازی در حافظه طویل المدت آماده سازيم و همچنان مهارتہای يادگيري شناختي وسائل لازم برای يادگيري محتوا هستند، اما راهبردها يا مهارتہای يادگيري فراشناختي بالای راهبردهای شناختي اعمال نظارت می کنند و به آنها سمت وسو ميدهند. به عبارت ديگر، می توانيم به شاگردان مهارتہای شناختي زيادی را ياد بدهيم، اما اگر آنها از مهارتہای فراشناختي لازم که گفته می شود در يک موقعيت معين کدام مهارت شناختي مورد استفاده قرار گيرد و در کدام موقعيت بايد تغيير مهارت داد محروم باشند هرگز شاگردان برتر و لایق نخواهند شد. لذا، از مهارتہای شناختي و فراشناختي با در نظر داشت موقعيتها بايد به صورت موازی استفاده شود. (۶: ۷۹)

فلاول (۱۹۸۳)، مهارتها يا راهبردهای شناختي و فراشناختي را با هم مقايسه کرده و در اين مورد گفته است که شاگردان ماهر مهارتہای شناختي را وسيله می گیرند تا به پيشرفت شناختي (يادگيري محتوای مطالب درسی) دست يابند و از مهارتہای فراشناختي استفاده می کنند تا بالای پيشرفت يادگيري نظارت داشته باشند، همچنين انتخاب هشیارانه مهارتہای مناسب، کنترل بر اثربخشی آنها، اصلاح اشتباهات، در صورت لزوم تغيير مهارتها و جانشين ساختن آنها از جمله مهارتہای فراشناختي به حساب می آيد. (۷: ۵۰۶، ۵۰۱)

د سرمؤلف مرستيال سيد عزيز احمد هاشمي

ايونايزکونکې وړانگې او د چاپيريال ککړتيا

روښانه ده چې اوبه، وچه، هوا او هغه ژوندي سري چې په هر چاپيريال کې اوسيري د طبيعت بيلا بيلې برخې جوړوي. طبيعت د الله د مخلوقاتو له منظمې ټولگې څخه عبارت دي چې له يو بل سره بيلابيلې اړيکې او متقابلې اغيزې لري. د طبيعت منظمه ټولگه په دې معنا چې له ډيرو کوچنيو اتومي او هستوي ذرو څخه تر ډيرو لويو سماوي جسمونو او کهکشانونو پورې ژوندي او غير ژوندي ټول مخلوقات په تصادفي ډول، بې هدفه نه دي خلق شوي بلکې پرته له کومې نيمگړتيا د يوه منطقي تعادل او توازن پر اساس په دقيقه توگه له لوی تدبير سره خلق شوي دي.

په دې اړه په قرانکريم کې د بيلابيلو آيتونو په واسطه اشارې شويدي. د بيلگې په توگه الله تعالی د الدخان سورت په ۳۸ او ۳۹ آيتونو کې فرمايي:

ترجمه: اومور آسمانونه، ځمکه او د دواړو په غير کې ټول جسمونه د لوبو لپاره نه دي پيداکړي. (الدخان ۳۸ آيت)

مور پرته د حق له انگيزې څخه په بله هيڅ انگيزه نه دي پيداکړي، خو ډير خلک نه پوهيږي. (الدخان ۳۹ آيت)

انسان ته لازمه ده چې د ځمکې له خپل ښايسته طبيعت او چاپيريال څخه د خپل هوسا ژوند او آرامۍ په موخه مناسبه گټه پورته کړي او که نه د انسان له حرص څخه ډک چلند او مداخلې په صورت کې د ژونديو موجوداتو او په ځانگړې توگه د انسان ژوند له سترو گواښونو سره مخ کيږي چې په ډيرو حالتونو کې يې جبران ستونځمن او ناشونی ښکاري. له دې امله جدي اړتيا ده چې بايد انسانان د خپل چاپيريال يعنې اوبو، وچې، هوا او ټولو ژونديو او غير ژونديو جسمونو د مصئونيت لپاره هلې ځلې وکړي اوله هر ډول ککړتيا بېخايه مداخلې او د منځه تلو له کواښ څخه د ژغورلو لپاره يې زيار وباسي.

زموږ په گران هيواد افغانستان کې د نږدې اوه ديرش کالونو څخه را په دې خوا د تا وتريخوالو او تپل شوو جگړو په بهير کې له ډول، ډول وسلو څخه ناوړه کار اخيستل کيږي، په داسې حال کې چې په افغانستان او نورو سيمو کې اوسنی وسلې د پخوانيو وسلو په پرتله چې له اوسپنې اويا نورو فلزاتو څخه

جوړې شوې وې ډير توپير لري. له (۱۹۰۰م) کال څخه را په دې خوا د وسلو په جوړښت او تکنالوژۍ کې بيلابيل نوبتونه منځته راغلي دي. د بيلگې په توگه د کيمياوي او بيولوژيکي وسلو ترڅنگ د وسلو نورو ډولونو پراختيا موندلې ده چې له هغو څخه يو ډول يې د راډيولوژيکي (Radiological weapons) او يا د يورانيوم وسلو (Uranium weapons) په نامه يادېږي چې د جگړو په ډگر کې ورڅخه په پراخه کچه کار اخيستل کيږي، چې د ليزر وړانگو (Laser rays) په مرسته د نښې (Target) د پيداکولو توان لري او له بلې خوا د راډيواکتيو خطرناک مواد ورسره گډ شوي اوله ځانه هستوي آيونايز کوونکې وړانگې خپروي چې د چاپيريال د ککړتيا لامل گرځي او عامو وگړو ته سمدلاسه او هم په راتلونکې کې د اوږدمهاله گواښونو لامل کيږي.

زما د دې مقالې اصلي موخه او مقصد همدا دی چې آيونايز کوونکې وړانگې، د هغو ناوړه او اوږدمهاله اغيزې وپيژنو له خطرونو او ناوړه پايلو څخه يې د ځان او خپل چاپيريال د ژغورلو لپاره زيار اوباسو. په سيمه، نړۍ او خپل چاپيريال کې د آيونايز کوونکو وړانگو د خپرېدونکو او نورو هر ډول وسلو کارونې د مخنيوی لپاره نه ستړې کيدونکې هلې ځلې وکړو چې په دې توگه د خپل ښايسته چاپيريال له ککړتيا، د يورانيوم وسلو له ناوړو اغيزو څخه په امن کې پاته او په هيواد کې د تل پاتې سولې په راوستلو کې برخه واخلو. نو له دې امله د آيونايز کوونکو وړانگو په پيژندلو پيل کوو. ورپسې به د يورانيوم عنصر د پيژندلو او کارونې په اړه او همدارنگه له راډيواکتيو سرچينو او موادو څخه د آيونايز کوونکو وړانگو د خپرېدو په صورت کې د ځينو نړيوالو پيښو په اړه چې د چاپيريال د ککړتيا لامل شوي دي، خبرې وکړو او همدارنگه په راتلونکې کې به انشالله په نړۍ کې د ځينو هستوي پروگرامونو او له آيونايز کوونکو وړانگو څخه د ځان ژغورنې کمڼلارو او لارو چارو په اړه خبرې وکړو.

پوهېږو چې کتله او انرژي د مادې دوي مهمې ځانگړتياوې بلل کيږي او وړانگې د انرژۍ هغه بڼه ده چې په فضا کې د وړو ذرو او يا څپو په ډول په چټکتيا سره خپريږي. وړانگې د هغوی د انرژۍ کچې په نظر کې نيولو سره په آيونايز کوونکو او غير آيونايز کوونکو يا نه آيونايز کوونکو وړانگو ویشل شوي دي.

الکترومقناطيسي څپې لکه فوتونونه، گاما وړانگې، روينتگن وړانگې يا اکسريز او هستوي ذرې لکه د الفا ذرې، پروتونونه، نيوترونونه، پوزيټرونونه او داسې نور چې د لوړې انرژۍ درلودونکي دي، له يوې مادې سره د ځينو فزيکي، کيمياوي او بيولوژيکي تعاملاتو په صورت کې د خپلې انرژۍ يوه برخه او يا خپله ټوله انرژي له لاسه ورکوي او د مادې اتومونه اويا ماليکولونه په چارج شوو برېښنايي منفي او مثبتو آيونونو او راډيکالونو بدلوي چې له دې کبله نوموړې وړانگې د آيونايز کوونکو وړانگو په نامه يادېږي. په داسې حال کې چې راډيوڅپې، ميکروڅپې، نوري وړانگې، تودوخه او ماورای بنفش

وړانگې چې دومره لوړه انرژي نه لري چې د يوې مادې له اتومونو څخه الکترونونه را وباسي او د اتومونو او ماليکولونو د آیونايښتن لامل وگرځي، د نه آیونايښت کوونکو وړانگو په نامه ياديږي. کله چې د الکترومقناطيسي څپو په شان آیونايښونکې وړانگې د حجرې د ماليکولونو په سايتوپلازم لگيږي او د اوبو له ماليکولونو سره تعامل کوي، کيمياوي اړيکې يې پرې او په آزادو الکترونونو (e^-) ($aq = Aqueous$)، پروتونونو (H^+)، چارج شوو بيوماليکولونو، د اوبو آیونايښت شوي مثبت ماليکول (H_2O^+)، هايډروجن پراکسايډ (H_2O_2)، د آزادهايډروکسيل راډيکال (OH^*) گروپ او د هايډروجن په خپلواک راډيکال (H^*) تجزيه کيږي. نوموړې عمليه د راډيولايښت په نامه ياديږي چې په کې د آزاد منحل شوي الکترون يا اوبه زېږد الکترون (e^-_{aq}) او خپلواک راډيکال (H^*) اهميت د يادولو وړ دی ځکه چې په لوړه کچه د نورو بيوماليکولونو سره د هراړخيزو او پايښت لرونکو کيمياوي تعاملونو لامل کيږي، چې له دې امله کولای شي په حجرو کې د ډي ان اې (DNA) په شان مهمو ماليکولونو کې بنسټيز بدلونونه رامنځ ته کړي. د حجرې ډي ان اې ته د زهرجنو خپلواکو راډيکالونو بيولوژيکي زيان د وړانگو له انرژي دوز سره مستقيم تناسب لري. په دې معنا چې د وړانگو په واسطه چې څومره خپلواک راډيکالونه منځته راځي په همغه اندازه د سرطانې حجرو د منځته راتلو احتمال زياتيږي.

په عمومي توگه د انسان بدن په هره حجره کې (۴۶) شپږ څلوېښت کروموزومونه موجود دي چې د بدن ټول جينيکي او ارثي ځانگړتياوې په کې خوندي دي. د کروموزومونو تر ټولو مهمه برخه د ډي ان اې ماليکول دی چې نږدې د (۳۰۰۰۰) ديرش زرو په شاوخوا کې جونو لري.

ډي ان اې (Deoxyribonucleic acid = DNA) د حجرې په هسته کې يو مهم بيوماليکول دی چې د حجرې جوړښت، د حجرې د ميتوزس يعنې د حجرې د ويشنې کړنلاره او د حجرې د ژوند بنسټيزې نورې دندې کنټرولوي، چې تر ټولو مهمه دنده يې چې کټ مټ د خپل ځان په شان کاپي کول دي د يادولو وړ ده. د يوې حجرې د ژوند ټول معلومات د ډي ان اې ماليکول په ټاکلو برخو کې نغښتي دي چې د جين (Gene) په نامه ياديږي.

کله چې د ډي ان اې په شان د يوې حجرې مهمه برخې د کيمياوي زهرجنو موادو، د چاپيريال وړانگو، تودوخې او داسې نورو زهرجنو او ناوړو وړانگو تر اغيزو لاندې راشي، نو د حجرو په دندو کې د بنسټيزو بدلونونو او زيانونو لامل کيږي. دغه زيانونه د وخت په تيريدو سره د بدن نورو حجرو او غړو ته خپريږي. زيانمنې شوې حجرې له يوې خوا د بدن اړتياوې نه شي پوره کولای او له بلې خوا د حجرو د ويشنې د کنټرول دنده له لاسه ورکوي. په چاپيريال کې د نوموړو موادو او زهرجنو وړانگو ناوړه اغيزې د دې لامل کيدلای شي چې په حجرو کې دومره فزيولوژيکي (د حجرې او د بدن د نورو بيلا بيلو برخو د دندو نيمگړتياوې) او مورفولوژيکي (د بدن غړو د جوړښت نيمگړتياوې)

دي) نيمگړتياوې رامنځته کړي چې د سرطان او زړه ناروغيو او همدارنگه د بدن د نورو معافيتي سيستمونو د کمزورتيا لامل شي.

د بدن په نسجونو کې د کتلې غټوالی او هر ډول پړسوب (Swelling) لکه التهاب (Inflammation) او يا سيست (Cyst) چې د حجرو د غيرمنظم کنترول د ميکانيزم په پايله کې منځته راځي، تومور (Tumor) بلل کيږي. که چيرې يو تومور د اپيټل Epithel (د وجود يا غړو د بهرني جوړښت مشخص انساج دي) له پورتنې پټ څخه پيل شي او د نسجونو د غټيدو په بهير کې د حجرو د ویش کړنلارې کنترول په بشپړه توگه له کنترول څخه ووزي، داسې يو خطرناک او خيټ تومور (Malign mesenchyma tumor) د کنسر (Cancer) يا سرطان په نامه ياديږي.

د (۱۹) پېړۍ په پيل کې يوه جرمني بيولوژي پوه تيودور باوري (Theodor Baveri) ومونده چې که د دوو کرموزومونو تر منځ د جينونو راکړه ورکړه تر سره او بيا سره ويلې شي، نو د حجرې د ويشنې کړنلاره له کنترول وزي، له اړتيا څخه زياتې حجرې منځ ته راځي چې د سرطان ناروغی پيل بلل کيږي. که چيرې د بدن دفاعي سيستم د تومور حجرې په پيژندلو بريالی شي نو کولای شي هغه له منځه يوسي او که نه تومور په سرطاني حجرې بدلېږي او سرطاني حجره زيار باسي چې د تومور مخه نيونکي جين چې د تومورسوپرسرپروټين (Tumorsuppresssorprotein) په نامه ياديږي غير فعال کړي. څرنگه چې د سرطان ناروغی له سلو څخه د زياتو پيژندل شوو ډولونو څخه يې د ځينو ډولونو بڼه د چنگاښ په شان ريښې لري نو له دې کبله د سرطان په نامه ياديږي او د تعريف له نظره هر ډول ناوړه پړسوب چې روغتيايي خطر ولري او د بدن د يوه غړي د ناروغی لامل شي د سرطان ناروغي بلل کيږي، لکه د پروستات غدې سرطان (Prostate Cancer)، د ښځو د تيوسرطان (Brest Cancer)، د خيټې سرطان (Stomach Cancer)، د هډوکو سرطان (Bone Cancer)، د رحم سرطان (Uterus cancer)، د وينې سرطان (Blood Cancer) او داسې نور.

سوچه يا طبيعي يورانيوم (Natural Uranium) د سپينو زرو په شان ځليدونکي راډيواکټيو عنصر دی چې په ۱۷۸۹م کال کې د يوه جرمني کيمياپوه مارتين هنريک کلاپورت (Martin Heinrich Klaproth) له خوا کشف شوی دی. طبيعي يورانيوم له (۹۹٪) يورانيوم دوه سوه اته دېرش U^{238} ، (۰.۷۱٪) يورانيوم دوه سوه پنځه دېرش U^{235} او پاتې برخه يې له يورانيوم دوه سوه څلور دېرش U^{234} ايزوتوپونو څخه جوړ شوی دی چې د سرپو، کادميم او تنگستن په شان د ډېرو درندو عناصرو له ډلې څخه شمېرل کيږي.

د يورانيوم عنصر نږدې (۶.۶ Billions) کاله پخوا د سوپر نوا (Supper Novae) د جوړېدو سره يو ځای منځ ته راغلی دی. سوپر نوا په کابیناتو کې يوه ډېره ځلېدونکې لويه چاودنه ده چې د پلازما په نامه له آيونايښتو اتومونو څخه جوړه شوې ده او په کابیناتو کې د هرو (۵۰) کلنو په موده کې يو

غل منځ ته راځي. که څه هم د سوپر نوا هستوي پيښې عمر لنډه يعنې يوه مياشت پايښت مومي خو دومره ډېره نوري انرژي خپروي چې لمر يې د (1۰ Billions) کلنو په موده کې له ځانه خپروي. طبيعي يورانيوم د ځمکې له پيدايښت سره يو شان څلورنيم ملبارده (45×10^8) کاله فزيکي نيمايي عمر لري. فزيکي نيمايي عمر له هغه وخت څخه عبارت دی چې په کې د يوه ټاکلي راډيو اکتیو عنصر هستو شمېر د لومړني وخت په پرتله نيمايي ته را لوړېږي. د طبيعي يورانيوم د وېلې کېدو نقطه (۱۱۳۲ °C) سلسيوس او د اېشېدو نقطه يې (۳۵۰۰ °C) سلسيوس ته رسېږي. طبيعي يورانيوم راډيو اکتیو عنصر دی چې له کومې کيمياوي او فزيکي اغېزې پرته چوپړ او له ځانه د الفا، بيتا او گاما وړانگې خپروي. د راډيو اکتیو تجزيې په صورت کې د توريم (Th^{232})، پروټاکټينم (Pa^{231}) او يورانيوم (U^{238}) ايزوټوپونو بدليږي.

په عمومي ډول د يورانيوم د بډايښ (Enrichment) کلمه له هغو فزيکي، کيمياوي او ميکروبيولوژيکي کړنلارو څخه عبارت ده چې په مرسته يې په يوه مرکب کې د يوې ځانگړې مادې يا عنصر فيصدي (سلمه برخه) د پخوا په پرتله زياتيږي. د بېلگې په توگه کله چې په طبيعي يورانيوم کې د چاودېدونکې يورانيوم (U^{235}) کچه د هستوي بټيو د سون موادو لپاره له (۰.۷٪ - ۴٪) پورې لوړه شي نو بډای شوي يورانيوم (Enriched Uranium) لاسته راځي. په داسې حال کې چې خوار شوي يورانيوم (Depleted Uranium) د طبيعي يورانيومو له هغو فضوله موادو څخه عبارت دي چې د هستوي بټيو د سون موادو (Nuclear fuel) د بډايښ په توليد کې منځ ته راځي چې د راډيو اکتیوټی کچه يې د طبيعي يورانيوم په پرتله نږدې نيمايي برخې ته راټېټه شوې وي.

په هستوي وسلو کې د (U^{235}) برخه د (U^{238}) په پرتله لږ تر لږه له (۹۰٪ - ۲۰) بډای شوي وي. خوار شوي يورانيوم د بډايښ د کړنلارو په پايله کې هغه پاتې شوي فضوله مواد دي چې د يورانيوم په وسلو کې ورڅخه کار اخيستل کيږي. د يورانيوم دوه سوه پنځه دېرش د بډايښ کړنلارې په پايله کې د يورانيوم هيکسافلورايد (UF_6) غاز د يوې ځانگړې ټکنالوژۍ په واسطه ناڅاپه په جامد حالت اړول کيږي چې د يوه کلک او بډای شوي يورانيوم په بڼه په هستوي بټيو کې د سون موادو په توگه د برېښنا د توليد په موخه کارول کيږي، او له دې څخه په لوړه کچه له بډای شويو يورانيومو څخه د اټومي، هايډروجن او نيوتروني بمونو په شان د هستوي وسلو په جوړولو کې کار اخيستل کيږي.

د اټومي انرژۍ نړيوال سازمان (IAEA) د تعريف له مخې د خوار شويو يورانيومو وسلې هغه وسلې دي چې له نږدې (۹۹.۸۰٪)، U^{238} - (۰.۲٪) له چاودېدونکې U^{235} او پاتې برخه يې له U^{238} ايزوټوپونو څخه جوړه شوې وي.

د وړانگو يو انگرېزي متخصص ډاکټر کريس بسبي (Chris Busby) د ليورپول پوهنتون استاد چې د اروپا په اتحاديه کې د برطانيا استازی دی په خپلو خپرونو کې ليکلي دي چې د خوار شوي

يورانيوم وسلې ټولې نړۍ ته خطر ونه متوجه کوي. د نوموړې وسلې د کارسېنو جينېک Carcinogenic (سرطان زيرونکې) او موتوجينېک Mutagenic (د جينېټيک په علم کې د فزيکي يا کيمياوي عامل په توگه د جينېټيکي موادو په ځانگړې توگه د ډي ان اي په خواصو اغيزه کوونکي) راډيو اکتيو ذرې د باد په واسطه چې پولې (سرحدونه) نه پېژني د وخت په تېرېدو سره هرې خوا ته خپرېږي. د خوار شويو يورانيومو وسلو راډيو اکتيو خاصيت تر څلور نيم مليارد کلنو پورې اوږد نيمايي عمر لري يعنې څلورنيم مليارد کاله وروسته يې هم خطر له منځه نه ځي يوازې د راډيو اکتيوټي کچه يې نيمايي ته رسېږي. يورانيوم د سيماب (Hg)، ارسين (Arsen)، سرب (Pb) او نیکل (Ni) په شان ډېر زهرجن فلز دی چې شتون يې د بدن د غړو په تېره بيا د پښتورگو فعاليت نيمگړی کوي. د نړيوال روغتيايي سازمان د سپارښتنې له مخې بايد د انسان په يو گرام پښتورگو کې د يورانيوم اندازه له درې میکرو گرام ($3 \mu\text{gr}$) څخه زياته نه شي.

په اوسني وخت کې د نړۍ شپاړس هېوادونه شته چې د يورانيوم وسلې جوړوي چې هم خپله په جگړو کې ور څخه کار اخلي او هم يې په آزاد بازار کې خرڅلاو ته وړاندې کوي. د لومړي ځل لپاره په ۱۹۹۱ م کال کې د خليج په جگړو کې د يورانيوم وسلې وکارول شوې چې د سيمي چاپېريال يې په زهرجنو او آيونايز کوونکو وړانگو ککړ او عام خلک يې د وړانگو ناروغيو له جدي گواښونو سره مخ کړل. د گڼ شمېر نړيوالو کارپوهانو له نظره په سيمه کې د سرطاني ناروغيو کچه د پخوا په پرتله زياته شوې ده. همدارنگه په دې سيمه کې د گلف سيندروم Gulf Syndrome (هغه ناروغي ده چې د گلف جنگي ناروغي په نوم هم ياديږي، اغيزې يې عموماً په ځينو هغو پوځيانو کې احساسېږي چې د خپل عمر په پای کې د خپل دماغي حالت کنترول له لاسه ورکوي) په نامه د يو ډول نوې ناروغي اټکل هم شوی چې د نړيوالې روغتيا سازمان (World Health Organization - WHO) له خوا يې تائيد نه دې شوی خو د نوموړې سيمي د عامو وگړو اندېښنې يې زياتې کړې دي.

څرنگه چې له خوار شوو يورانيومو څخه د الفاء، بيتا او گاما وړانگې خپرېږي، نو له دې کبله د ورځني ژوند په عامو او صنعتي برخو کې ورڅخه د يادونې وړ کار نه اخيستل کيږي خو له ۱۹۹۱ م کال څخه را پدېخوا د نړۍ د گڼ شمېر هېوادونو له خوا په پوځي برخه کې د الوتکو، ټانکونو، سرگلولو (War heads) او ډول ډول توغديو په جوړښتونو کې ورڅخه د يوه کلک او درانده فلز په توگه کار اخيستل کيږي. له خوار شوو يورانيومو څخه د وسلو په جوړولو کې ځکه گټه اخيستل کيږي چې له يوه اړخه يې د اوسپنې په پرتله بيه ټيټه ده او له بله اړخه يې کثافت د اوسپنې په پرتله نږدې درې ځله او د سربو په پرتله نږدې دوه ځله زيات دی چې په ډېرې آسانۍ سره له پوځي الوتکو، ټانکونو او نورو هغو پوځي وسلو څخه چې له اوسپنې او يا نورو فلزاتو څخه جوړې شوې وي تېرېږي او د هغو د له منځه وړلو توان پيدا کوي. همدارنگه د يورانيوم په نننيو عصري وسلو کې له

کمپيوټري سيستمونو څخه کار اخيستل کيږي چې د پرځو، ډبرو، خاورو په سمڅو کې د هوا په شان د ځمکې د بېلابېلو طبقو د موادو کثافت او طی شوې فاصلي په نظر کې نيولو سره د ريموټ کنټرول بواسطه په هر ځای کې چې وغواړي د پوځي هدفونو د له منځه وړلو په موخه چاوديدلای شي. د بېلگې په توگه د يو ډول بمونو په سرگلولو کې چې د سمڅو يا مورچل بمونو (Bunker Bomber) په نامه ياديري له يورانيمو څخه کار اخلي. کله چې نوموړې سرگلولې د پرځو، کانکريټ کورونو او په ځمکه کې د سمڅو په منځ کې پر هوا او يا نورو پستو يا سختو موادو باندې لگيږي د هغو د کثافت کچه د الکترومقناطيسي څپو په مرسته مرکزي کمپيوټري سيستم ته لېږدول کيږي، نو په هر ژور والي کې يې چاودولای شي او په همغه چاپېريال کې د تودوخې درجه تر $(3000^{\circ}C)$ پورې لوړه ځي، بېلابېل مواد سوځيږي، په بلندازونو او ژورو سمڅو کې اکسيجن هم اور اخلي چې د انسانانو او نورو ژونديو جسمونو تنفس کول هم ناشونی او د هغو د له منځه تلو لامل کيږي.

ځينې وختونه چې له الوتکو څخه د بېلابېلو وسلو سرگلولې غورځول کيږي ځينې بې چوي او ځينې بې د ځمکې پر مخ او يا له ځمکې لاندې او يا په کورونو کې ناچاودلې پاتې کيږي. نوموړې سرگلولې د کوچنيانو او لويانو د تماس په صورت کې د خطر سرچينې دي، ځکه چې د اتومي نړيوال سازمان (IAEA) له خوا له نوموړو سرگلولو سره د تماس دوز اندازه په يوه ساعت کې دوه ملي سيورټ ($2mSv/h$) اټکل شوې ده. په داسې حال کې چې له راډيو اکتیو وړانگو څخه د ساتنې نړيوال کميسيون (International Commission on Radiological Protection - ICRP) له سپارښتنې سره سم د عام ولس لپاره د راډيو اکتیو وړانگو کلنې لوړه کچه يو ملي سيورټ ($1mSv/y$) ټاکل شوې ده چې له نوموړو سرگلولو سره د تماس په صورت کې د (ICRP) دغه لوړه کچه له نيم ساعت څخه وروسته پوره کيږي.

يو سيورټ $1Sv = 10^{-6} \text{Sivert}$ - د توپير لرونکو وړانگو د زيان په پام کې نيولو سره په بدن کې د جذب شوې انرژي دوز او د کواليتي فکتور د ضرب له حاصل څخه لاسته راغلی بيولوژيکي معادل دوز دی چې د گري (Gy) پر ځای ورڅخه گټه اخيستل کيږي. يعنې:

$$Gy = 1 \times \text{Quality Factor} \times Sv \text{ بيولوژيکي معادل دوز}$$

پداسې حال کې چې يوه گري ($1Gy$) په يوه کيلوگرام کتلې کې له يو ژول انرژي يا انرژي دوز ($1Gy = 1J/kg$) سره مساوي ده.

ډای ويليمز (Dai Williams) د پوځي وسلو انگرېزي کارپوه روښانه کړې ده چې په افغانستان کې د (GBU-۲۸) په شان کارول شوو سرگلولو په جوړښت کې يو نيم ټن خوار شوي يورانيم کارول کيږي. همدارنگه د (Big BLU) سرگلولې، د بمونو مور او داسې نورې غټې سرگلولې چې په لسگونو ټنه وزن لري په يوه سيمه کې د چاودېدو په صورت کې زهرجنې وړانگې او غازونه خپروي

چې د چاپېریال د ککړتیا لامل کیږي. نوموړي کارپوه نږدې لس کاله پخوا په افغانستان کې د یورانیم وسلو په کارولو کې د خوار شوو یورانیمو کچه د (1000 Ton) په شاوخوا کې اټکل کړې وه. لکه څرنګه چې مخکې هم اشاره وشوه چې د یورانیم وسلې له ځانه د الفاء، بیتا او ګاما آیونایز کوونکې وړانګې خپروي نو له دې کبله د چاپېریال ټولو اوسېدونکو، ونو، بوټو، حیواناتو، اوبو او هوا ته نه یوازې د ساتلو او کارونې په وخت کې بلکه په راتلونکې وخت کې هم د خطر لویې سرچینې بلل کیږي. کله چې په یوه سیمه کې د یورانیم وسلو سرګلولې په نښه یا هدف لګېږي نو د چاودنې په وخت کې د څو زرو سانتيګرد په شاوخوا کې تودوخه منځ ته راوړي چې د اور د قوي لمبې سره راډیو اکتیو زهرجن غازونه په چاپېریال کې خپرېږي. دغه غاز یا ایروزل (Aerosol) چې د یورانیم اکساید (UO_2) نه حېلېدونکې نږدې د یو میکرو متر په اندازه کوچنې ذرې دي په آسانی سره د تنفس له لارې د ژونديو جسمونو بدن ته ننوځي چې د اوسېدونکو په روغتیا او د چاپېریال په ټولو شته شیانو ناوړه اغېزې پر ځای پرېږدي. نوموړي زهرجن غازونه د باد په مرسته هرې خوا ته خپریږي چې په پایله کې د چاپېریال ژوندي او غیرژوندي شیان لکه نباتات، څاروي، انسانان، هوا او د ځمکې پر مخ وچه او اوبه په راډیو اکتیو موادو ککړیږي.

که د ځمکې پر مخ انسانان، حیوانات، نباتات او په چاپېریال کې ټول ژوندي سړي د یورانیم راډیو اکتیو مواد تنفس کوي او یا د اوبو او خوراک له لارې یې بدن ته ننوځي له بېلابېلو روغتیايي ستونځو او سرطاني ناروغیو سره مخ کیږي. همدارنګه د دې احتمال هم منځ ته راځي چې د چاپېریال په طبیعي اقلیم، اوبو او هوا کې یو لړ بدلونونه منځ ته راشي؛ ځنګلونه، څړځایونه، ونې او بوټي له منځه لاړ شي او د انسانانو او حیواناتو ژوند د خوراکي موادو د کمښت په صورت کې له لویو ننګونو او ګواښونو سره مخ کړي. کله چې بدن ته له (2 Gy) دوه ګرې څخه زیاتې آیونایزونکې وړانګې ورسېږي نو د وړانګو ناروغي منځ ته راځي چې خوا بدېدل، قی کول، اسهالات، د بدن کمزورتیا او... یې لومړنې نښې پېژندل شوې دي.

په دې برخه کې غواړم ځینو هغو تاریخي بېلګو ته اشاره وکړم چې له راډیو اکتیو موادو څخه د آیونایزونکو وړانګو د ناوړه زهرجنو اغېزو په اړه د پوره معلوماتو د نه درلودلو او یا بې پروایۍ له کبله انسانان له روغتیايي ستونځو او د ژوند له لاسه ورکولو تر کچې له ګواښونو سره مخ شوي دي. د بېلګې په توګه کله چې نامتو امریکایي مخترع انجنیر توماس الوا ایډیسن (Thomas Alva Edison) په ۱۸۹۶م کال کې د فلورسینټ اکسریز څراغونو (Fluorescent X-Ray Lamps) او نورو برېښنایي څېړنو بوخت وو، ورسره د هغې فابریکې ډېر کارکوونکي ناروغ شول. په ځانګړې توګه د هغه مرستیال کلیرینس ډالي (Clarence Dally) د رویتګن وړانګو د ناوړه اغېزو له امله د سر وېښتان له لاسه ورکړل، د اولسر (Ulcer) د وجود د مخاطي غشا له تخریب وروسته د زخمونو جوړېدلو تکلیف دی، چې د معدې زخم د همدې ناروغۍ یو ډول دی) په نوم ناروغۍ له کبله یې د

لاسونو پر مخ ژور سوري او ټپونه منځ ته راغلل چې په پايله کې يې په ۱۹۰۴ م کال کې د سرطان ناروغۍ له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ.

په ۱۹۳۲م کال کې کله چې اړينې ژوليت کيوري (Irene Joliot Curie) د فزيک پوهې مېرې کيوري لور چې د خپلې مور سره په لابراتوار کې تجربې تر سره کولې د هغوې د بې پروايۍ له کبله د پولونيوم (۲۱۰ Polonium) غاز يو بوتل وچاودېده، چې ژوليت کيوري د نوموړي راډيواکټيو غاز د تنفس کولو له امله له روغتيايي ستونځو سره لاس په گروان وه چې په ۱۹۵۶م کال کې يې د وېني سرطان له امله خپل ژوند له لاسه ورکړ.

لومړنۍ اتومي بمب د ۱۹۴۵م کال د جولای په مياشت کې د نوې مکسيکو په دښته کې و آزمايل شو او له هغه وروسته د آيونايونکو وړانگو د ناروغۍ رېښتني بڼه هغه مهال نړيوالو ته څرگنده شوه کله چې د دويمې نړيوالې جگړې په وخت کې د ۱۹۴۵م کال د اگست مياشتې په شپږمه نېټه د سهار په (۸:۱۵ am) بجو لومړۍ اتومي بمب د جاپان په هيروشيما (Hiroshima) ښار او درې ورځې وروسته د اگست په نهمه دويم اتومي بمب د جاپان په ناگاساكي (Nagasaki) ښار باندې د وخت د امريکايي چارواکو په امر وغورځول شول چې نږدې شاوخوا ټول چاپيريال په راډيو اکټيو مواد ککړ شو.

د هيروشيما نوموړې هستوي چاودنه د (Little Boy) په نامه اتومي بم په واسطه د ځمکې له پاسه په نږدې (۶۰۰ m) ارتفاع په اتموسفير کې تر سره شوه چې د (Fallout) په نامه راډيواکټيو مواد يې د سيزيم (۱۳۷ - Cs)، سټرونسيم (۹۰ - Sr)، زيرکونيوم (۹۵ - Zr) او تريشيم (Tritium) راډيواکټيو گډ په بڼه د چاودنې له مرکز څخه تر نږدې دوه کيلومتر پورې سيمه تخریب او ککړه کړه. په لاندې شکلونو کې د هيروشيما ښار تخریب شوې سيمه او د اتومي بم جوړښت ليدل کيږي.

د هیروشيما ښار له نږدې ۳۵۰۰۰۰ اوسېدونکو څخه تر ۱۹۹۰م کال پورې ۱۲۰۰۰۰ اوسېدونکي مړه شول چې له دې شمېرې څخه ۸۰۰۰ تنه اوسېدونکو په بېلابېلو وختونو کې د سرطان ناروغۍ له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ.

په ۱۹۸۶م کال د اپریل مېاشتې په پنځه ویشتمه نېټه د شپې په یوه نیمه بجه د اوکراین هېواد د چرنوبیل په کوچني ښار کې د څلورم بلاک هستوي پټۍ د څښو مسلکي کارکوونکو د بې پروایۍ له امله وچاودېده او د سون تقریباً ټول مواد د ډېرې لوړې تودوخې درجې له امله وېلې او په چاپېریال کې خپاره شول. د چرنوبیل هستوي پېښه د اټومي انرژۍ او تکنالوژۍ په تاریخ کې له دې امله لویه غمیزه بلل شوې ده چې د نړۍ هر گوټ ته یې د راډیواکتیو موادو وړانګې خپرې شوې چې لا تر اوسه یې هم اغېزې په سیمه کې د روغتیا لپاره ګواښ ګڼل کیږي.

له دویمې نړیوالې جګړې وروسته تر اوسه د امریکې، روسیې، انګلستان، فرانسې او چین هېوادونو د هستوي آزموینو لړۍ روانه ساتلې او وروسته بیا هندوستان او پاکستان هم د هستوي ځواکونو په بڼه ډګر ته راوتلي چې په پرله پسې توګه یې په بېلابېلو وختونو کې هستوي آزمویني او سیالی تر سره کړي دي. په راتلونکې کې به یې په اړه په مفصله توګه بحث وکړو.

تر اوسه پورې د (۴۰۰ تر ۵۰۰) په شاوخوا کې د ځمکې په سره او له (۱۰۰۰) څخه زیاتې د ځمکې لاندې هستوي آزمویني تر سره شوې دي. د دې هستوي آزموینو په پایله کې د نړۍ هر وګړي ته څه نا څه کمې، زیاتې آیونایز کوونکې وړانګې رسېدلي دي چې له کبله یې په نړۍ کې د سرطاني ناروغیو پېښې له (۱۰ %) څخه هم په زیاتې سلنې ډېرې شوې دي. همدا لامل وو چې له (۱۹۸۰م کال څخه را پدېخوا د نړۍ هستوي ځواکونه په دې پرېکړې بریالي شوي دي چې له دې وروسته به د ځمکې پر سر له هستوي آزموینو څخه په کلکه ډډه کوي.

څرنگه چې زموږ په ګران هېواد افغانستان کې له څو لسیزو را پدېخوا د یورانیم وسلو د کارولو تر څنګ د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د ماینونو شتوالي هم د عام ولس ژوند له ګواښونو سره مخ کړی

دی، همدارنگه له ۱۹۹۸م کال څخه راپدېخوا د افغانستان د ګاونډيو هېوادونو د هستوي آزمونو له اغېزو څخه هم د چاپېريال ککړتيا زياته شوې ده. تر اوسه د يورانيم وسلو د ناوړو اغېزو په تړاو د بې طرفه حکومتونو او يا نامتو پوهنيزو ټولنو له خوا کومې علمي او د باور وړ څېړنې نه دي تر سره شوي چې د هستوي وړانګو د زيان دقيق اټکل يا ارقام وړاندې کړي ځکه چې د سرطان په شان نورې د وړانګو ناروغي نه يوازې د يورانيم وسلو د کارولو په صورت کې منځ ته راځي بلکه د کيمياوي زهرجنو موادو څخه د ګټې اخيستې، په طبابت کې د وړانګو کارولو، په چاپېريال کې د طبيعي وړانګو شتون، د چيرنوبل په شان د هستوي پيښو له اغېزو، هستوي آزمونو او د هستوي بټيو د سون موادو څخه د کار اخيستلو په صورت کې هم منځ ته راځي چې په کلينيکي تړاو يې تر منځ توپير کول آسان کار نه دی.

يوې پايلې ته د رسېدو په موخه چې د يورانيم وسلې په کومه کچه د عامو خلکو په روغتيا او په چاپېريال ناوړه اغيزې لري د وړانګو د تشعشع لوړې کچې او ټېټې کچې وضاحت اړين بلل کيږي.

- د لوړې کچې تشعشع (High level Radiation) - له دوه سوه ملي سورت څخه پورته (۲۰۰ mSv >) د تشعشع اندازه ده چې د تجربو له مخې يې زيان په ثبوت رسېدلی دی.

- د ټېټې کچې تشعشع (Low level Radiation) - له صفر څخه تر دوه سوه ملي سيورت (۰- ۲۰۰ mSv) پورې د تشعشع اندازه ده چې سمډلاسه يې د زيان معلومول نشي کيدلای خو تر اوږدې مودې پورې يې ناوړې اغېزې شتون لري چې د رياضي فرض شوو تيوري موډلونو په مرسته يې د زيان وړاند وینه کيدای شي چې د طبيعي وړانګو په پرتله يې اغېزې تقريباً سل برابره زياتې دي.

د آيونايژونکو وړانګو او د سرطان په شان د ناروغيو د منځ ته راتلو احتمال د الفا، بيتا او ګاما وړانګو له انرژۍ، د تشعشع له مودې او د وجود د کتلې په يوه واحد کې د جذب شوې انرژۍ له مقدار سره مستقيمې اړيکې لري. همدارنگه د روغتيا په تړاو د آيونايژونکو وړانګو د خطر احتمال زياتيږي څومره چې د ډېرې مودې لپاره د يورانيم ايزوتوپونه په بدن کې پاتې کيږي.

د امريکې، انگلستان او آلمان په هېوادونو کې پر هغو کسانو چې د غرنو سيمو د راډيواکټيو عناصرو په کانونو کې يې کار کړی وو د يوې اوږد مهالې سل کلنې څېړنې په ترڅ کې څرګنده شوه چې له نوموړو کارکوونکو څخه نيمايي کسان د څلويښت کلنې عمر په حدودو کې د سړي سرطان ناروغي له کبله چې عموماً د راډيوم ايزوتوپ څخه د خپرېدونکي راډون (Radon) غاز د تنفس کولو له امله يې خپل ژوند له لاسه ورکړی و.

په هغو سيمو کې چې د ځمکې لاندې يې د راډيوم ۲۲۶ راډيواکټيو ډېرې شتون ولري له هغو څخه د راډون ۲۲۲ غاز خپريږي او د دې امکان شته چې د کورونو په ټکوايو او لومړيو پوړونو کې راغونډ شي. د راډون غاز له ځانه د الفا وړانګې خپروي او د سرطان ناروغي لامل کيږي. که چيرې د راډون غاز د تنفس له لارې سږو ته دننه شي نو د سږو سرطان احتمال يې ډير لوړ اټکل شوی دی. وروستيو

څېړنو ښودلې ده چې په امريکې کې د يوه کال په موده کې د راډون غاز د زهرجنو اغېزو له کبله له دېرشو زرو څخه تر اويا زرو پورې خلک د سپرې سرطان د ناروغۍ له امله خپل ژوند له لاسه ورکوي.

په هغو سيمو کې چې هستوي بټي شتون لري هم څه نا څه د راډيواکټيو وړانگو ناوړه اغېزې موندل کيږي. له هستوي بټيو څخه چې عموماً د بريښنايي انرژۍ د توليد په موخه کار اخيستل کيږي د هغو د سون موادو او په ځانگړې توگه د هغو د پاتې شونو راډيواکټيو موادو څخه خپرې شوې وړانگې د چاپېريال د ککړتيا لامل کيږي، کولای شي، چې د سيمې خلک او په ځانگړې توگه د بټيو کارکوونکي د وړانگو له ناروغيو سره مخ کړي. څېړنو ښودلې ده چې د هستوي بټيو کارکوونکي او د هغوی اولادونه د نورو سيمو په پرتله د وينې سرطان په ناروغۍ ډير اخته کيږي. د ۱۹۸۶م کال چيرونبل هستوي پېښې څخه تر ۲۰۰۰م کال پورې ځينو شمېرنو په ډاگه کړې ده چې د هغه وخت ځينو اوسېدونکو چې په تايروئيد غده کې يې د آیوډين (Iodine - ۱۳۱) په شان راډيواکټيو وړانگې جذب کړي دي ډېره موده وروسته د سرطان په ناروغۍ اخته شوي دي.

له يورانيم ولسو څخه آيونايزونکې وړانگې د سرطان ناروغۍ تر څنگ د پزې حساسيت يا (Allergy)، زکام، ټوځېدو، د اندامونو درد او داسې نورو روغتيايي ستونځو لامل هم کيږي.

د دې مقالې په وروستۍ برخه کې غواړم د درنو لوستونکو پاملرنه دې مطلب ته را واړوم چې څرنگه کولای شو له وړانگو څخه د چاپېريال ساتنې په برخه کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکړو. له آيونايز کوونکو وړانگو څخه د ځان او چاپېريال ساتنې معنی او مفهوم دا دی چې بايد داسې طرېقې او کړنلارې ولټول شي چې د طبيعي او مصنوعي راډيواکټيو سرچينو د خپرو شوو آيونايز کوونکو وړانگو له بې ځايه زيان او خطر څخه په چاپېريال کې ټول ژوندي او غيرژوندي جسمونه څرنگه په امن کې وساتل شي. له وړانگو څخه مخنيوی او ساتنه د ژوند په ډېرو برخو لکه درملنه، لابراتوارونو، هستوي بټيو او د هستوي وسلو د جوړولو په ځايونو کې د اړتيا او پاملرنې وړ بلل کيږي. له همدې کبله په هر هېواد کې ځانگړي ملي قوانين او په نړيواله کچه ځينې کنوانسيونونه او تړونونه له ککړتيا څخه د چاپېريال د مصنويت او ساتنې په موخه منځ ته راغلي دي. د بېلگې په توگه په ۱۹۲۸م کال کې له وړانگو څخه د ساتنې نړيوال کميسيون (International Commission on radiological Protection) يا (ICRP)، په ۱۹۵۵م کال کې د ملگرو ملتونو د اتومي وړانگو د اغېزو علمي کميټه (UNSCEAR) يا (United Nation Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation) او داسې نور منځته راغلي دي.

په ۱۹۵۹م کال کې د نړيوالې اتومي انرژۍ ټولنې او همدارنگه د اروپايي هېوادونو تر منځ په نړېواله کچه يو تړون لاسليک شوی دی چې د يوې خوا به له هستوي انرژۍ څخه په صنعت، طبابت، کرهڼه او نورو سوله ييزو موخو کې کار اخيستل کيږي او له بلې خوا د وړانگو له خطرونو څخه د ځان ساتنې بنسټيز معيارونه (Basic Safety Standards) قوانين او مسئوليتونه په ګوته شوي دي. د بېلګې په توګه د اتوم قانون (Euro- Atom) د لومړي پاراګراف په څلورمه ماده کې ذکر شوي دي چې:

د نړۍ د هر حکومت ملي او نړيواله دنده ګڼل کيږي چې د خپل عام ولس ژوند، روغتيا او په چاپېريال کې ټول شيان لکه ځمکه، هوا، اوبه، څاروي، د کرنې سيمې، اقليم، ځنګلونه، نباتات او ژوندی ارګانيزم د آيوناييز کونکو وړانگو له خطر او زيان څخه څومره چې ممکنه وي، خوندي وساتي.

د نړيوالې اتومي انرژۍ منشور (Atomic Energy Act ۱۹۵۸) په لومړي فصل کې ذکر شوي دي چې:

(د سازمان غړي هېوادونه مکلفيت لري چې له اتومي انرژۍ څخه په نظامي برخه کې نه بلکه يوازې د سوله ييز نيت په موخه د ژوند په مهمو برخو لکه طبابت، د برېښنا انرژۍ توليد، کرهڼه او صنعت کې چې نورې نړۍ او چاپېريال ته يې زيان و نه رسيږي، د پرمختللې ټکنالوژۍ او ټاکلو کړنلارو په مرسته ګټه پورته کړي او که نه هر هغه هېواد چې له اتومي انرژۍ څخه پوځي ګټه اخلي له نړيوالو هر اړخيزو بنديزونو سره به مخامخ شي).

څرنگه چې راډيواکټيوه ککړتيا (Radioactive Contamination) د اتومي بمونو، هستوي بټيو او د ځينې طبي آلو د چاودنو او هستوي آزموينو په صورت کې په چاپېريال کې خپرېږي نو د چاپېريال ځمکه، اوبه، هوا، ودانۍ، څاروي، خوراکي توکي او انسانان ککړوي هغو ته ور ننوځي او يا يې د بدن په سطحه او کالو پاتې کيږي. په چاپېريال کې د موادو د پاکولو، د ککړتيا د کمولو او د هغو د خطرونو له منځه وړلو کړنلاره د ديکونټامينيشن په نامه يادېږي.

څرنگه چې انسانان د الف، بيتا، ګاما، پروتونونو او نيوترونونو په شان آيوناييز کونکو وړانگو يا وړو ذرو د حس کولو کوم خاص غړي نه لري او په سترګو هم د ليدلو وړ نه دي، نو له دې کبله د نوموړو وړانگو پېژندنه د هغو د خطر اټکل او ورڅخه ځان ساتنه ډيره ګرانه تماميږي. يوازې د ځينو مجهزو تخنيکي آلو او ځينو ځانګړو کړنلارو په مرسته انسان کولای شي چې په يو چاپېريال کې يې شتون تشخيص اوله ناوړه اغيزو څخه يې تر يوه حده ځان وژغوري.

له آیونایز کوونکو وړانگو څخه د ژغورنې لپاره د هوا او اوبو ککړتیا د ځینو فلترونو او د غاز ماسکونو په مرسته تر یوه حده کمولای شو. څرنگه چې آیونایز کوونکې وړانگې په سترگو نه لیدل کیږي او نه کوم ځانگړی بوی لري او د لاس یا پوستکي په واسطه یې هم په بشپړه توګه نه شو حس کولای، نو د راډیو اکتیوې ککړتیا په صورت کې خلک د وړانگو له خطر څخه بې خبره پاتې کیږي نو په چاپېریال کې د آیونایزونکو وړانگو د ککړتیا د مخنیوي او له خطرونو څخه یې د ژغورنې په موخه باید له لاندې لارښوونو څخه ګټه واخیستل شي:

- په وړانگو له ککړې شوې سیمې څخه باید ځانونه لرې او که ممکنه وي په یوه ودانۍ کې ځانونه خوندي وساتو.

- په وړانگو ککړې شوې جامې بدلې او په یوه پلاستيکي کڅوړې کې یې له ځانه لېرې او یا په ځمکه کې ښخې کړو.

- د بدن هغه برخې مو چې په راډیواکتیو موادو ککړې وي باید په تودو اوبو او صابون ومنځو تر څو د بدن نورې پاکې برخې ککړې نه شي.

- که چېرې راډیواکتیو مواد مو د خوراک، څښاک یا تنفس له لارې بدن ته ننوتې وي باید د طبي ټاکلو آلو (Total body counter) په مرسته تثبیت، اندازه او له اړوند متخصصینو سره مشوره تر سره شي.

- د آیونایزونکو وړانگو د اغېزو لېرې کولو لپاره باید له ټاکلو کړنلارو څخه تر هغه وخت پورې ګټه واخیستل شي تر څو د بدن په یوه سانتي متر مربع سطحه کې د ککړتیا کچه له لس بیکوریل (10 Bq/cm^2) څخه را ټیټه شي.

د آیونایزونکو وړانگو له خطرونو څخه د چاپېریال ساتنې په موخه باید د اعتبار وړ کړنلارې او د ګاما سپکټرومټري، د پلازما کتلې سپکټرومټري په شان منل شوو آلو په مرسته د چاپېریال د ککړتیا کچه په پرله پسې توګه له څارنې لاندې ونیول شي او د خطرونو په صورت کې له وړانگو څخه د ساتنې نړیوال کمیسیون (ICRP)، نړیوال روغتيايي سازمان (WHO- World Health Organization) په شان اړوند مراجعو ته خبر ورکړل شي.

انشاء الله په راتلونکي کې به د نړۍ د اتومي او هستوي پروګرامونو، آزمایشتونو او په چاپېریال باندې یې د اغېزو په اړه خبرې وکړو. په پای کې زیاتوم چې د انسان په صفت هر وګړی او د افغان په حیثیت هر هېوادوال باید په هېواد او سیمه کې د تل پاتې سولې لپاره زیار وباسي تر څو ښایسته چاپېریال مو نه یوازې د آیونایزونکو وړانگو له خطرونو څخه بلکه له هر ډول ټولنیزو او سیاسي ستونځو، خطرونو او آفتونو څخه مصئون او پاک وساتل شي.

سرچينې:

- قرآن کریم د الدوخان سورت

- D.HUGHYOUNG, A. ROGER – University Physics, ninth Edition,
EXTENDED VERSION WITH MODREN PHYSICS, First ISE
Reprinted, ۱۹۹۸

- C. GIANCOLI DOUGLAS, PHYSICS PRINCIPLES WITH
APPLICATIONS, SIXTH EDITION, Upper Saddle River, New Jersey
۰۷۴۵۸

- خدران، سلطانزی، پوهنوال ډاکټر نظر محمد، ارواښاد ډاکټر حاجي محمد، ډاکټر غازي
محمد – سرطان او د چاپېريال راډيو اکتیوتی - ۱۳۸۶ هجری لمریز (۲۰۰۷) ز کال –
جرمني

E.B. PODGORSK, RADIATION ONCOLOGY PHYSICS, A Hand –
book for teachers and students, IAEA ۲۰۰۵

شوونمل حفيظ الله همکار صديقي

انواع هوش در شاگردان و نقش آن در رسانه ها

معلمان به خوبی از این حقیقت آگاه اند که صنوف درسی در مکاتب دارای ازدهام و شلوغ شاگردان (پسران و دختران) میباشد. همه شاگردان در صنف درسی با همدیگر ارتباط داشته مگر از لحاظ فعالیت های سلوکی، ذهنی و هوشی باهم متفاوت و فرق دارند. هر دانش آموز از یک فرهنگ متفاوت و خانواده متفاوت به مکتب می آید. بدین ملحوظ زمینه فرهنگی و اقتصادی هر یک از شاگردان در سطوح متفاوتی از خانواده های متغییر باهم یکجا میشوند. هر شاگرد خصلت های خود را با علاقمندی خاص و روش های متفاوت دارد و آنرا در بین هم قطاران خود ابراز میکند. شاگردان با داشتن نقاط قوی و ضعف با تفاوت های جدید عملکردها و خصلت های گوناگون در بین هم قطاران خود ظاهر شده و آنرا عملی میکنند. این خود یک نوع خود خواهی و تفاوتگری های فکری شاگردان را نشان میدهد.

(گاردنر) می گوید خیلی مهم است که معلم تفاوت های فردی میان دانش آموزان را جدی در نظر بگیرد. آگاهی از تیوری هوش چند گانه معلم را متوجه وادار میسازد تا روش های متفاوتی را برای کمک به همه شاگردان در صنف درسی شان تدارک کند. معلم باید آگاه باشد که هر دانش آموز هوشی نیم رخ منحصر به فرد خودش را دارد، که می تواند بر یادگیری شاگردان تاثیر بهتر بگذارد.

اما یک معلم چگونه میتواند در صنف متفاوت با شاگردان، تفاوت همزمان با آرامش روحی با ایشان مواجه شود. در صنف های درسی سنتی که با شاگردان به صورت یک گروه مشابه برخورد می شود و تمرینات مشابهی به همه دانش آموزان داده می شود. انتظار داشتن معلم در زمان معین به یکسان جواب مشابهی ممکن نیست. معلم از شاگردان خود انتظار دارد تا طی یک زمان محدود

آموزش یکسان و دانش اریه شده به وسیله معلم را شاگردان در صنف فرا گیرند و اکثر دانش رسمی با استفاده از زبان و تحلیل ریاضی منطقی ارایه می شود، و به وسیله روش های محدود و آزمون های مکرر، مورد ارزیابی قرار می گیرد، که به موجب آن بهترین نمره به دانش آموزی اختصاص داده میشود و به همین دلیل است که بالاترین توانایی را برای خود محفوظ داشته است .

میدانیم که هوش و توانایی های فکری در زنده گی روزمره انسانها به چه پیمانۀ ارزش و جایگاه خود را دارد. ما نمی دانیم که چند نوع هوش با ما است و ما با کدام نوع از هوش خود چه کار هایی را در زنده گی روزمره خود انجام میدهیم. اگر متعلم هستیم و یا کارگر، یا مامور هستیم و یا بزرگ، یا دوکاندار هستیم و یا تاجر هر که هستیم ولی یک فرد هستیم که دارای هوش و حواس پنج گانه آموزشی و یاد گیری می باشیم . بدون حواس ، خواص و وقت هوش نمی توانیم در تمرکز فعالیت های کاری و عملکرد های یومیه زنده گی را طور شاید و باید تکمیل و انجام بدهیم. پس معلوم است که زنده گی هر فرد با داشتن هوش، حواس و خواص تکمیل میشود که بدون این اصل، انسان کامل نخواهد بود. در اینجا میخواهم پیرامون هوش و نقش رسانه ها بحث کنم، زیرا هدف ما تعلیم و تربیت اطفال ما است و آگاهی دهی به معلمین با کمال، ما پیرامون اهمیت هوش و ارزشمندی هوش بحث میکنیم . روانشناسان جهان پیرامون هوش روان و حواس و خواص فرد در یاد گیری تحقیقات و پژوهشهایی را انجام داده اند که میخواهم در این مورد بحث را دنبال کنیم . دیده میشود که دانشمندان روانشناسی و پژوهشگران تکنولوژی تعلیمی و تربیتی سالهاست که در مورد اهمیت و ارزشمندی هوش که به عنوان جالب ترین موضوعات در روانشناسی مورد توجه همگانی قرار گرفته است، به بحث و تحقیقات خویش انجام داده اند. مردم عادی در مورد اینکه چه کسی با هوش است، و چه کسی دارای هوش نیست و کم هوش است چیزی نمی دانند . یا چگونه میتوانند میزان هوش را بالا ببرند و تفاوت های بی که در هوش موجود است چطور میتوان درک کرد. این همه مشکل است ولی با مثال ها میتوان شناخت و درک کرد.

به طور مثال: IQ (ذکاوت) در انسان ها چه ارزش دارد و در روان انسان چه چیز را به وجود می آورد. سالهاست که بحث و گفتگوی دانشمندان پیرامون ذکاوت، هوش و ادراکات در جریان است . دانشمندی بنام (هاوارد گاردنر) (Howard Gardndr) یکی از محققانی است که نظریه خود را به نام نظریه چند گانگی هوش در سال های اخیر ارایه داده است که مورد توجه بسیاری از صاحب نظران آموزشی قرار گرفته است چنانچه بعضی از مراکز آموزشی در سطوح ابتدایی ، راهنمایی و نظریات متوسط اورا به عنوان پایه اساسی فلسفه و آموزشی خود پذیرفته و برنامه های درسی و نحوه آموزشی صنف درسی خود را کاملاً مبتنی بر نظریه های وی پایه گذاری کرده اند. هاوارد گاردنر استاد پوهنهی علوم تربیتی پوهنتون هاوارد بوده، که کتب زیادی در زمینه روانشناسی هوش به تحریر در آورده است. نظریه او در باره چندگانگی هوش به دلیل ملموس و عملی

بودن و جلب توجه معلمان به تفاوت های فردی دانش آموزان ، نحوه خوبی ارایه مطالب درسی گردیده است که با توجه به تمایلات هوشی آنان و استفاده از انواع رسانه های آموزشی برای رشد هوش اخیراً توجه بسیار زیادی از کار شناسان جهان آموزش و پرورش یا تعلیم و تربیه را جلب کرده است. ها وارد گارد دنی یکی از اولین کسانی بود که بر طبیعت چند گانه و در حال تغییر هوش تا کید نموده است. به اساس نظریه پویای هوش گارد نر و سا یر دانشمندان روانشناسی که توا نستہ اند تا به تعداد هفت نوع اقسام هوش (توانایی) های فرد را تشخیص بدهند ورا هایی را که به وسیله آن می توانند به قدرت و توانایی های بهتری، هوش خود را افزایش بدهند تدارک و دریافت کرده اند و انرا مورد مطالعه و تحقیق و بررسی قرار داده اند. بلاخره به این نتیجه نزدیک شدند که رسانه ها و به خصوص فناوری های چند رسانه یی کمپیوتری، نقش های اساسی را در گسترش از این هوش ها (توانایی ها) خوبر و بهتر تر میتواند ایفای فعالیت و نقش آفرین کند. بدین ملحوظ میتوان گفت که هر یک از انواع هوش ها (توانایی) در این جا مورد بحث و بررسی ما قرار گرفته است. و مثال های ارایه شده نشان میدهم که از چگونگی هوش استفاده شود، رسانه ها و فناوری ها چطور میتوانند توانایی های ذهنی و فکری را تقویت کند و انرا ارزشمند سازند.

از نظر گارد نر هوش های چند گانه یی که می تواند در یادگیری بخصوص در صنف درس نقش زیادی در یادگیری و آموزش شاگردان داشته باشد؛ میتوان به شرح زیر پیرامون ان بحث کرد:

انواع هوش

دانشمندان روانشناسی هوش را به (۹ - و - ۷) نوع تقسیم بندی کرده اند، که عبارت اند از:

- ۱- هوش زبانی / کلامی ۲- هوش منطقی / ریاضی ۳- هوش فضایی / دیداری
- ۴- هوش بدنی / جنبش ۵- هوش میان فردی (درک اجتماعی)
- ۶- هوش درون فردی (ادراک درونی) ۷- هوش موسیقایی
- ۸- هوش طبیعت گرا (هوش محیطی)
- ۹- هوش وجود گرایانه (بنیاد گرایانه).

بر طبق گفته های گارد نر، شاگردان مکتب باید در روش هایی که منشاء شناختی آنهاست یاد می گیرند .معلمان می توانند اجازه دهند که شاگردان (دانش آموزان) با اطمینان در روش های گوناگون به طریقه خود شان بیاموزند و کشف کنند ،آنها می توندن دانش آموزان را به طرف خود آموزی هدایت کنند .معلمان از تنوع کلاس ها یشان آگاه هستند و باید چیزهایی را درباره شاگردان شان تجربه کنند تا اینکه آنها بیاموزند و در آموزش و روند یادگیری آنها تغییرات بلقوه تدارک شود که این خود یک نوع از ایجاد سرمایه گذاری مؤثر تری در صنف درسی معلم به شاگردانش خواهد بود.

حال میخواهیم پیرامون انواع هوش های یاد گیری به طریق ذیل بحث کنیم:

۱. هوش (توانایی) کلامی / زبانی (Verbal / Linguistic Intelligence)

وقتي فردی با کلمات و یا زبان نوشتاری و بیانی سروکار دارد از هوش کلامی / زبانی، استفاده میکند. فعالیت هایی که چنین هوش را به کار می گیرد به مهارت های آنها شامل میشود که شامل بحث ها و مکالمه و صحبت های رسمی، هر نوع نوشته ها، نوشتن و باز گو کردن داستان، یا هر نوع استفاده از صحبت کردن، گوش دادن یا خواندن می شود، که شغل های مناسب برای هوش زبانی مواردی است که عبارت اند از (شاعر، روزنامه نگار، نویسنده، معلم، وکیل، سیاستمدار، مترجم بودن است). که رسانه ها و فناوری میتوانند هوش کلامی / زبانی شاگردان را از طریق درگیر کردن آنان در بازی ها با کلمات، حل مشکل، جدول حسابی، صحبت های کلامی، بازی های مربوط به زبان و ابیات، دیدن بر نامه های دنباله دار، تلویزیونی، ارایه مطالب از طریق رسانه ها، یا تولید گزارش های ویدیویی و کمپیوتری میباشد، که این ارتباطات در مجموع میتوانند قدرت و توانایی هوش (توانایی) کلامی / زبانی شاگردان را تقویت می بخشد. به همین دلیل است که شاگردان با در نظر داشت اجرای موارد فوق میتوانند که قدرت توانایی های ذهنی و هوش خرد مندانه خود را بلند ببرند.

۲. هوش منطقی / ریاضی Logical / Mathematical Intelligence

هوش منطقی / ریاضی با تفکر قیاسی، اعداد و تشخیص امور انتزاعی سروکار دارد. این نوع هوش غالباً به افکار علمی و عملی ربط داده میشود. دانش آموزان و یا شاگردان مکتب هوش منطقی را در فعالیت های عملی و کاری تدریسی خویش همیشه بر ملا می سازند که از این طریق میتوانند در فعالیت هایی مانند شمارش کردن اعداد، دوتا، یا دوتا را باهم شمردن و یا شمارش اعداد، باقیمانده اعداد، باقی پول، محاسبه کردن پول با کسی در یک معامله خرید و فروش و یا گشتن به دنبال ارتباط بین چند فقره کاری، در یافت اطلاعات ادبی؛ تهیه فهرست مطالب، اولویت بخشیدن و یا طرح ریزی برای آینده به کار بردن. این همه و همه افعالی است که شاگردان و معلمان را میتوانند به تفکر رسانه ها و تقویت کمپیوتری و برای بهتر ساختن هوش منطقی / ریاضی آماده سازند. به همین وسیله معلمان میتوانند که مقایسه و طبقه بندی اشیای حقیقی و مجازی را بر حسب شکل گیری، رنگ، اندازه گیری، نحوه کارگیری، چگونگی استفاده و دنبال کردن روشهای مختلف میتودیک تهیه شده چه از نوع غذا ها باشد و یا از نوع اشیاء و یا نگاه کردن به یک برنامه ویدئویی، تلویزیونی و یا داستانی باشد که این ها همه همان هوش منطقی است که تفکیک های مترادفی را بین هم قیاس میکند. میتوانیم که این عمل را دوباره سازی کنیم، نکات اصلی و فرعی را با ایجاد نمایشات عملی و یا سلسله اعداد و ارقا می که دارای رابطه بین هم باشند و رابطه گسست نا پذیر داشته باشند استفاده کنیم. این عملگرد ما در هوش منطقی شاگردان و درک ذهنی ایشان کاملاً

تغییراتی را وارد میکند و شاگردان میتوانند بادر نظر داشت اجرای طریقه هوش، خود را با منطق کلامی و هوشمندی اراسته سازند و یادگیری بهتر صورت گیرد.

۳. هوش دیداری / فضایی: Visual / Spatial Inttelligence :

هوش دیداری / فضایی عبارت از نوع هوشی است که با حس بینایی شخص سروکار دارد و شامل مجسم کردن اشیاء و خلق کردن تصاویر در ذهن شخص میباشد. این نوع هوش، همیشه انسان را قادر می سازد تا بتواند بر اساس طرح کلامی و نقشه کردن، ساختاری، دیزاین کردن را بوجود آورده و توجه کامل داشته باشد. همه میدانیم که بازی های همچو شطرنج، یا گیم های کمپیوتری را هر شخص تلاش دارد تا از آن خود کند و یا از مشخصات طرحی یک بازی و یا یک شی به طور کامل و واقعی میتوانیم مجسم کنیم که چه چیز را ساختمان کرده ایم و هدف مشخص شده ما چه است. این نوع هوش در تصورات شاگردان، اطفالی که رویایی فکر میکنند، و وانمود میکنند که شخص کسی دیگری است و یا این چهره متفاوت با کسی دیگر است. این را میتوانند مجسم کنند. اگر در هر زمان و یا مکان دیگری قرار داشته باشند میتوانند شاگردان ذریعه معلمین شان از این طریقه بهتر استفاده کرده تفکیک کنند.

البته امکانات وسیعی در تعلیم و تربیه برای استفاده از مزایای رسانه یی و یا کمپیوتری، جهت آموزش و پرورش و یا تعلیم و تربیت بهتر شاگردان موجود است، تا در رشد و پرورش هوش دیداری و فضایی شاگردان پیدا شود. تصاویری که در بسیاری از رسانه ها از آن استفاده میشوند میتوانند در توانایی های تصویری، تخیلاتی و دانشی شاگردان تحرک را ایجاد کنند. شاگردان همیشه میتوانند از قدرت تخیلاتی و تصوراتی هوش خود استفاده کنند. هر چیزی را که مشاهده میکنند پیرامون آن تصور کرده خیالات خود را بکار میگیرند و عجایب را در تصورات خود قیاس میکنند به نتیجه دقیق میرسند. به طور مثال: در تماشای ابرها و حیوانات، دیده میشود که صورت های انسانها و اشیاء را پیدا و مجسم کنیم. البته در تصورات خیالاتی خود. و یا اینکه شاگردان میتوانند از دیدن فلم ها و برنامه های ویدویی و تلویزونی، زنده گی خود را در همان زمان ها و مکانهای فلم قیاس و تماشا کرده و مشاهده کنند. و بعداً وانمود سازند که آنها در همان زمان و مکان شاید زنده گی داشتند این قیاس است و محال و خیالات تصور اتی شاگردان و درک شان از دیدن اشیاء و قیاس شان پیرامون تخیلات، مواردی آموزشی میباشد.

همچنان شاگردان میتوانند نظریات یا احساسات خود را در کار با اشیاء، رنگها، فلم های رنگی، مدادهای شمعی و سایر و سایل و ابزار های هنری با تولید تصاویری معنی دار ابراز کنند و نظریه خوبی بدهند. کار های گروهی شاگردان از فبیل مونتاژ کردن، تصاویر را قطع کردن، اشعار را بر

جسته بريدن، ميتواند در ذهن شاگردان خلاقيت و ابتکارات را پرورش بدهد و هوش ديداری/ فضايي شان رشد کرده و مؤثريت خود را داشته باشد.

۴. هوش بدنی / جنبشی Bodily/ Kinesthetic Intelligence

هوش بدنی و يا جنبشی وبه عبارت ديگر هوش حرکات فيزيکی می باشد که هميشه با اراده و حرکات شخص مرتبط است. توسط اين حرکات بدنی ميتوان تمام دانستنی هاو استفاده صحيح از حرکات روابط بدنی را درک کرد وشامل همين نوع حرکات انجام داد. از اين نوع هوش زما نی کار گرفته ميشود که شخص از ماشين تحرير کمپيوتر، بايسیکل ويا موتر به دريوری بيردازد و از ان استفاده کند. البته رسانه ها و تکنالوژی عصری و مسایل تخنيک غالباً برای پرورش و تقويت هوش شاگردان و اطفال قياس داده ميشود، که اين خود باعث پرورش هوش بدنی / جنبشی حرکاتی شخص در مورد استفاده اشیاء قرار ميگيرد. استفاده از تکنالوژیکی و تخنيکی بدنی ميتواند شخص را قابليت قدرت مندی و توانایی های جسمی و هوش فکری بدهد. در استفاده های رسانه یی ممکن است ما انواع مختلف اشکال و عملکردهای بدنی را انجام بدهيم، که ميتوان روی مسایل استفاده از وسايل ورزشی، ويدویی، طراحی ويا ترسيم ديزاين ها وغيره ميتوان کار گرفت واما بايد گفت که در فعاليت ها ی خانواده ها استفاده از جاروب برقی ويا بلند کردن اشیای سنگين ويا انتقال يک وزن از يک محل به محل ديگر با مهارت های گوناگون جنبشی و بدنی مانند دویدن، خيز زدن، حرکات جست کردن بشکل منظم ويا غير منظم هم آهنگی بدنی را ميتوان بسيار مفيد ومؤثر به هوش بدنی شاگردان محسوب کرد. ما بايد شاگردان را به اين نقطه متوجه سازيم که هميشه خود را در ميان فعاليت های کاری و رسانه های بدنی مصروف و داخل سازند، تا باشد روان و هوش فکری و تصورات بدنی و خيالاتی شان تقويت شود.

۵. هوش موسيقي / موزون Musixal Intelligence

هوش موسيقي / موزون با تشخيص الگوهای صوتی وحساسيت به آهنگ ها سروکار دارد. وقتی که شخص آهنگی را می شنود و به طور خود کار آن را زیر لب زمزمه میکند از اين هوش استفاده میکند. اين نوع هوش وقتی که موسيقي /موزون اشخاص را قادر می سازد تا بعضی صدا ها را با لذت ها، ترس ها و هیجانا ت بسيار تند وشد يد ربط بدهند. رسانه ها و فناوری مخصوصاً آن هایی که با توليد و پخش صدا ها سروکار دارند، به طور وسیعی دانش آموزان يا شاگردان را در استفاده و تقويت هوش موسيقي /موزون یاری میکنند. صدای ضبط شده ممکن است برا بر انگيختن احساسات، ايجاد تصاویر ذهنی، يا تحریک خاطرات به کار رود. صداها ی موزون ضبط شده از طبيعت وفضای آزاد از قبیل صدای شرس سيل، صدای ترافيک شهری، صدای وزیدن باد، صدای آب

خروشان، صدای زنگ مکتب، صدای بر خورد بارن در پنجره های اتاق همه میتوانند که توانایی های دانش آموزان و یا شاگردان را در ابراز احساسات یاد گیری با هوش افزایش و تقویت بخشد. شاگردان همیشه در مکتب میتوانند از سروصدا های گوناگون و متعدد د و صدا های خروشان استفاده کنند و از ان با جلوه های صوتی ، موسیقی و ضربه های موزون در متن داستانی و تمثیلی در صنف بین هم صنفیان شان استفاده کنند.

۶. هوش میان فردی (Interpersonal Intelligence)

هوش میان فردی اساساً از طریق ارتباطات و تماس فرد با فرد عمل میکند. شاگردان هوش میان فردی را در کوشه های دسته جمعی از قبیل گروپ اطفال با هم بودن، عضو کمیته بودن و در ورزش های گروهی انرا تجربه میکنند. این هوش تمام از هوش های دیگران را مخصوصاً توانایی های در گیری در ارتباط لفظی را به کار میگیرند. این نوع هوش افراد را قادر میسازد تا احساس یگانگی و همدردی را نسبت به یکدیگر پیدا کنند. رسانه هارا میتواند برای ارتقای هوش میان فردی مورد استفاده قرار داد. شاگردان در مکتب، صنوف درسی میتوانند از شیوه تشویق و حمایت معلمین و دیگران خود را آگاه سازند و با مشاهده چنین پدیده های تشویقی در صحن مکتب و یا به شکل ویدویی با سایر رسانه ها بیاموزند. شاگردان چنین پدیده های تشویقی را میتوانند در حالات صورتی یا شکل گیری و حرکات بدنی، حرکات سرو دست و پا، صدا های گوناگون، کلمات و عبارت در رسانه ها تشخیص دهند. رسانه ها را میتوان با نشان دادن، الگوهای رفتارهای مطلوب، به شاگردان و تشویق آنان به اجتناب از تعصب و جبهه گیری به کار گرفت. رسانه ها میتوانند برای آموزش اصول کارها و نمایش موفقیتی که ناشی از کوشش های گروهی باشد به شکل متحد به کار گرفته شوند. این موارد شاگردان را در هوش میان فردی تقویت میکند و قدرت مندی فراگیری و یاد گیری را در شاگردان بهتر می سازد.

مهارت هایی که شامل این موارد میشود عبارت اند از (دیدن مسایل از نقطه نظر دیگران، نقطه نظر دوگانه، گوش کردن، همدلی، درک کردن خلق احساسات دیگران، از طریق کلامی و غیر کلامی، اعتماد سازی، حل و فصل در گیری ها، برقراری روابط مثبت با دیگران میباشد و وظایفی که در این حالت در نظر است عبارت از مشاور بودن، فروشنده یا دوکاندار، سیاست مدار، یا تاجر ان میباشد، که این گونه فعالیت ها را هر روز انجام میدهند و هوش شان تقویت میگردد.

۷. هوش برون فردی (فرا فردی) (Outrapersonal Intelligence)

این هوش، برون فردی ویا فرافردی را در شخص تبارز میدهد. یعنی توانایی های درک خود و آگاه بودن را از حالت درونی خود بیان میکند. این یاد گیرنده ها کوشش میکنند تا احساسات درونی، رویاها، روابط با دیگران و نقاط ضعیف و قوت خود را درک کنند. مهارت هایی که در این هوش نهفته است شامل (تشخیص نقاط ضعیف و قوت خود شخص، درک و بررسی خود کاری شخص، آگاهی از احساسات درونی، تمایلات و رویاها، ارزیابی الگوهای فکری خود، با خود استدلال و فکر کردن، درک نقش خود در روابط با دیگران است و مسیرهای شغلی آن مربوط به عملکرد پژوهشگری، نظریه پردازی، فیلسوف بودن میباشد.

۸. هوش درون فردی (Intrapersonal Intelligence)

هوش درون فردی یا حالات درونی حیات، که بازتابهای خودی، مطالعه و آگاهی به حقایق معنوی سروکار دارد. این نوع هوش توانایی سنجیدن و انتقاد از خود را تقریباً به صورت یک دیدگاه شخصی یا بیگانه ممکن میسازد. این نوع هوش توانایی احساسات درونی، فرایندهای فکری، شمه یی از درونی و معنویت را دربرمیگیرد. خودشناسی و قدرت فراسوی خود رفتن و توانایی هایی از هوش درون فردی را زنده میسازد. رسانه ها برای تشویق و تقویت استفاده از هوش درون فردی مورد استفاده قرار میگیرد. شاگردان میتوانند با استفاده از نمودارها، حالات متغییر زنده گی روزمره خود را نشان میدهند و به عوامل خارجی که بر این عوامل اثر میگذارد توجه میکنند. از نمایشات و نقش آفرین های خود میتوانند برای ایجاد موقعیتی که در آن دانش آموزان از خود عکس العمل نشان میدهند، استفاده کنند. شاگردان میتوانند برای بررسی و تحلیل افکار، احساسات، هیجانات و حالات درونی خود را تشویق کرده عطف توجه بکارهای خود بکنند. از شاگردان میتوان خواش کرد که باید گزارش افکار، احساسات، عقاید، پیش بینی های خود و وقایع نگرش خود را کتباً برای شما تحریر بدارند. رسانه ها به انواع و اقسام مختلف مشاهده میشود. مانند رسانه های نوشتاری، طراحی شده، بازنگری، نقاشی شده، عکاسی تصاویر یا ساختن مجسمه ها میتواند مورد استفاده قرار گیرد. تا اینکه این گونه افکار، احساسات و پیش بینی ها با بینش خوبی نمایش داده شود.

هوش، اقسام و انواع هوش در توانایی ذهنی و فکری فرد حایز اهمیت است. معلمین باید بدانند که شاگردان شان مطابق به کدام اصول و شیوه تدریس بهتر یادگیری را فرا میگیرند. تقویت شاگردان در جهت بلند بردن درک و احساسات درونی و بیرونی شان جهت دریافت حقایق و تغییر در سلوک و شیوه های برخورد آموزشی شان یکی از وظایف اصلی معلمین مکاتب بشمار میرود. زیرا معلم کسی است که مربی اصلی و ابتدایی شاگرد می باشد. معلم میتواند که استعداد شاگردانش را

تقویت کند و یا هوش و استعداد آنها را خفه کند. شاگردان زمانی میتوانند خوب رشد کنند که در صنف درسی معلم از شیوه های مناسب یاد گیری، میتود های بهتر آموزشی و اجرای عملکرد ها و فعالیت های خوب تدریسی استفا ده کند. شاگردان همیشه مقلد اند. فراگیری را توسط میتود ها، طریقه ها و شیوه های منظم فرا میگیرند.

بدین ترتیب لازم است که معلمین در صنف درسی باید توجه به فعالیت های روزمره شاگردان داشته باشند. تا باشد که شاگردان در آینده با ذهن خوب و هوش بهتر و توانایی های کامل به فعالیت های روز مره و آینده خود تلاش کنند.
با احترام

نام کتاب: رسانه های آموزشی برای کلاس درس، (دوره های کار دانی و کار شناسی تربیت معلم).
مؤلفان: داکتر شهناز ذوفن، داکتر خسرو لطفی پور.
ناشر: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران، تهران. چاپ پنجم.
یا آر مسترانگ - توماس (کتاب) هوش های چند گانه در کلاس های درس).
ترجمه: مهشید صفری - انتشارات مدرسه. تهران - ۱۳۸۳.

مؤلف ميرويس ځدراني

په ادبياتوکې د نرخونو څيره

که چيرې د بشري ژوند په ټولو رازونو پوه شو بايد ولسي پانگې ته اود خلکو دودونو، پښتني قوانينو او کلتور ته سر ودرندنه کړو. د مثال په توگه که يوازې د پښتومتلونه مطالعه شي نو نه يوازې د پښتون ملت پوهه، بلکهې د بشري معنويت ښيگڼې به ورکې پيداشي. لکه لاندې متل:

(له وطنه ووزه خوله نرخه مه ووزه)

پښتون قوم د ځمکې پرمخ هغه ولس دی چې د نړۍ له نورو قومونو سره په خوی عادت او عمل کې ډير توپير لري. کوم خويونه چې په پښتونکې شته هغه په نورو انسانانو کې ډير کم ليدل کيږي. د پښتنو ژوند ډير ټولنيز دی. داسې ښکلي روايات لري چې ډير پرمخ تللي قومونه ورځنې بې برخې دي له ادب سره يې ډيره مينه ده. همدارنگه يونالوستی پښتون چې کله خبرې کوي دخپلې خبرې دپخيدو لپاره د پېښې په اړوند داسې متل اومحاوره وايي چې د اوريدنکو قناعت پرې راتلی شي. متل دپښتنو دخوی، عادت او کړو وړو ښه استازيتوب کوي. دهرې ټولنې روايات دهغې ټولنې استازيتوب کوي. دوگړو عمل دخبرو پورې تړلي نوڅنگه په زغرده ويلای شو چې متلونه دپښتني ټولنې د رواياتو او عملونو څرگندوی دی. ددې لپاره چې دپښتنو په خويونو ښه پوی شو، د دوی ټولنيز عمل به د متلونو په هېنداره کې ولټوو. که څه هم مخکې ورته نغوته وشوه. داچې پښتون قوم له بدو ډيره بده مني. بدته په بده سترگه گوري دبدو خلکو سره ياري سپکه گڼي، بد انسان دټولنې ناسور بولي خپله بيزاري ترې ښکاره کوي دوستي يې شرم گڼي. زيار باسي چې له داسې خلکو سره ناسته ولاړه ونه کړي. په لاندې متل کې داخبره څه ښه څرگنده وي. «بدزوی نه زوی»

لږ امله دولسې پانگې خوندي کول دهرملت لپاره ضروري دی ځکه نو فولکلور په عمومي ډول اوپه ځانگړي توگه، زموږ دپښتني ټولنې دخلکو د ادب او ژوند پرمختیايي لوری راپه گوټو کوي. یا داچې فولکلور دیوې ټولنې د ژوند د ټولو اړخونو څرگندونکی او معنوي هستي ده دغه جاج اود عمومي حالت په څومتلونو کې رابرسیره کړو:

متلونه: د پښتود شفاهي ادب په ځانگو کې یوه ځانگه متلونه دي چې فکري او فلسفي خوایي د ملتونو د عقلي، تجربی او مفکوروي مدارجو کې ارزښتمن اومه مهم دی. دغه متلونه دیوې فکري ذخیرې په توگه له ډیرې پخوانه په اولسونو کې موجود دي. متلونه که څه هم لنډې اوساده جملې دي مگر حقیقت دادې چې په هرمتل کې لوی حکمت پروت وي او دغه معقولې چې د تجربونه وروسته منځته ته راغلي په عام، ساده اولنډ ډول په ټولنه کې خپاره شوي، دیوې سیمې، ټولنې اویوې زمانې د خلکو ذهني اوفکري سويه کړنې، ټولنیزې اړیکې، هوښیاري، دژوند کچه، کلتور اونور په ښه ډول ترې څرگندیږي. دپښتو دشفاهي ادب دغې خوندورې برخې (متلونه) درامنځ ته کېدو وخت، نیټه اوشخص معلوم نه دی، بلکې په هره زمانه کې د نامعلومو کسانو له خوا ویل شوي دي.

وروسته له یوه سړي څخه بل، اوله بل نه بل اوریدلي، دکورنه کلي دکلي نه قوم دقوم نه سیمې اود سیمې نه ملت ته رسیدلي اوپه ټولنه کې عام شوي دي. د متلونو ویل په یوه زمانه، یوه سیمه اوشخص پورې اړه نه شي پیدا کولای. بلکه په هره زمانه کې دهرې سیمې دخلکو له خوا ویل شوي دي چې ځینې یې له منځه تللي اوځیني یې تراوسه پورې دخلکو په سینو کې شته او داهم نه شو ویلای چې وروسته تردې به نورمتلونه پیدا نه شي. له دې وروسته به هم د خلکو له تجربو په ذریعه متلونه منځ ته راشي. ځیني داسې متلونه شته چې په یوه سیمه کې شته اوپه بله کې هیڅ درک نه لري اوځیني متلونه بیا په ټولو سیمو کې د خلکو ترمنځ ویل کیږي. متلونه د نظم او نثر په چوکاټ کې ویل کیږي، خو زیاته برخه یې په نثر کې ده.

چې موضوع رانه اوږه ده نشي، دلته زموږ اصلي بحث هغه منشور او منظوم متلونه او اصطلاحگانې دي چې په نرخ پورې اړوندې وي چې د پښتو د قوانینو مطلق ارزښتونه افاده کوي. دلته یې وړاندې کوم.

۱- اول اتام بیا کلام.

۲- پلانکی مې ارتینه هم نه ده.

۳- اسیل خطانه لري کم اسل وفا نه لري.

۴- په وطن کې اېلا اوسه په غره کې یاغي.

- ۵- ايلچي لره بندشته نه زندان.
- ۶- چې مورپې بتياری وي زوی يې نه فتح خان کيږي.
- ۷- سل کسه هندوان وه بدرگه يې لاهم غوښته.
- ۸- بدې دې مبارک شه.
- ۹- بوج د اختره خلاص دی.
- ۱۰- پټکی اوټکری ساری دي.
- ۱۱- ژوند په پرده کې ښه دی او مرگ هم د پردې سره ښه دی.
- ۱۲- چې د رسوايي څخه وژغورل شو او مرگ يې پرده شو.
- ۱۳- په سلو وهلی ښه دی، نه په يوه پر.
- ۱۴- پلانکی تر پروني لاندې پټ شو.
- ۱۵- په شريعت يې راسره کوې که په پښتو؟
- ۱۶- پلوپې پروغور اووه .
- ۱۷- پور دبدو برخه ده.
- ۱۸- پور په ورکړه خلاصیږي.
- ۱۹- پور چې ځنلونې شي، جنگنی شي.
- ۲۰- بد تربور په بده ورځ په کارېږي.
- ۲۱- ترور نیمه مور.
- ۲۲- خدای خبردی چې تره کا پردی.
- ۲۳- تله دچا مخ اوڅپ نه گوري.
- ۲۴- د نرخ په تله يې راسره معلومه که.
- ۲۵- په درنه تله دې وتله.
- ۲۶- په تله برابره پرېکړه.
- ۲۷- جلالت دجمال سره توره اوسپينه وکړه.
- ۲۸- د احمدزي تيره ډيره درنه ده.
- ۲۹- د موسی په تيره يا د عیسی په تيره يې راسره معلوموي.
- ۳۰- د پلانکي خبره پخه ده.
- ۳۱- د تورې ټپ جوړیږي خو د بدې خبرې ټپ نه جوړیږي.

- ۳۲- ژبه یې راسره کړې ده.
- ۳۳- پلانکی دېدې خولې خاوند دی.
- ۳۴- په مرکه او جرگه کې باید خوله سمه وښوروي.
- ۳۵- پلانکي په مرکه کې خوله نه ښوروله.
- ۳۶- یا یې خوله چابکه چابکه ښوروله.
- ۳۷- چې خوله یوځل ماته شي بیا یې باید ونه ښوروي.
- ۳۸- دښمن که هرڅومره لږ وي زیان یې ډیروي.
- ۳۹- له دښمن سره دښمني کول د غیرت ښه ده.
- ۴۰- د دښمن دوست هم دښمن دی.
- ۴۱- سپین ږیرو یې کټوه ورماته کړه.
- ۴۲- دخټاوې څخه یې پرې راو ډنگوه.
- ۴۳- ساری مې یې خوشیال مې نه یې.
- ۴۴- میراته ښه ده خوشلاته ډیره بده ده.
- ۴۵- سیال مې یې خومخی مې نه یې.
- ۴۶- پلانکي د قام شمله ونړوله.
- ۴۷- پښتون سل کاله وروسته غچ واخیست ویل اوس مې هم بېړه وکړه.
- ۴۸- کیردی په خپلو مراندو ولاړه ده.
- ۴۹- کونډه دقام ده.
- ۵۰- ورور وژلی ښه دی که گومل پرې اېښې ښه دي.
- ۵۱- گومل پرې ایښی ښه دی نه ورور وژلی.
- ۵۲- په لمن کې ورلویدل.
- ۵۳- لاره راسره وکړه.
- ۵۴- چې میړونه وي هلته کورونه وي.
- ۵۵- مال ترسرجار، سرتړناموس.
- ۵۶- له کلي ووزه، له نرخه یې مه وزه.
- ۵۷- وطن یې د نارینوو څخه خالي لیدلی دی.
- ۵۸- نغری دکاله مشردی.

- ۵۹- پلانکی د نامه خاوند دی.
- ۶۰- وینه په وینه نه پریولل شي.
- ۶۱- له وطنه ووزه خوله نرخه مه وزه.
- ۶۲- پلانی پښه د پښتو په کال وشوه.
- ۶۳- دا واقعه د حکومت په کال وشوه.
- ۶۴- پښتو راسره وکه.
- ۶۵- خدایه بیایې پښتو کړې چې زور سره معلوم کړو.
- ۶۶- که غر جگ دی په سربې لار شته.
- ۶۷- لاس دې خلاص توره دې تېره.
- ۶۸- راځه چې سره معلومه یې کړو.
- ۶۹- دخدای (ج) لار راسره کوي که نرخ راسره کوي.
- ۷۰- که خوار خدای کړې بې غیرته چاکړې.
- ۷۱- خوار هغه دی چې ایمان او غیرت نه لري.
- ۷۲- له خواري ژرنده گرځوې له کبره یې مزد نه اخلې.
- ۷۳- ځانځاني خپله خواري شوه.
- ۷۴- څلی به راسره وکې.
- ۷۵- په څلي به یې راسره خلاص کړې.
- ۷۶- په څلي یې راسره ودرو.
- ۷۷- په څلي به یې راسره وینې او که نه کبرته یې بیایې.
- ۷۸- چې نه دې وي سړي مه کورت خوره مه غواړي.
- ۷۹- سل دې ومړه د سلو سر دې مه مړه.
- ۸۰- یو یې گټي سل یې خټي.
- ۸۱- تورې به لالا وهي مړی به عبدالله وهي.
- ۸۲- وینه په وینه نه پاکیري.
- ۸۳- د زورورو اوبه په پیچومې خيژي.
- ۸۴- جنگ سوړشو میری تودشو.
- ۸۵- توره ادام خان وکړه غږ دې میروگي لاړو.

۸۶- بد به دې په زړه لرم، سلام به دې په خوله لرم.

۸۷- اوږه دې په اوږه منت دې په څه.

۸۸- ميري ته چې الله په قهرشي، نو وزرې ورکړي.

۸۹- تورې ځوانان وهي او منصب سډو خوري.

۹۰- د پښ يو ټک، د زرگر سل ټکه.

۹۱- کوم کار چې په سلاوي هغه بې بلاوي.

۹۲- بلا وه او برکت يې نه و.

۹۳- چې بلا غواړې په بلابه واوړې.

۹۴- وايې چيرته ځې؟ دشمن کره.

۹۵- مين دوه برخې پرېکوي.

۹۶- کونډه دقوم ناموس دی.

۹۷- د ورور کونډه د ورور ده.

۹۸- څه وهل څه پورې کول.

۹۹- بد چې گرځې بد به پرځې.

۱۰۰- زه دې مړی ژاړم ته مې خولې پورې خاندې.

۱۰۱- وينې په وينو نه بلکې پر اوبو پرې مينځل کيږي.

متلونه دپښتو شفاهي ادبياتو هغه درنې، پخې اوپه تول تللې خبرې دي، چې هغه د ارواښاد استاد قيام الدين خادم په خبره د پښتوحياتي فلسفه ټوله په کې بيان شوې ده. متلونه هغه لنډې ويناوې دي، چې د معنا له پلوه بشپړې د مفهوم او مورد له پلوه علمې وي، متلونه د لفظي يا غيرمادي فولکلور يو مهم منثورصنف دی. دا زموږ د مشرانو د خولې نه وتې د عقل، پوهې اوبصيرت نه ډکې هغه ارزښتمنې اوقيمتي ملغلرې دي، چې موږ ته لکه د نورو فولکلوري اصنافو سينه په سينه رارسيدلي دي. متل زموږ په ټولنيز او ولسي ژوند کې ډير ارزښت لري. د نورو فولکلوري او شفاهي اثارو په څيرمتل هم د ټول ولس شريک ميراث اوگډ مال دی ځکه چې ويونکي، ليکونکي اوزمانه يې نامعلومه ده.

پښتانه په خپلوخبرو اترو، بحث، مباحثو، جرگو اومرکوکې د متل نه ډيرکاراخلي، ځکه چې دا ديو قوم د احساساتو، تجربو، تهذيب، تمدن، دود، دستور، رواياتو اوکلتورهيڼداره ده.

پښتومتلونه د موضوع په لحاظ ډيره پراخه ساحه راجاږيروي. د پښتنو د فرهنگ اوفکرې مسيرونو په څپړلوکې له دې متلونو څخه ډيره زياته استفاده کېدای شي. په متلونو کې ځينې

داسې عناصر او ټکي شته، چې د تاريخ او انتوگرافي څېړنو په مرسته سپړي د پښتنو د ژوند ډيرو لرو زمانو ته رسوي.

په افغانستان، بلوچستان او پښتونخوا کې ډير پوهان د متلونو ارزښت ته متوجه شوې دي او زيار يې ايستلی دی، چې زموږ د شفاهي ادبياتو ذخيره له ولسه راټوله کړي. په افغانستان کې مرحوم غلام محي الدين افغان، مرحوم امين الله خان زمريالي، مرحوم قدیر ترکي، مرحوم محمدکل نوري، ارواښاد دين محمد ژواک اونورو... په بلوچستان کې سيال کاکړ او په پښتونخوا کې پروفيسر محمد نواز خان طایر متلونه راټول کړي دي.

له دغو پښتنو سربيره غربي پښتو پوهانو او نورو اروپايي پښتو څېړنکو هم د پښتو متلونو په را ټولولو کې هڅې اوهاند کړي دي، چې په هغو کې موږ د تاربرن، ډارمسټير، بوابل، مشهور مستشرق کرنل سي ای بائل نومونه يادولای شو.

مشهور مستشرق کرنل سي ای بائل دپښتو متل ارزښت او يوازې توب په دې الفاظو کې جوتوي. يوشی هم د دوی (پښتنو) د مزاج حس دومره سمدستي غوښتنه نه کوي، څومره چې يو مشهور متل چې د خبرواترو په جريان کې يې بې دريغه استعمال شي. په داسې وخت کې چې هغوی (پښتانه) بل هيڅ تمه دليل اوريدو يا (منلو) ته چمتونه وي، خو دخپل يو متل پریکړه وينا يا دليل په پټوسترگومني. نوموړی مستشرق په پښتني ټولنه کې د پښتومتل د ارزښت څرگندولو په لړ کې د متل په کردار او استعمال رڼا اچولې ده او دا يې په ښه شان روښانه کړې ده، چې د پښتنو ولسي او ملي ژوند او متل لازم اوملزوم دي.

همدا ده چې دپښتنو سپين ږيري، مشران، نرځيان او مرکچيان په جرگو اومرکو کې ډير زيات متلونه په خپل وخت اوپه خپل ځای کې کاروي او پوره پوره گټه ترې پورته کوي او د اولس قناعت پرې حاصلوي.

سرچينې:

پټنگ عبدالکريم (۱۳۵۷) ل پښتو ولسي گڼنې او ادب عرفان مجلې مديريت .

حقل بسم الله (۱۳۸۲) دتڼيو کلتور او فلکلور .خوست خپلواکه فرهنگي ټولنه

خادم قيام الدين (۱۳۲۱) پښتونولي کابل دولتي مطبعه

روان بريالی (۱۳۹۰) ل شفاهي ادبياتو پيدايښت او پايښت سيمينار

اهميت تجربه در علوم معاصر

در دنياي امروز معيار اعتبار علوم و يافت هاي بشري براساس تجربی بودن آنها است ومفهوم آن چنين است که تمام دريافت هاي بشري در عرصه هاي مختلف صحت وسقم واعتبار علمي آن منوط به ماهيت تجربی آن ميباشد، حتی تعداد از دانشمندان نیز اين نکته را به طور قاطع گفته اند که تمام مسائل سياسي، فکري وساينسي نیاز به ماهيت تجربی ودرک تجربی دارند. با توجه به مهم بودن موضوع مقاله کوتاهی پيرامون آن ارايه ميگردد تاتصوير روشن تري نسبت به اين واقعيت داشته باشيم.

بحث تجربی واثرا ن منحصر به علوم ساينسي نبوده، بلکه در تمام عرصه هاي زنده گی نقش ارزنده دارد که ميتوان از تجربه اجتماعي که زمينهء عبرت وآموزش برای فرد اعطا می کند ونتيجه اش چنين ميشود که فرد درتصميم گيري بعدی، در زنده گی دقتش را بالا برده وتدابير بهتر نسبت به گذشته اتخاذ نمايد، ياد کرد. منظور دراين بحث تجربهء اجتماعي نیست که معمولاً در روابط بين انسانها شکل گرفته ودرک عميق نسبت به واقعيت محيطی وچالش هاي زنده گی را برايش مساعد ميسازد.

از آنجا که انسان يک موجود فکري واجتماعي است وهميشه بانگاهش به محيط برای خود سؤالاتی ايجاد می کند، اين سوالات برای همه در سطوح مختلف سنی، وظيفيتی پيدا ميشود؛ اما تعدادی محدود دنبال پاسخ آن ميباشد، ولی اين پاسخ ها غيرعميق، سطحی ومحدود بوده که به درد اکثريت تنبل می خورد. بهترين راه دريافت پاسخ به سؤالاتی که برای يک انسان نسبت به محيطش در ابعاد مختلف ايجاد ميگردد بدون شک تجربه است، تفکر پيرامون محيط منجر به طرز ديدهاي مختلف ادبي، اقتصادي، سياسي وساينسي ميشود؛ اما تفکر مورد نظر ما که بر اساس تجربه وواقعيت هاي تجربی استوار است همان تفکر ساينسي ميباشد.

فکر ساينسي همان فکري است که مسير زنده گی وهدف زنده گی را جهت دريافت حقيقت هاي طبيعي وکشف راز هاي آن وشناخت موارد استفاده از آن سوق ميدهد، فکر

ساینسی که بر اساس تجربه استوار است، در اساس، زمینه ساز پیشرفت اجتماعی در یک جامعه عقب مانده، و تضمین کننده روند پیشرفت در کشور های متری می باشد. تعریفاتی که نسبت به تجربه وجود دارد زیاد است اما تعریف قابل قبول و جامع قرار ذیل می باشد:

«تجربه عبارت از تکرار عمل بالای یک شی که در هر بار انجام دادن نتیجه واحدی از آن به دست آید»

در وقت اجرای تجربه باید تمام قضاوت های قبلی که در مورد همان شی وجود دارد باید کلاً از ذهن دور نگهداشته شود تا اینکه در قضاوت بعد از تجربه دخالت و تأثیر نکند، اگر قضاوت های قبلی پیرامون واقعیت شی کنار گذاشته نشود در این صورت نتایج تجربه با قضاوت قبلی یکجا شده و امکان دارد آنرا به مسیر منحرف و نتیجه غلط پیرامون آن شی هدایت کند.

نتایج تجربه باید دارای ویژه گی های ذیل باشد:

۱. حسی باشد
۲. مبتنی بر تعقل باشد
۳. نیاز جامعه را مرفوع بسازد

حسی بودن تجربه: این یک مسأله کاملاً طبیعی است که تجربه روی محسوسات و مسائل فیزیکی صورت میگیرد و با اتکاء به مسائل میتافیزیکی نمیشود تجربه را اجرا کرد، چون هر آنچه که بالای آن تجربه اجرا میشود باید از طریق حواس خمسہ انسان واقعیتش به دماغ انتقال کند تا دماغ با در نظر داشت معلومات قبلی روی آن قضاوت کند، انسان به غیر از حواس خود چیز دیگری ندارد تا واقعیت اشیا را به دماغش انتقال دهد و روی آن تفکر صورت گرفته و نتیجه یی فکری از آن حاصل شود.

تحقیقات انجام شده بالای غیر محسوسات جز ضیاع وقت و نا امید و خرافات چیز دیگری را بدست نخواهد داد.

عقلی بودن تجربه: نتایج تجربه باید عقلی باشد و کسی که میخواهد نتایج تجربه را بیان کند باید طرف مقابل را قناعت عقلی دهد، و استدلال های عقلی و معمول باید بیان شود تا درک نسبت به آن تجربه با معیار های عقلی سازگاری پیدا کند، فهم مسائل تجربی باید بر اساس درایت باشد نه بر اساس روایت که در واضح ساختن واقعیت شی مورد نظر کدام کمک نمی کند. آنهایی که نتایج تجارب را عقلی نمیسازند، قابل فهم نیست که وسایل شناخت دیگری به غیر از عقل چه ها می باشد که توسط آن ، آنرا بیاموزند.

مېتنی بودن بر نیاز جامعه: تجربه انجام شده در یک جامعه اولاً باید براساس نیاز مندی جامعه از لحاظ علمی و اقتصادی باشد؛ چونکه این عادت دیرینه انسان است و در طول تاریخ حیات خود این را به اثبات رسانده که انسان تا به چیزی نیاز نداشته باشد، به آن علاقه ندارد. احساس نیاز به آن موضوع میتواند مربوط زنده گی خودش باشد و یا کسی دیگری به بحث در مورد آن، آنرا برایش تولید کند. در جوامع پیشرفته تجربه به شکل اساسی آن جهت آموزش نمایش داده میشود، مگر در کشور های بدون امکانات فقط متنی از تجارب در کتاب ذکر شده و بدون ارتباط به واقعیت بیرونی شی فقط شفاهی بیان میشود. از همین سبب خسته گی های متواتر و سؤالاتی از قبیل اینکه این مضمون ساینسی چه بدرد مامیخورد به عنوان سوال تکراری و بدون پاسخ تاهنوز در صنوف مضامین تجربی؛ مثل: ریاضی، کیمیا و فزیک باقی مانده است.

هر فکر تازمانیکه به زنده گی عملی ارتباط داده نشود، از ذهن فراموش شده و به افسانه تبدیل میشود

یکی از خوبی های علوم تجربی این است که تابع محدودیت های مذهبی، قومی و ملتی نمیشوند؛ بلکه برای کل انسان و بشریت اند؛ اما اینکه شرکت های کپیتالیستی بزرگ که علم بشر را در خدمت خود قرار داده و آنرا در جهت رسیدن اهداف خویش استفاده میکنند، متأسفانه یک واقعیت تلخی است که در دنیای امروز ما به آن روبه رو هستیم و بعضی موارد قسمی دیده شده که علم بشر به جای اینکه به نفع بشر تمام شود به ضرر بیشتر تمام شده و زمینه را برای هلاکت او مساعد کرده است که از آن جمله مسأله بمب اتمی، تغییر ژن گیاهان برای بشتر شدن محصول شان و پایین آمدن کیفیت غذایی آن، ساختن طیاره های بی پیلوت، موشک های قاره پیما و بمب های هایدروجنی هر کدام این وسائل که بر اساس علم بشر و دریافت های تجربی و ساینسی ساخته شده اند به مانند دکتاتورانی چون هتلر، موسولونی و استالین خطرناک اند و موجودیت آنها تهدید مستقیم برای زنده گی انسان میباشد. اگر دانش انسان بر اساس مفکوره های درست تنظیم نشود، مشکلات غیر قابل جبران را ایجاد خواهد کرد که تا ده ها سال دامن گیر بشریت خواهد بود.

منابع:

۱. زمی‌دال، س. استیون، ۱۳۸۱، شیمی عمومی ج ۱

۲. <http://sabzsaze.com>

۳. <http://inters.org>

۴. النبهانی، تقی الدین، ۱۹۵۴، تفکیر

میهنم

دو کتور گل محمد سوری

میهنم شمع است و جان من بود پروانه اش
میهنم گنج است و باشد این دلم ویرانه اش
جان دیگر می دمد در پیکر افسرده ام
مرغ دل پرمیکشد تا سوی آب ودانه اش
روز و شب دست دعا دارم به دربار خدا
تانریزد آبروی مردم فرزانه اش
خیره سازد دیدهء بیگانگان رادر جهان
عظمت پارینهء اوشوکت شاهانه اش
تاقیامت بر سر پیمان اومانده به جا
جرعهء آبی اگرنوشد کس از پیمانه اش
سنگ سنگش قصه می گوید ز کین دشمنان
بی حقیقت در جهان کی بوده است افسانه اش
دانهء انگور او رشک دوصد میخانه می
عالمی سرمست باشد از خم و خمخانه اش
لرزه براندام او افتد ز نام اکبرش
یاد اگراورد فرنگ از قامت مردانه اش
یادم آید "سوری" از خوبان کابل در فرنگ
بس که زیبا می برد دل نرگس مستانه اش

محمد اکرم وفادار

د وطن آزادۍ

تل یمه سرلوری د دښمن په سرخنجریمه
زه افغانستان یم د اسیا د زرګي سریمه

لوی شومه وړوکی وم ستا غېږه کې وطنه زه
زه دستا بچی یمه افغان یم سکندر یمه

ما په طوفانونو کې ګټلې آزادي د ستا
زوی دې احمدشاه یمه غلیم ته لکه سپریمه

ماته (اماني) تاریخ زانګو کې ویل شوي دي
زه په آزادۍ مین مدام خوښ پرسنګریمه

سردې مدام لوړ اوسه تاریخ کې افتخارزمور
زه واحد افغان یمه که لریمه که بریمه

مورې ګران وطنه! تا سرتاج د آسیا ګڼم
زه هم دهرچانه برخلېږم لکه لمړیمه

یې د (وفادار) د ګڼو ګڼو آرزو ګانو کور
زه د آزادۍ اتل دسمې اود غریمه

د سرمؤلف مرستيال استاذ عنايت الله عادل

د حج او عمرې په اړه اړين علمي او تاريخي معلومات

کله چې مو د احرام تړلو اراده وکړه نو مستحب دي، چې خپل نوکان، بروت، ترنامه لاندې ځای او تخرگونه له وېښتانو څخه پاک کړئ. وروسته اودس يا غسل وکړئ، البته غسل غوره دی ښه پاکي پرې راځي، حائضه ښځه هم بايد د پاکۍ په نيت غسل وکړي او پاکې جامې واغوندي.

نارینه به هم له اوداسه يا غسل څخه وروسته دوه سپينې ناگنډل شوې نوې جامې (خادر او لنگ) اغوندي، بيا به دوه رکعت د احرام لمونځ په پټ سر اداء کوي، له لمانځه وروسته به د حج يا عمرې يا که قران حج کوي د دواړو نيت به کوي وايي به اللهم اني اريد الحج او العمره - او اريد الحج و العمره فيسره لی - فيسره مالی و تقبله منی و تقبلها منی و قبلهما منی - ای الله زه اراده د حج لرم - يا زه اراده د عمرې لرم او يا زه اراده د حج او عمرې دواړو لرم ته يې راته آسانه کړې او ته يې راځنې قبول کړې.

له نيت وروسته به تلبيه وايي البته يو ځل او نوره سنت ده په دې ډول: **لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ.**

هدف دا چې که عمره کوي، نو ترڅو چې حجراسد ته نه دی رسيدلی ترهغه پورې به لبيک ډيره وايي او که د حج اراده لري نو بيا به يې آن د عيد تر ورځې عقبه جمرې ته تر رسيدلو پورې وايي. دا هم پاتې نشي په احرام کې خوشبويي استعمالولی شي خو له احرام وروسته نه خوشبويي استعمالولی شي او نه صابون او شمپو - البته پرته له شمپو او صابونه او پرته له ځان مېلو څخه غسل کولای شي او احرام هم بدلولی شي - حاجي به سر، مخ او پښې نه پټوي

لنډه دا چې د احرام په تړلو سره هر هغه څه پرې حرام شول چې مخکې ورته حلال وو. خو تر ټولو دمخه به د جنگ، جگړې او کنځلو څخه په کلکه ځان ساتي، په عمره کې به تر هغه د خپلې بي بي سره نه يو ځای کيږي، څو د عمرې احکام يې ټول اداء کړي نه وي او سر يې خړیلي نه وي او احرام يې لرې کړی نه وي او په حج کې خو ترڅو فرضي طواف ونکړي ترهغه پورې نشي ورسره يو ځای کيدای.

البته که قران حج کوي د عمرې له اداء کولو وروسته هم سر نشي خړيلی او نه احرام لرې کولای شي او که تمتع حج کوي نو د عمرې تر اداء وروسته د سر په خړيلو به احرام لرې کوي او د ذی الحجې تر اتم پورې هرڅه ورته حلال دي.

د ښځو لپاره ضروري خبره: ښځې په سر پټۍ تړي څو وېښتان يې معلوم نشي خو دا خبره ډېره ضروري او مهمه ده چې کله اودس کوي د مسحې لپاره بايد پټۍ لرې کړي او مسحه په وېښتانو وکړي، نو که په پټۍ مسحه وکړي نه لمونځ کيږي، نه يې طواف کيږي او نه نور افعال او مناسک، ځکه دا اصلاً د مسحې په پريښودو بې اودسه ده.

دا هم بايد ووايو که کومه ښځه په حيض يا نفاس کې وي هغه به د حج ټول احکام او مناسک اداء کوي يوازې داخل د حرم او مسجد ته نشي تللی او نه لمونځ او طواف کولی شي - کله چې پاکه شوه بيا به فرضي طواف کوي او که د عذر له وجې طواف فرضي ورځنې وروسته شی هيڅ پروا نلري دم هم نه پرې اوږي او که طواف وداع ورځنې پاتې شو هغه ورته معاف دی هيڅ نه پرې لازميږي. کله چې مکې ته داخل شوې نو به څه کوئ؟

کله چې مکې مکرمې ته داخل شوي اول به خپل سامان او کالي په عماره کې ځای په ځای کوئ اطاق به معلوموي او د اطاق کلي به د ځان سره اخلي - بيا به غسل کوئ او ښه دمه به جوړوي طواف ته بيړه په کار نده کله، چې مو ښه ستړيا لرې شوه نو بيا به د معلم يا کوم بل بلد سړي په ملتيا حرم ته ځئ کله چې د حرم جومات ته ورسيدئ نو غوره خو داده چې باب سلام څخه ننوځئ او که نه د هرې دروازې چې درته اسانه وه داخل به شئ په داسې حال کې چې ښي پښه به اول داخل کړئ (اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِيْ اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ) ژباړه: - الهي ستا درحمت دروازې ماته پرانيزه. دعا به ووايي: کله چې مو سترگې په کعبه ولگيدې نو هره دعا چې مو غوښته قبليرئ.

بيا خان حجراسود ته ورسوي که امکان ؤ حجراسود به مچو کړئ او که نه په لاس يې لمس کړئ او که دا هم ممکن نه و د حجراسود په برابرۍ به ودريرئ دواړه ورغوي به حجراسود ته پورته کړئ بسم الله اکبر ووايي او خپل لاسونه مچو کړئ او په داسې حال به تر نيت کولو وروسته طواف شروع کړئ، چې کعبه مو چپ لاس ته راشي - دا خبره په ياد لرئ چې ښي اوږه به لوڅه کړئ او به اولو دريو گشتونو کې به پهلواني کوئ هر ځل به د حجراسود سره هماغه عمل ترسره کوئ.

د رکن يمانی په هکله مهمه خبره داده که مو مسه کولی شوی نو ښه خبره ده او که مو مسه کولی نشوای نو بيا لاسونه هم مه ورته پورته کوئ او مچو کول يې هم نشته، هدف دا چې د حجراسود څخه پرته بل د هيڅ مکان مچو کول نشته.

د طواف په حالت کې بايد ذکر او اذکار وشي که څوک په خفيه قرآن لولي هم ښه کار دی او که څوک د هر گشت دعا له ياده يا له کتابه وايي دا هم ډير ښه کار دی په همدې کتاب کې د قرآن او صحيح احاديثو دعاگانې شته، هدف دا چې بايد ټول طواف په ذکر، دعاوو او تسبيحاتو سرته

ورسوي، طواف د لمانځه حيثيت لري خبرې، مجلس او پټه خوله گرځيدل ښه کار نه دی او بل په طواف کې بايد ډير خيال وساتل شي چې چاته تکليف ورنکړو، د ښځو سره ټکر نشو او نه ورباندې ولگو په ځانگړې توگه په حجراسود او رکن يمني کې بايد ډير خيال وساتل شي. د حجراسود مچو کول يا لمس کول سنت کار دی او مسلمانانو ته تکليف ورکول حرام دي.

ښځو ته مناسبه داده چې کعبې ته نږدې طواف ونکړي او د حجراسود او رکن يمني له لمس کولو بايد په کلکه ډډه وکړي، ځکه هلته د خوړېدو او غړو ماتيدو خطر ده او د نامحرمو خلکو سره هم چسپيري دا هم روا نده.

کله چې له طواف څخه وزگار شوي، بيا به د مقام ابراهيم سره نږدې او د ازدحام په صورت کې د مسجد حرام يا مطاف په هره برخه کې چې ممکنه وه دوه رکعت د طواف واجب لمونځ وکړي او د زمزم اوبه وڅښي د صفا او مروه په لوري به ولاړ شي.

کله چې صفا غونډۍ ته ورسيدئ، نو دومره به پرې وخيرئ چې کعبه درته ښکاره شي هلته به ودريرئ - کعبې ته به دواړه لاسونه جگ کړئ او دعاوې به ووايي خصوصاً قرآني اومسنونې دعاوې، بيا د مروه په لوري حرکت وکړي د دوو شنو راډونو ترمنځ به لږ منډه کوي او دلته به هم اذکار، تسبيحات او يا قرآن کریم وايي او دعاوې به کوي. کله چې مروه ته ورسيدئ هلته به ودريرئ د صفا په شان به دعاوې او اذکار ووايي. بالاخره چې کله د صفا او مروه ترمنځ اوه ځله تگ راتگ وشو، نو که مکروه وخت نه ؤ دوه رکعت نفل به هم وکوي البته په طواف پسې هم که مکروه وخت ؤ د طواف لمونځ به نه کوي کله چې مکروه وخت تير شو بيا به لمونځ وکړي - بيا به سر وڅريي که عمره کوونکي وي احرام به لرې کړي ستاسو عمره تکميل شوه او که قارن وي نو يو بل طواف به د حج لپاره کوي چې هغه ته د قدوم طواف وايي او د صفا او مروه ترمنځ به سعی هم کوي. بيا د ذی الحجې تر اتم تاريخ پورې نفلي طوافونه کوي - هر لمونځ به د مسجد حرام په داخل کې په جماعت سره کوي او که عمرې کوي د تنعيم مقام څخه هغه هم لاسه او بهتره کار دی. بيا چې کله د ذی الحجې اتم ورځ شوه نو بيا به د حج لپاره احرام وتړي په هغو شرطونو چې مخکې مو د عمرې لپاره تړلي ؤ که ممکنه وه په حرم کې يو نفلي طواف هم وکړي او که د صفا او مروه ترمنځ مو سعی کوله نو بيا د عيد په ورځ له سعی څخه خلاصيرئ د عيد په ورځ به تنها فرضی طواف وکړي او که مو د خپل اطاق څخه احرام تړلو هم روا دی. په حرم کې طوافونه، ذکر، نوافل او کعبې ته کتل هم عبادت دی لڼده دا چې د حرمينو ورځې بايد غنيمت وگڼو په مکي حرم کې هر عمل په سلو زرو حسابيږي او په مدني حرم کې هر عمل په يو زر حسابيږي.

د امکان په صورت کې ځينې تاريخي ځايونه هم بايد وليده شي اگر چې د حج جز او فعل نه دی دهمدې کتاب په آخر کې مې د تاريخي ځايونو يادونه کړې ده.

که د حج له ورځو مخکې مو له جمرو، عرفات او قربانگاه څخه لیدنه کوله هم ښه خبره ده د حج په ورځو به بلد اوسئ کله چې حاجیان په اسم د ذی الحجې منی شریف ته ځي دې ورځې ته یوم الترویة ویل کیږي ځکه په دې ورځ به د حاجیانو لپاره اوبه برابرېدې نو هلته د حاجیانو لپاره سنت دی چې (۵) لمونځونه ماسپښین، مازدیگر، ماښام، لمانځتن او د عرفات د ورځې د سهار لمونځ وکړي — اما اوس یې د ازدحام په خاطر د شپې عرفات ته نقلوي او د سهار لمونځ په عرفات کې کوي دا یو ضرورت دی پروا نلري.

په عرفات کې واجب وخت د لمر له زوال څخه تر ماښام پورې دی — که څوک له ماښام څخه مخکې له عرفات څخه ووځي پسه پرې لازميږي — او که څوک له ماښام څخه مخکې راووځي او بیرته د ماښام څخه مخکې عرفات ته داخل شي پروانه لري یعنې دم نه پرې اوږي. اما دومره هم باید وپوهیږو چې د عرفات وخت د عید د ورځې تر صبح صادق پورې دوام لري — که څوک د شپې عرفات ته راشي هم عرفات یې اداء کیږي — بله مهمه مسئله په عرفات کې داده چې که چېرې د نمرې جومات ته څوک ځي نو هلته د ماسپښین او مازدیگر لمونځونه دواړه په ماسپښین کې یو ځای په یوه آذان او دوه اقامتونو اداء کیږي او که څوک په خپلو ځیمو کې پاتې کیږي، نو هغوی باید دواړه لمونځونه په خپل خپل وخت په جماعت یا تنها اداء کړي.

خو د نمرې جومات په اداء کولو کې هم اختلاف دی هدف دا چې هلته دواړه لمونځونه په قصر اداء کیږي نو که څوک مسافر گڼل کیږي هغه باید د امام سره مسافرانو لمونځ وکړي او که څوک مسافرنه وي هغه باید د امام له سلام گرځولو وروسته فوراً جگ شي او دوه رکعت په پاتې لمونځونه اداء کړي.

او دا خبره په یاد مو وي چې د ماښام او لمانځتن دواړه لمونځونه باید حتماً په مزدلفه شریفه کې اداء شي نه په لارو او نه په عرفات کې که چا په لارو وکړ باید بیرته راوگرځول شي. په مزدلفه شریفه کې هم په جماعت لمونځ اداء کولی شئ او هم یې تنها کولی شي خو په یوه آذان او دوه اقامته باید وشي — اول باید د ماښام درې رکعت فرض اداء شي بیا د لمانځتن څلور رکعت فرض بیا د ماښام دوه رکعت سنت بیا د لمانځتن سنت او بالاخره وتر واجب.

په مزدلفه شریفه کې غوره داده چې مشعر الحرام جومات ته نږدې شپه تیره شي خو د سهار لمونځ په جماعت سره اداء کړئ او دغه شپه هم باید په ډېر ذکر او تسبیحاتو او نفلونو تیره شي کله چې مو د سهار لمونځ په تیاره کې اداء کړ نو بیا په دعا ودریږئ او دعا وکړئ هر ډول دعا په دغه وخت کې قبلېږي او د صبح صادق څخه تر روښنایي پورې وخت تیرول په مزدلفه کې واجب وخت دی. شپه پکې سنت ده نه واجب.

کله چې روښنایی شوه که څه هم لمر نه وي راختلی نو د عقبې (لویې جمرې) په لور به روان شئ په داسې حال کې چې شگې به مو له مزدلفې څخه درسره اخیستې وي که څلور ورځې جمرې ولئ نو

۷۰ شگې درسره واخلئ او که درې ورځې يې ولئ نو بيا پنځوس (۵۰) شگې درسره واخلئ د احتياط لپاره که يو څو زياتې اخلي هم ښه خبره ده.

بيا به لويه جمره په اوو شگو وولئ، البته لويه جمره مکې ته نږدې واقع ده يعنې له اولې او وسطې جمرې څخه به تير شئ او دريمه جمره به وولئ. کله چې موجمره وويستله نو ښه نږدې ورشئ څو هره شگه مو آخور ته ولوړي پرته له هغه صحيح نده د ډيرو کسانو جمرې په هدف نه لگيري په عجله او هيجان يې له لرې څخه ولي، له جمرې څخه چې خلاص شوی نو پرته له دعا د قرباني لپاره حرکت وکړئ او ډيره مهمه خبره داده چې بايد قرباني په خپله وکړئ ډير کسان خلکو ته روپۍ ورکوي په هغه کې ډيرې دوکې او درغلۍ لیده کيږي او يا يې قصابانو ته ورکوي ژوندۍ پسه که چا ته ورکړ شي هغه قرباني نه کيږي.

کله چې مو پسه حلال کړ او له قرباني څخه خلاص شوی البته د قرباني غوښه په خپله هم خوړلۍ شئ له هغه وروسته به خپل سر کل کړئ او زړه مو خپل که احرام لرې کوئ او که په احرام کې فرضي طواف کوئ هدف دا چې فرضي طواف بايد په اوله ورځ، که معقول ضرورت ؤ په دويمه ورځ او که ډير ضرورت ؤ په دريمه ورځ مخکې له مابنماه بايد فرضي طواف اداء شي - کله چې فرضي طواف مو اداء کړ نو که د حرم د لمانځه آذان شوی ؤ په حرم کې همغه حاضر لمونځ اداء کړئ او که آذان نه ؤ شوی نو فوراً د مني شريف په لوري وخوځيږئ. بايد شپه مو په مني شريف کې وي - د عيد په دوهمه ورځ له زوال وروسته به درې واړه جمرې اول وړه بيا متوسطه او بيا عقبه جمرې وولئ په اوو - اوو شگو باندې، البته له اولې او دوهمې جمرې ويشتلو څخه وروسته دعا کولۍ شئ او دلته هم دعا وې الله قبلوي خو په دريمه عقبه جمرې پسې دعا نه ده راغلې.

د عيد په دريمه ورځ به هم د زوال نه وروسته درې واړه جمرې وولئ - بيا که مکې ته مو تشریف وړلو هم گناه نشته او که څلورمې ورځې ته پاتې کيدۍ هم گناه نشته په څلورمه ورځ يې د زوال مخکې هم ويشتلی شئ.

کله چې مو فرضي طواف وکړ - د جمره څخه خلاص شوی نو حج مو مبارک شه يوازې د وداع طواف پاتې دی هغه به کوئ او بيا به د وطن په لوري حرکت کوئ - او کله چې لستونه درته خوړند شول بيا د وداع طواف ته ولاړ شئ او که مخکې يې کوئ هم څه پروا نه لري - که له وداع طواف څخه وروسته نفلي طوافونه کوی هم کولای يې شئ - البته هغه اخيري نفلي طواف مو بيا په وداع کې درته حسايږي.

د مکې مکرمې تاريخي ځايونه

۱. د محمد صلی الله عليه وسلم د زوکړې ځای: هغه کور چې محمد صلی الله عليه وسلم په کې دې دنيا ته راغلی دی، مروه ته مخامخ او شعب ابی طالب ته نژدې موقعيت لري، د همدې شعب ابی طالب خوا او شا ته د محمد صلی الله عليه وسلم کورنۍ (بنوهاشم) اوسېدله.

په کال ۱۳۷۰ هـ چې له ۱۹۵۰ ميلادي سره سمون خوري، شيخ عباس قطان رحمه الله پر دغه ځای يو کتابتون جوړ کړی، چې دغه کتابتون د مسجد حرام ختيځې څنډې سره د ټپلي سړک پر غاړه دی او د (مکتبه مکه المکرمة) په نوم نومول شوی دی.

يادونه: که څه هم دغه ځای د تاريخ له پلوه يو ځانگړی اهميت لري، خو دغه ځای ښکلول، ديوالونو پورې يې نښتل يا د موخو تر لاسه کولو لپاره په دروازو يا کرکيو يې تارونه ټپل، ټول هغه څه دي، چې شريعت کې هېڅ ځای نه لري او نه هم صحابه وو، تابعينو، تبع تابعينو يا نورو اولياوو داسې کړي دي.

۲. د حرا غار: له مسجد حرام څخه نژدې څلور کيلو متره شمال لور ته د نور غره په سړکې حرا غار پروت دی، دغه غره ته د (نور) يا (حراء) غر ويل کيږي.

دغه غار د سمندر له سطحې څخه ۶۲۱ متره او د ځمکې له سطحې څخه ۲۸۱ متره لوړوالی لري، له ځمکې څخه دغه غار پورې نژدې يو ساعت مزل دی، دغار خوله شمال لوري ته ده او د غار منځنی واټن يوازې ۶۰ سانتي متره دی اوږدوالی يې درې متره، لوړوالی يې دوه متره او پلنوالی يې په کوم ځای کې زيات او په کوم ځای کې کم دی، چې تر ټولو زيات پلنوالی يې ۱،۳۰ متروته رسيږي.

دغه غار کې دوه کسان يو په بل پسې په ولاړه لمونځ کولای شي او د غار ښي خواته يو تن په ناسته لمونځ کولای شي.

دغه غار کې محمد صلی الله عليه وسلم له بعثت نه مخکې د الله جل جلاله عبادت کاوه او په همدې غار کې جبرائيل امين د وحی لومړني آيتونه (د العلق لومړي پنځه آيتونه) محمد صلی الله عليه وسلم ته راوړي وو.

۳. ثور غار: دغه غار د ثور په غره کې پروت دی، کوم چې له مسجد الحرام څخه د ۴ کيلو مترو په واټن کې پروت دی، دغه غار د سمندر له سطحې څخه ۷۵۸ متره او د ځمکې له سطحې څخه ۴۵۸ متره لوړوالی لري، د ثور غار داخلي لوړوالی ۱،۲۵ متره، اوږدوالی او پلنوالی يې ۳،۵ متره دی.

ثور غار دوه خولې لري، يوه خوله يې لويديځه څنډه کې ده، چې له همدې څخه محمد صلی الله عليه وسلم دهجرت په وخت کې ننوتی و او بله خوله يې ختيځه څنډه کې ده، چې دغه خوله يې له لويديځې خولې څخه زياته پراخه ده او د دواړو خولو ترمنځ واټن يې ۵،۳ متره دی.

دغه غار د ثور غره له څوکې څخه يو څه ټيټ پروت دی اوله ځمکې څخه غار ته نژدې يو نيم ساعت مزل دی، په همدې غار کې د هجرت په وخت کې محمد صلی الله عليه وسلم او ابوبکر صديق رضی الله عنه درې شپې تېرې کړې وې.

۴. مسجد بيعت: دا جومات په هغه ځای جوړ کړل شوی دی، چېرې، چې د نبوت په دولسم کال چې ۶۲۱م سره سمون خوري د مدينې خلکو سره لومړی بيعت وکړل شو، چې دغه بيعت کې د مدينې دوولسو تنو گډون کړی و اويا ترې وروسته د نبوت په ديارلسم کال چې ۶۲۲م سره سمون خوري د

مدينې دوه اويا کسانو محمد صلی الله عليه وسلم سره بيعت وکړ، چې ورسره د اسلام وړانگې په مدينه کې خپرې او مدينه د مسلمانانو خوندي ټاټوبی وگرځېد.

دعباسيانو خليفه ابو جعفر منصور په ۱۴۴هـ چې ۷۶۱م سره سمون خوري پر دغه ځای يو جومات ودان کړ، چې ددغه جومات د نوم تخته د مسجد قبلې دېوال کې لگول شوې ده. دغه مسجد له جمراتو څخه نژدې ۳۰۰ متره لرې د غره په لمن کې پروت دی.

۵. مسجد جن: دغه جومات مسجد الحرام څخه د مکې هدېرې جنت المعلی ته پر لاره واقع دی.

دې جومات ته مسجد جن ځکه ويل کيږي، چې دلته د پېريانو يو ټولی د محمد صلی الله عليه وسلم په لاس مسلمانان شول، په دغه ځای کې محمد صلی الله عليه وسلم سره عبد الله بن مسعود رضی الله عنه هم و.

په زړه موي، چې د طائف له سفر څخه د ستيندو پر وخت نخله نومي ځای کې هم د محمد صلی الله عليه وسلم په لاس پېريان مسلمانان شوي دي. دمسجد جن دويم نوم مسجد حرس دی.

۶. مسجد رايه (دبيرغ جومات): ابن هشام ليکلي دي چې د مکې د فتحې په ورځ محمد صلی الله عليه وسلم مکې ته له پورتنی خوا څخه ننوت او هماغلته محمد صلی الله عليه وسلم ته خيمه ولگول شوه. دغه ځای کې د عباس رضی الله عنه زامنو عبد الله بن عباس بن محمد بن علي بن عبد الله بن عباس (يو جومات ودان کړ، چې دغه جومات مسجد رايه) ويل کيږي او رايه په عربي ژبه کې بيرغ ته وايي.

۷. مسجد شجرة (د ونې جومات)

امام ازرقی رحمه الله ليکلي دي، چې د شجرې جومات مسجدجن ته مخامخ دی.

د دې جومات په اړه ويل کيږي، چې په هغه ځای باندې ودان شوی دی، کوم ځای کې چې محمد صلی الله عليه وسلم ونې ته بلنه ورکړه خو خواته يې ورشي او هغه ونه يې خواته ولاړه او بيا محمد صلی الله عليه وسلم ورته بېرته خپل ځای ته د تللو وويل.

۸. مسجد خالد بن وليد: د مکې د فتحې په ورځ محمد صلی الله عليه وسلم خالد بن وليد ته وويل چې مکې ته له لاندیني لارې ننوځي او (الليط) نومي سيمه (اوسني جرول) کې اسلامي بيرغ ولگوئ، نو په کوم ځای کې چې خالد بن وليد بيرغ لگولی دی هماغه ځای کې يو جومات رغول شوی دی، چې د خالد بن وليد په نوم مشهور دی او جومات ته نژدې سړک هم د خالد بن وليد په نوم نومول شوی دی. دغه جومات د (حارة الباب ريع الرسام) نومي سيمه کې موقعيت لري، چې په کال ۱۹۵۸م کې بيا ورغول شو.

۹. مسجد صغرة: دغه جومات د عرفات رحمت غره په لمن کې ښي خواته يو څه له ځمکې څخه پورته موقعيت لري، په همدې ځای کې محمد صلی الله عليه وسلم قصوا نومي اوښه باندې ناست دعاوې يې کولې په همدې ځای کې دغه آيت نازل شوی دی: **الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.**

۱۰. جبل الرحمة: دغه وړوکی غر په عرفات کې له نمرې جومات څخه په يونيم کيلو متر واټن د اووم اړو اتم نمبر سرکونو ترمنځ پروت دی، الال، نابت او قرين هم دجبل رحمت نومونه دي.

۱۱. المعلى هديره: المعلى هديره د مکې له لرغونو ځايونو څخه يو ځای دی، دغه هديره د مسجد الحرام ختيځ لور ته د يو غره په بېخ کې پرته ده، په همدې هديره کې د مؤمنانو مور خديجې رضی الله عنها مزار دی، سربېره پر دې نژدې شپږ زره صحابه، بې شمېره علماء او صلحاء همدلته دفن دي.

۱۲. د خديجې رضی الله عنها کور: دغه کور (شارع الصاغة) کې موقعيت لري، د سړک دواړه غاړو ته د زرگري دوکانونه دي، چې اوسمهال دغه ځای د فاطمة رضی الله عنها د زوکړې ځای باندې مشهور دی.

په همدې ځای کې خديجې رضی الله عنها سره د محمد صلی الله عليه وسلم واده وشو او په همدې ځای کې د محمد صلی الله عليه وسلم څلور واره لوڼې او دوه زامن قاسم او عبد الله پيدا شوي دي. خديجې رضی الله عنها له وفات وروسته هم محمد صلی الله عليه وسلم همدلته اوسېده، په همدې کور کې د محمد صلی الله عليه وسلم يوه ځانگړې خونه وه، چې عبادت به يې په کې کاوه او په همدې خونه کې پرې وحی راتله.

۱۳. مسجد تنعيم (مسجد عائشة): مسجد عائشة تنعيم نومي ځای کې موقعيت لري، تنعيم د حرم له پولو څخه د باندې دی.

د خدای په امانی حج (حجة الوداع) کې محمد صلی الله عليه وسلم عائشة رضی الله عنها ته له همدې ځای څخه د عمرې د احرام تړلو امر کړی و، همدې ځای ته نژدې دغه جومات رغول شوی دی، چې له همدې څخه د عمرې احرام تړل مستحب دي.

۱۴. مسجد حديبية: اوس مهال دغه ځای (شميسية) نومېږي، محمد صلی الله عليه وسلم په همدې ځای کې شل ورځې اوسېدلی و.

۱۵. مسجد جعرانة: د خدای په امانی حج (حجة الوداع) کې محمد صلی الله عليه وسلم له همدې ځای څخه د عمرې احرام تړلی و، دغه ځای هم د حرم په پولو موقعيت لري، د همدې مسجد خواته يو څاه ده، چې اوبه يې د گردو ډبرو ته شفا دي.

له دې ځای څخه هم خلک د عمرې احرام تړي، د تنعيم په پرتله دغه ځای لرې دی.

۱۶. مسجد خيف: د منی تر ټولو لوی جومات مسجد خيف دی، خيف په لغت کې دغره لمن ته وايي او دې جومات ته مسجد خيف ځکه ويل کيږي، چې دغره په لمن کې پروت دی.

د همدې جومات په منځ کې محمد صلی الله عليه وسلم خيمه لگولې وه او همدلته محمد صلی الله عليه وسلم پنځه لمونځونه (د اتمې ذوالحجې د ماسپښين، مازديگر، مابښام، ماخوستن او دنهمې ذوالحجې د سهار لمونځونه) ادا کړي وو.

۱۷. د مرسلات سمخه: په منی کې دمسجد خیف سویل ته د (صفائح) غره په لمن کې یو وړوکی غار دی، چې محمد صلی الله علیه وسلم د همدې غره په سیوري کې ویده شو او بیا چې کله سمخې ته ولاړ، د مرسلات سورت پرې نازل شو، نو ځکه دغې سمخې ته د مرسلات سمخه وایي.

۱۸. مسجد نمره: دغه جومات د عرفات په (عرنة) ناو کې موقعیت لري او دغه ځای ته نمره ویل کیږي، ځکه جومات هم په همدې نوم ونومول شو.

دغه جومات د حرم له پولو او دغه راز څه برخه یې د عرفات له پولو وتلې ده.

په همدې جومات کې محمد صلی الله علیه وسلم د عرفې د ورځې د ماسپښین او مازدیگر لمونځونه یو ځای ادا کړل او وروسته جبل رحمت ته ولاړ او زوال څخه تر لمر لوېدلو هماغلته ودرېد.

۱۹. مسجد مزدلفه: د مزدلفې په شپې چې محمد صلی الله علیه وسلم په کوم ځای کې عبادت کړی، په هم هغه ځای دغه جومات جوړ شوی دی، چې مسلمانانو ته هغه تیر تاریخ په زړه کوي، دغه راز دغه جومات ته مشعرالحرام جومات هم ویل کیږي.

۲۰. مسجد عقبه مکې څخه د منی په لور دغه جومات د منی په لومړي سرک موقعیت لري، په همدې ځای کې د محمد صلی الله علیه وسلم د تره عباس بن عبد المطلب په شتون کې د مدینې انصارو محمد صلی الله علیه سلم سره بیعت کړی و، چې له همدې کبله ورته مسجد بیعت ویل کیږي.

۲۱. مسجد منی: دغه جومات د جمره صغری او وسطې په منځ کې عرفات ته دتلونکې لارې ښي خواته موقعیت لري، په همدې جومات کې محمد صلی الله علیه سلم د لوی اختر لمونځ کړی و او همدلته یې د قرباني څاروي حلال کړي وو.

۲۲. وادي محسر: د منی او مزدلفه تر منځ هغه ځای چې الله جل جلاله په کې د (ابرهه) د فیلتانو لښکر له منځه وړی و، د هغه پېښې یادونه الفیل سورت کې شوې ده، سنت ده چې حاجیان د محسر ناو کې په چټکۍ مزل وکړي.

د مدینې منورې زیارت او تاریخي ځایونه:

کله مو چې له مکې څخه د مدینې په لور د تللو وخت را ورسیري، نو مکې څخه د جدایي دردوونکي غم مو د نبوي جومات سپېڅلې روضې د زیارت په خوشحالي بدل کړی، ډېر په مینه او شوق درود شریف ووايي، دغه راز محمد صلی الله علیه وسلم سره د خپلې مینې د وینبولو په موخه نعتیه شعرونه هم ویلي شئ.

مدینې ته ننوتل

مدینې ته وروستی تم ځای (ذوالحلفه) دی چې له مدینې څخه نژدې د لسو کیلو مترو په واټن پروت دی، هغه بسونه چې حاجیان مدینې ته انتقالوي عموماً دلته درپري، که مو که وه، نو غسل وکړئ، کنه اودس وکړئ او ښکلي جامې واغوندئ، عطر وکاروئ، په مینې او شوق درود وایئ.

په دې باور ولرئ، چې په مقدسو ځایو کې له پاک الله څخه غوښتنه کول د هغه ځای په برکت یې خدای تعالی جلّ جلاله حتماً قبلوي نو د الله له در باره دعا او غوښتنه په پاک او عاجزه زړه سره وکړئ.

دمسجد نبوي هر لمونځ دنورو جوماتونو د لمونځونو په نسبت د پنځوسو زرو (۵۰۰۰۰) لمونځو ثواب لري، مگر د مکې شريفې په حرم کې لمونځ دنورو جوماتونو د لمونځونو په نسبت سل زره ۱۰۰۰۰۰ برابره ثواب لري. په شنې گڼېدې لومړۍ نظر

کله چې ذوالحليفې څخه مدينې ته روان شئ، نو يو څو دقيقې وروسته کله چې مدينې ښار ته ننوځئ، نو د هر مؤمن د زړه قرار او دسترگو يخوايي يعنې گنبد خضراء به ستاسو تر سترگو شي، اوس نو په بشپړه پاملرنه او ادب سره درود وايئ او الله جل جلاله ته دعا وکړئ: اى الله! دا ستا د محبوب ښکلى ښار دى، دې ښار ته د ننوتلو له پرکته موږ له هر ډول عذاب څخه خوندي کړې.

کله چې مدينې ښار دروازې څخه ننوځئ دا دعا ووايئ: (بسم الله، ماشاء الله لا حول ولاقوة الا بالله، رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ مَخْرَجٍ صِدْقٍ وَّاجْعَلْ لِيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا).

مدينې ته له رسېدلو وروسته لومړۍ عماره کې خپله خونه کې سامان خوندي، کړئ او بيا مسجد نبوي ته ولاړشئ. مسجدنبوي ته تلل

له سامان خوندي کولو وروسته مو که په ذوالحليفه کې غسل نه وي کړى، نو په خپله عماره کې غسل يا اودس وکړئ نوې يا ښکلې جامې واغونډئ، عطر وکاروئ او د نبوي جومات په لور روان شئ.

که شوني وي له نبوي جومات باب جبرائيل څخه ننوځئ، که نه له هرې دروازې څخه ننوتلای شئ او د ننوتلو پر وخت لاندینې دعا ولولئ: بسم الله، وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی رَسُوْلِ الله، اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِيْ اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ (۱)

په رياض الجنة کې نفل: لومړۍ د نبوي جومات هغه برخې ته ولاړشئ، چې د جنت باغچه ورته ويل شوې ده، که مکروه يا د فرضي لمونځ وخت نه وي دوه رکعت نفل تحية المسجد لمونځ وکړئ، که فرضي لمونځ جمعه ولاړه وي، گډون پکې وکړئ د تحية المسجد ځای به ونيسي، له لمانځه وروسته شکر اداکړئ، چې الله جل جلاله حرمينو شريفينو ته دتللو توفيق درکړ او بيا په دعاو کې ځان، مور اوپلار، خپلوان او ټول مسلمانان ياد کړئ.

سپېڅلې روضې ته: اوس په بشپړه پاملرنه او ادب سره سپېڅلې روضې په لور په دې تصور ولاړ شئ، چې اوس زه د محمد صلى الله عليه وسلم روضې ته حاضرېرم کله چې جاليو ته ورسيرئ نو لومړۍ جالۍ پرېږدئ او دويمې جالۍ سره په ډېر ادب ودرېږئ او سلام وړاندې کړئ (السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ).

يادونه: عام خلک اوږده عبارتونه نشي يادولای او نه يې هم په معنى پوهيږي، نو ځکه علماء ليکي، چې په لنډو ټکو دې سلام وړاندې کړي.

ابوبکر صديق رضی الله عنه ته سلام: محمد صلى الله عليه وسلم ته له سلام وړاندې کولو وروسته لږ مخکې ولاړ شئ او درېمه جالۍ کې لومړنى خليفه ته داسې سلام وړاندې کړئ: (السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ الله صلى الله عليه وسلم، وَثَانِيَةَ فِي الغار اَبَا بَكْر الصديق، جزاك الله عن امة محمد صلى الله عليه وسلم خيرا).

عمر رضی الله عنه ته سلام: بيا لږ مخکې څلورمه جالۍ کې عمر رضی الله عنه ته مخامخ ودرپرئ او په لاندې ټکو سلام وړاندې کړئ: السَّلامُ عَلَيْكَ يا اَميرَ الْمُؤْمِنينَ عمرَ الْفَارُوقِ الَّذي اَعَزَّ اللهُ بهِ الْإِسْلَامَ ، جزاك الله عن امّة محمد صلى الله عليه وسلم خيرا).

له سلام وروسته دعا: کله چې له سلام وړاندې کولو خلاص شئ نو له گنبدې څخه هغه خوا يا چيرته چې شوني وي، قبلې ته مخامخ ودرپرئ او ځان، مور او پلار د نړۍ ټولو مسلمانانو ته دعاوې وکړئ. رياض الجنة کې لمونځ: رسول الله صلى الله عليه وسلم او خلفاء راشدينوته له سلام وړاندې کولو وروسته که شونې وي رياض الجنة کې (استوانه ابولبابه) ته نژدې نفل لمونځ وکړئ او که شوني نه وي بيا د مسجد نبوي په هره برخه کې نفل لمونځ کولای شئ، په دې شرط چې مکروه وخت نه وي، له لمانځه وروسته توبه او استغفار او دعاوې وکړئ.

څومره ورځې چې دسرور کائنات محمد سيد الانبياء عليه السلام همسايه وې نو که وکولای شئ هره ورځ د خاتم الانبياء سلام وکړئ د باب السلام د دروازې له لارې چې داخل شئ او په ډېر احترام او مينه د محمد صلى الله عليه وسلم مبارک ارام ځای ته ورشئ دتېر په څېر به په محمد صلى الله عليه وسلم او يارانو سلام اچوئ. يادونه: باب السلام ته ښځې په شپه ورځ کې دوه ځله پريږدي دسهار لخوا دوه ساعته دښځو لپاره پرانيستې دى او دمازديگر ترلمانځه وروسته دوه ساعته دښځو پر مخ پرانيستې دى.

جنة البقيع \ بقیع الغرقد: ددغه ځای مخامخ يوه ډېره مبارکه هديره ده چې جنة البقيع يې نوم دى او دا د جنت ځمکه ده، دلته دحضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه دحضرت رسول الله عليه السلام درېيم يار او د اسلام درېيم خليفه دفن شوى دى او هم د بي بي فاطمي دحضرت رسول الله عليه السلام لور او د حسن او حسين رضی الله عنهما مور او د حضرت علي کرم الله وجهه د عيال آرامځای دلته دى او هم د محمد صلى الله عليه وسلم د درى واپرو زامنو قبرونه او هم دزرگونه صحابه کرام رضوان الله عنهم اجمعين په کې مدفون او ځينې يې محمد صلى الله عليه وسلم په خپل لاس خښ کړي دي په دې هديره کې عباس، عبد الله بن مسعود رضی الله عنهم شتون لري، پردې سربېره د مؤمنانو زياتره ميندې، د محمد صلى الله عليه وسلم لوڼې، بې شمېره تابعين، تبع تابعين او نور ائمه مجتهدين همدلته دفن دي. تاسې کولای شئ دلته ياسين شريف ووايست او ثواب يې ددغه مبارکې مقبرې مړو ته ور وبخښئ او يانور سورتونه مثلاً درى ځله قل هو الله يا نور ذکرونه مو چې زده وي ويې وایست او ثواب يې ددغې مقبرې مړو ته هديه کړئ. لازمه ده، چې په هره دعا او غوښتنه کې يوازې له الله څخه غوښتنه وشي. له بنده څخه که مړ وي او که ژوندی دعا نه غوښتله کېږي، حتی امام ابو حنيفه رحمه الله عليه فرمايي: د هغه دعا کوونکي دعا مکروه ده، چې ووايي يا الله ستا دانباوو په روى او ستا دملاتکو په روى، ځکه دعا يوازې دالله حق دى او بس د مخلوق پکې يا دول او شفيع کول جائز ندي.

مسجد قباء: دا مبارک مسجد له مسجد نبوي څخه يو څو کيلومتره لرې واقع دى او دا مبارک مسجد تر کعبې شريفې وروسته داسلام لومړنى مسجد دى چې حضرت رسول اکرم عليه السلام دهغه د تهديد ډېره په خپلو مبارکو

لاسونو ايښې ده. کله چې محمد صلی الله عليه وسلم له مکې شريفې څخه مدينې منورې ته هجرت وکړ، نو پر دغه محل يې ملگرو ته امر وکړ، چې دلته تم کپړو ترڅو حضرت علي کرم الله وجهه د مکې شريفې نه را ورسېږي، نو ددغه مسجد اساس يې کېښود. په روايت کې راغلي، چې په دغه مسجد کې يو لمونځ د يوې عمرې ثواب لري. ښه طريقه دا ده، چې په مسجد نبوي کې د سهار لمونځ اداء کړئ بيا د قبا مسجد په لور روان شئ په پښو باندې، نو د اشراق لمانځه ته مسجد قبا ته رسيږئ، نو څو گټې به مو شي هم به د اشراق لمونځ شي هم به تحيه مسجد شي او هم به نفل شي. هر مسجد ته چې داخلېږې په هر ځای او وخت کې چې وي لومړی به راسته پښه دمخه کړئ مسجد ته د داخلېدو پر مهال ووايي: (اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِيْ اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ) ژباړه: - الهي ستا درحمت دروازي ماته پرانيزه.

مسجد القبلتين (د دوو قبلو مسجد) : د ماسپښين د فرض لمانځه د جماعت په منځ کې يعنې وروسته تردوو رکعتو د الله جل جلاله له لوري محمد صلی الله عليه وسلم ته وحېي راغله چې له لومړۍ قبلې څخه چې بيت المقدس وو دکعبې شريفې خواته مخ وگرځوئ نو حضرت رسول الله صلی الله عليه وسلم سمدلاسه بې له دې چې سلام وگرځوي مخ دکعبې شريفې پر لور ولاړه په هغه پسې لسو صحابه وو بيله سلام گرځولو همداسې دمکې شريفې پر لور مخ ولاړه نو دا هغه لس کسان رضی الله عنهم دي چې عشره مبشره بلل شول يعنې هغه لس کسان چې د جنت زيری ورته راغی او پر دوی د جنت شاهدي روا ده (الهي ستا ددغو عشره مبشره وو سره يوځای موږ ته هم جنت را نصيب کړه آمين) نو ځکه دغه مبارک مسجد د دوو قبلو د جومات په نامه ونومول شو. دغه مسجد ته به هم ورشئ او هلته به هم دوه رکعته تحية المسجد نفل ادا کړئ او د خدای تعالی له درباره به خپل مراد وغواړئ. **مسجد الجمعة:** دا هغه مبارک مسجد دی، چې رسول الله صلی الله عليه وسلم خپل دجمعې لومړنی لمونځ په هغه کې ادا کړی دی. دغه مسجد ته به هم ورشئ او دوه رکعته تحية المسجد به پکې ادا کړئ او د خدای تعالی په حضور کې به د رحمت او برکت غوښتنه وکړئ.

مسجد الکمامه (غمامه) : کمامه په کلاسيکه (پخوانۍ) عربي کې وريځې ته ويل کېږي نو دا نوم په دې نسبت ورکړل شو چې محمد صلی الله عليه وسلم يو ځل په هغه کې د وچکالۍ له کبله استسقاء وکړه نو فوراً پر اسمان باندې وريځې راغلې او په اوږولو يې پيل وکړ نو ځکه يې مسجد الکمامه بولي ولې دغه مسجد مبارک د محمد صلی الله عليه وسلم عيدگاه هم وه او دلته به يې داخترنو لمونځونه ادا کول، دغه مبارک مسجد هم ووينئ او دوه رکعته تحية المسجد لمونځ پکې ادا کړئ او الله جل جلاله ته د خپلو گناهونو د بخښنې دعا وکړئ.

جبل الاحد: د احد غر نږدې شپږ نيم کيلو متره دمدينې منورې شمال ته پروت دی، پر دې ميدان دمسلمانانو او مشرکينو ترمنځ سخته جگړه وشوه، چې د جنگ په لومړۍ مرحله کې دمسلمانانو لښکرې بريالۍ شوې او مشرکينو ماتې وخوړه کله چې هغه کسان رسول الله صلی الله عليه وسلم دجنگ د محاذ په شا کې د احتمالي خطر دمخنيوي لپاره مؤظف کړي وو، هغوی فکر وکړ، چې مشرکين مات شول او له خپلو ځايونو را کښته شول او خپل مورچل يې پرېښود. د مشرکينو يوه ډله سپرو چې دغه موقع ته په انتظار وه دغونډۍ له بلې خوا څخه پر مسلمانانو حمله

وکره او د ډېرې خونړۍ جگړې په نتيجه کې سيد الشهداء حضرت حمزه رضي الله عنه دمحمد صلی الله عليه وسلم تره (کاکا) شهيد شو او هم مشرکينو تر حضرت سرور کائنات عليه السلام پورې ځان ورساوه هڅه يې دا وه چې آنحضرت والا مقام هم شهيد کړي ولې دمشرکينو دا کار او پلان داسلام باهمته غازيانو له خوا شنډ شو، خو افسوس داچې د رسول الله مبارک غاښ پدې جنگ کې شهيد شو.

نو د احد دميدان ليدنه او د سيدالشهداء حمزه رضي الله عنه زيارت چې د جنگ دميدان په منځ کې د اسلامي لښکر له نورو شهيدانو سره دفن دی ښه کار دی او د هغو شهيدانو پاکو ارواحو ته درحمت دعا کول داسې چې لومړی به درې ځله قل هو الله ووايې او ثواب يې دهغو شهيدانو او د اسلام دټولو شهيدانو او جمله مسلمانانو ارواح ته هديه کړې او له خدای پاکه څخه به دخان او خپلو اقرباوو لپاره د رحمت او برکت غوښتنه وکړې.

دخندق غر يا جبل الصلاح: د اسلام لښکرو او غازيانو دمشرکينو د لښکرو دمخنيوي لپاره دلته خندق وکيندلو او د خندق دکښلو په جريان کې دمحمد صلی الله عليه وسلم دوې معجزې ظاهري شوې دي يو د آنحضرت عليه السلام په مبارکو لاسو د لوبې تيرې ماتيدل او بل په يوه ټوټه ډوډۍ د صحابه کرامو د ټول حشر مړول، چې په دې اړه اوږد تفصيل داسلام د تاريخ په کتا بونو کې لوستلی شئ، نو ددغه خندق په ساحه کې شپږ مسجدونه بنا شوي وه، ولې په را وروسته کلو کې دسعودي دولت دهغو شپږو جوماتونو پر ځای يو پراخ مسجد آباد کړی دی، د هغه ليدل او په هغه کې دتحيې دوه رکعت لهمونځ کول ضروري دي. له ياده مه وباسئ، چې ددغه مبارکو ځايونو چې داسلامي تاريخ مهمه برخه ده ليدنه ډېر غوره ده.

د اصطلاحي الفاظو او ځينو ځانگړو ځايونو تشریح

احرام: معنا يې حرامول دي. کوم وخت چې حاجې تر دوو رکعتو نفلو وروسته د حج يا د عمرې يا د دواړو پوخ نيت وکړي او تلبيه ووايي، ددې نيت له امله پرده څو حلال او مباح شيان حرام شي، نو ځکه دې ته احرام وايي او مجازا د حج کاليو هغه دوو نا گنډلو ټوکرو ته هم احرام وايي چې حاجي يې د احرام پرمهال استعمالوي.

استلام: د حجر اسود مچولو يا لاس ور وړلو يا پر حجر اسود او رکن يمني لاس لگولو ته وايي.

اشعار: د هديي د څاروي د پېژندلو لپاره يعنې د قرباني څاروي پر راسته اوږه باندي لږ ټيپي کول چې يوازې يې پوست پرې شي او غوښې يې نه شي زخمي.

اشهر الحج: د حج مياشتې. د کوچني اختر، ميانی او دلولی اخترلومړی لس ورځې کومې چې حج پکې ادا کيږي او دې ته ميقات زماني هم وايي.

اضطباع: د احرام ټوکر تر ښي اوږې لاندې اړول او پر کينه اوږه اچول.

افاضه: د ډېرو وگړو په يو ځل بېرته يوه لوري ته راگرځېدل.

افافي: هغه سړي ته وايي، چې د ميقات له پولو بهر وي، لکه افغاني، هندستاني، شامي، مصري، عراقي، ايراني او نور...

افراد: يوازې د حج احرام تړل او صرف د حج احکام تر سره کول.

ايام تشریق: هغه ورځې چې تکبيرات تشریق پکې ويل کيږي. دلولی اختر (ذوالحجې) د نهمې له سهار څخه بيا د

لوی اختر د دريا لسمې ترمازديگرپورې.

ايام نحر: هغه ورځې چې قرباني (اخترې) په کې کيږي. دلوی اختر د مياشتې له لسمې تر دولسمې پورې.
بُډنه: د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه په نزد اوبښ يا غوايي او گامېښې ته وايي او د امام شافعي رحمه الله عليه په نزد صرف اوبښ ته وايي.

بطن عرنة: عرفات ته نژدې يوه اُرشو ده چې په هغې کې درېده (د عرفات وقوف) صحيح نه دی، ځکه چې دغه ځای د عرفات له پولو بهر دی.

بقيع الغرقه: د مدينې منورې هغه لرغونې هديره چې ډېر صحابه پکې ښخ دي، په عامه توگه (جنت البقيع) ورته وايي.

بيت الله: يعنې کعبه شريفه چې په مکه معظمه کې دمسجد حرام په منځ کې يو پېڅلی ځای دی. په ټوله نړۍ کې دا لومړۍ کوټه ده چې تر آدم عليه السلام وړاندې د لوی څښتن په حکم ملايکو جوړه کړې وه. بيا تر نړېدو وروسته آدم عليه السلام بيا ابراهيم عليه السلام بيا قريشو بيا عبد الله بن زبير رضی الله عنه بيا عبد الملك بن مروهن ودانه کړه. تر عبد الملك وروسته بيا په بېلو بېلو مهالونو کې لږ لږ مرمت شوې ده. دا د مسلمانانو قبله او ډېر له برکته ډک او مقدس ځای دی.

تحليل: دقرباني (هديي) ښکلي کول، د قرباني پر څاروي باندې د ځل غوندې ټوکړاچول.

تحميد: الحمد لله ويل.

تسبيح: سبحان الله ويل.

تقليد: دقرباني په غاړه کې د ونې دپوست يابل څه وړغندي اچول. که اوبښ دی دهغه بوکام لږ څه څېړل شو دغه څاروې ته څوک تاوان ونه رسوي او که ورک شي دمکې دحرم پر لور يې روان کړي.

تکبير: الله اکبر ويل.

تکبيرات تشریق: په ايام تشریق کې د جماعت تر هر لمانځه وروسته په لږ څه لوړ آواز دغه الفاظ ويل: الله اکبر، الله اکبر لا اله الا الله والله اکبر، الله اکبر والله الحمد.

تلبية: لبيک اللهم لبيک تر پايه ويل.

تمتع: د حج په مياشتو کې لومړۍ عمره کول بيا په هغه سفر کې د حج احرام ټول حج کول.

تنعيم: د مدينې پر لار له مکې څخه لږ څه لېرې يو ځای دی حاجيان دغه ځای ته ځي او له هغه څخه د عمرې احرام تړي.

تهليل: لا اله الا الله ويل.

ثبير: په منا کې د هغه نامتو غره نوم دی، چې د عقبه جمرې شاته او دخياف جومات مخ ته دعرفات پرلور غځېدلی دی.

جبل رحمت: دعرفات په ميدان کې يو غر دی، رسول الله صلى الله عليه وسلم ددغه غره په لمن کې درېدلی دی او

دعاوې يې کړې دي، خو دغه غره ته ځان رسول او پر سر يې ختل کوم شرعي اصل نه لري، بلکې د سنتو خلاف کار او بدعت بلل شوی دی.

جحفه: له مکې څخه پر دريم يا څلورم منزل رابغ ته نژدې ځای دی، چې د سوريې دخلکو ميقات (د احرام ترلوځای) دی.

جمرات يا جمار: په منا کې درې څلي دي، چې په شگو ویشتل کيږي، کوم څلي چې لمرخاته لوري ته مسجد خيف ته نژدې دی، هغه ته جمره الاولی وايي. له هغه څخه چې دمکې خواته راتېر شي، دوهم يا منځنی څلي ته جمره الوسطی وايي، له دې څخه چې بيا دمکې خواته راتېر شي، درېيم ته جمره الکبری يا جمره العقبه يا جمره الاخری وايي.

جنایت: د حج په اصطلاح کې داسې کار کول چې په حرم يا د احرام په حامل کې منع وي، د جنایت جمع جنایات ده او د دغسې کار کولو له امله جزا لازميږي.

جنت المعلی: د مکې شريفې هديره.

حج: په ځانگړو ورځو کې په احرام کې د بيت الله طواف او د عرفات وقوف او نورو افعالو ته حج وايي. **حجر اسود:** يعنې توره ډبره، کومه چې د جنت ډبره ده، لومړی دشهدو غوندي سپينه وه بيا د انسانانو دگناهو له امله توره شوه، دبيت الله د دېوال په سهيل ختيز (جنوب شرقي) کنج کې د سړي دونې په کچه لوړه ځای پر ځای شوې ده او چار چاپېره دسپينو زرو کړۍ پرې راگرځېدلې ده.

حج مبرور: هغه حج ته وايي چې هغه کې گناه نه وي، ځينې وايي: مقبول حج ته مبرور حج وايي، ځينې وايي: مبرور حج هغه ته وايي، چې د ریا او نامه لپاره نه وي، ځينې وايي: مبرور حج هغه ته وايي چې پس له هغه گناه نه وي. حسن بصري رحمه الله فرمايي: مبرور حج هغه ته وايي چې پس له هغه له دنيا څخه بې توجه شي او آخرت ته يې مينه او رغبت پيدا شي.

حرم: د مکې شريفې چار چاپېره ځمکې ته تر جوړو شوو څلو پورې حرم وايي، له دې امله حرم ورته وايي دحرم پر پولو د جبرائيل عليه السلام په ښوونه د حضرت ابراهيم عليه السلام لخوا د نخښو په توگه څلي جوړشوه، بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم له سره جوړ کړه بيا حضرت عمر رضی الله عنه بيا حضرت عثمان رضی الله عنه بيا حضرت معاويه رضی الله عنه مرمټ کړه بيا نورو هم په بېلوېلو مهالونو کې ترميم کړي دي.

حرمې: هغه څوک چې د حرم په ځمکه کې اوسيږي، په مکه کې وي يا له هغې څخه د باندې.

حطيم: درسول الله صلى الله عليه وسلم تر نبوت لږ زمانه د مخه قريشو وېټيل، چې د کعبې شريفې ودانۍ په حاللو پيسو له سره ودانه کړي، خو څنگه چې پيسې لږ شوې له دې امله يې د کعبې د شمال خواته له اصلي ارشو څخه د شپږو شرعي گزو په کچه غولۍ پرېښودلو، اوس د سړي د ونې په کچه دېوال پرې راگرځېدلی دی دغه ځای ته حطيم او حجر او حظيره وايي. اصلي حطيم نژدې شپږ شرعي گزه و، خو اوس يې احاطه څه زياته شوې ده.

حل: دحرم چار چاپېره دحرم له پولو د باندې او دميقاتونو دننه ځمکه حل ده، هغه شيان چې په حرم کې حرام دي هغه په دې کې حلال دي، نو ځکه حل ورته وايي.

حلي: د حل اوسيدونکي.

حلق: د نارينه لخوا په وخت او ځای کې د سر ورېښتان خړېل.

دم: (لفظي معنا يې وينه ده) د احرام په حال کې چې د ځينو منع شوو افعالو د ترسره کولو له امله پر محرم د پسه يا نورو ذبيح (حلالېده) لازميږي. دغه ته دم وايي.

ذات عرق: د عراق لخوا مکې مکرمې ته د ورتلونکو ميقات دی.

ذوالحليفه: له مدينې منورې څخه تقريبا پر شپږ ميله يوځای دی، چې بڼعلي (د علي خا) هم ورته وايي. (دغه خا حضرت علي رضی الله عنه ته نه، بلکې يوه بل علي نومي ته منسوب ده) څوک چې له مدينې څخه راځي د هغو لپاره دغه ځای ميقات دی.

رکن شامي: دبيت الله شمال لوېدېز کنج دی چې د شام خواته واقع دی.

رکن عراقي: دبيت الله شمال ختيز کنج دی، چې د عراق خواته واقع دی.

رکن يمني: دبيت الله دسهيل لوېدېز (جنوب غربي) کنج نوم دی، چې ديمن خواته واقع دی.

رمل: د طواف په لومړيو درو دورونو (شوطونو) کې د پهلوان غونډې لږ چټک تللو، د اوږو ښورولو او د گامونو نژدې نژدې اخيستلو ته رمل وايي.

رمي: د شيطانانو ځلي په شگړو ويشتلو ته وايي.

روضة الجنة: د رسول الله صلى الله عليه وسلم د مطهر قبر او نبوي مسجد ترمنځ اړشو کومه چې اووه ستونونه پکې ولاړ دي.

ززم: په مسجد حرام کې يوه مشهوره چينه ده، چې لوی څښتن جل جلاله په خپل قدرت سره په لومړيو کې د اسماعيل او د ده د مور بي بي هاجرې لپاره را منځته کړه دغه چينه تر څه وړاندې وختونو پورې دځا په بڼه ښکارېده خو اوس نه معلوميږي او تر ځمکه لاندې يې نلونه ځنې کش کړي دي.

سعي: په عربي ژبه تللو ته وايي او د حج په احکامو کې اووه دوره هغو ځانگړو تلو راتلو ته وايي چې د صفا او مروه په منځ کې په ځانگړې طريقه ترسره کيږي.

شوط: پر کعبه شريفه باندې يوځل يا يو دور را گرځېدل.

صفا: بيت الله ته نژدې، دهغې په سهيل کې يو غر گوټی دی، چې سعی له هغه څخه پيل کيږي (او پر مروه پای ته رسيږي). دصفا او مروه په منځ کې واټن ۳۹۴،۵ متره، سور يې ۲۰ متره پر هغې د جوړې شوې ودانۍ د لومړي پوړ د چت لوړوالی د وولس متره او د دوهم پوړ د چت لوړ والی نهه متره دی).

صفه: په نبوي مسجد کې يوه صفه ده، چې ځينو اصحابو درس پر وایه او دلته اوسېدل دغو اصحابو ته.(اصحاب صفه) وايي.

ضب: دهغه غره نوم دی چې په منا کې په خيف جومات پورې پروت دی.

طريق المشاة: له مکې څخه منا ته د پلوځانگړې لار، چې څه برخه يې پر ښکلو، هوا لرونکو ټولنوونو مشتمل ده او پر

نوره لار د تودوخې څخه د ساتلو لپاره چټ پر اچول شوی دی.

طواف: په ځانگړې طريقه پر بيت الله اووه واره را گرځېدل.

عرفات يا عرفه: له مکې څخه لمر خاته تقريبا نهه ميله ليرې يو ميدان دی، چې حاجيان د ذوالحجې پر نهم تاريخ هلته درېږي.

عمره: له حل يا ميقات څخه احرام تړل، بيا يوازې طواف او سعی کول.

قارن: قران کوونکي د عمرې او حج د دواړو ادا کوونکي.

قارن: د حج او د عمرې نيت په يوه وار کول، لومړی عمره بيا حج ډاکول.

قرباني: (د دم شکر خاړوی، وروسته تر دې چې حاجي د عقبې جمره وولي که قارن يا متمتع وي د دې نعمت په شکرانه کې هدی يا دم شکر چې مور زياتره د قرباني خاړوی ورته وايو حلالوي، دغه قرباني به وزې يا ميرې وي يا به د اوش يا غوا يې يا گامېنې اوومه برخه وي البته د قرباني په جواز کې د خاړوي نر او ښځه فرق نه کوي) قرن: يا السليل يو سپين غر دی، چې له عرفات او له طائف څخه ښکاري. له مکې څخه د ختيز او سهيلي نجد لوري ته تقريبا (۴۲) ميله ليرې واقع دی، د نجديمن او له دغه لوري مکې ته د تلونکو ميقات دی.

قصر: يا تقصير وېشتان لېدول.

محرم: هغه خېل چې نکاح ورسره حرامه وي.

محرمات: هغه شيان چې حرام شوي وي.

محسر: په مزدلفه پورې نېټی يو ميدان دی، چې حاجيان په منډه ترې تېرېږي، وايي چې دلته پر اصحاب فيلو چې د بيت الله شريفې د وړانولو په موخه را روان شوي وو عذاب نازل شوی وو.

محصب: له منا څخه د مکې په لار کې د يوه ځای نوم دی، ابطح او بطحاء هم ورته وايي.

محصر: هغه څوک چې له ميقات څخه د حج يا عمرې احرام وتړي، خو د څه بنديز له امله له حج يا عمرې څخه راوگرځي.

مزدلفه: د منا او عرفات په منځ کې يوميدان دی، چې له منا څخه درې ميله ليرې، دهغې ختيز لوري ته واقع دی.

مسجد خيف: په منی کې د هغې په سهيل کې په غره پورې نېټی مسجد دی.

مسجد نمرة: د عرفات د پولې پر څنډه يو مسجد دی.

مشعرالحرام: هغه غر دی چې د منا لوري ته د مزدلفې په پای کې واقع دی او (قزح) يې هم بولي، دلوی اختر دسهار تر لمانځه وروسته د رڼا تر خپرېدو پورې قبلې ته مخامخ ذکر او دعا کيږي.

مطاف: د طواف ځای کوم چې پر بيت الله شريفه چار چارېره را گرځېدلی دی.

مفرد: يوازې حج کوونکي (هغه څوک چې بېله عمرې يې يوازې د حج احرام تړلی وي).

مقام ابراهيم: هغه ډبره ده چې ابراهيم عليه السلام د کعبې د جوړولو پر مهال پر درېدلو اوس يې په مسجد الحرام کې د جالۍ په قبه کې خوندي کړې ده.

مکروهات: د مکروه جمع ده دېد او ناسم په معنا د شرعې په اصطلاح هغه کار يا شي چې پرېښوول يې غوره وي او

تر سره کول يې جزا نه لري.

مکي: د مکې مکرمې اوسېدونکي.

ملتزم: د کعبې هغه دېوال دی، چې د حجر اسود او د کعبې د دروازې په منځ کې واقع دی، سینه، لاسونه څنگلې او ورغوي د کعبې پر دېوال اېښودل او دعا کول سنت دی.

مناسک: دمنسک جمع ده دعبادت دطريقې په معنا، دقربانۍ د طريقې معنا هم ورکوي د حج ارکانو، عباداتو او اعمالو ته هم مناسک وايي په قرآن کریم دوه ځايه د (نسک) دوه ځايه(منسک) دوه ځايه (مناسک) الفاظ راغلي دي د البقرې د سورې په (۲۰۰) آيت کې د مناسک لفظ د حج د ارکانو په معنا راغلی دی.

منی: له مکې مکرمې څخه د ختيځ (شرق) لوري ته درې ميله ليرې يو ځای دی، چې قربانې او رمی پکې کيږي دغه ځای په حرم کې داخل دی.

منحر: دقربانۍ ځای په منا کې نوې سلخانه چې منحر يا المجزره ورته وايي.

ميزاب رحمت: د کعبې شريفې ناوه، کومه چې اوبه يې په حطيم کې توييږي.

ميفات: هغه ځای چې له هغه څخه مکې ته دتلونکي لپاره احرام تړل واجب وي. دې ته مکاني ميفات هم وايي.

ميفاتي: د ميفات د سيمې اوسېدونکي.

ميلين اخضرين: دصفا او مروه په منځ کې دوه زرغونه څلي وه، خو اوس يې د هغو پرځای د مسعی د وانی د دواړو خواوو پر دېوالونو زرغونې ښې او زرغونه څراغونه لگولي دي، د دغو ښځو په منځ کې حاجي چټک درومي. وقوف: په اصل کې درېدو ته وايي، خو دلته يې معنا ده، په ځانگړو مهالونو کې دعرفات يا مزدلفې په ميدانونو کې درېدل.

يوم عرفه: د ذوالحجې نهمه ورځ.

يوم التروية: د ذوالحجې اتمه (کومه چې د حج لومړۍ ورځ باله شي او حاجيان منا ته په تلو سره حج پيلوي. د (تروية) معنا ده اوبول څنگه چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کې په منا، مزدلفه او عرفات کې اوبه نه پيدا کېدلې، نو په دغه ورځ به حاجيانو مناته تر تلو دمخه خپل اوشان اونور څاروي ښه اوبول دا هم وايي چې ابراهيم عليه السلام درې شپې خوب وليده. لومړۍ يې د لوی اختر د مياشتې د اتم په شپه خوب وليد، سهار چې راپورته شو تر مابنامه يې په دې هکله چورت او فکر واهه، چې آیا دا خوب به خدای له لوري وي که د شيطان له لوري، ځکه نو دغه ورځ (يوم التروية) وبلل شوه، يعنې دغور او فکر ورځ).

يلعلم: يا السعديه د مکې مکرمې په جنوب کې (۳۲) ميله ليرې غر دی.

اخځليکونه:

ددې مقالې دليکلو لپاره له لاندې ماخذونو څخه استفاده شوې ده:

- ۱- قرآن کریم ، تنزيل من الرب العلمین او د هغه ځینې تفاسیر.
- ۲- صحیح بخاري. ابي عبدالله محمد بن اسماعيل البخاري.
- ۳- صحیح مسلم. امام ابوالحسن مسلم بن الحجاج القشيري.
- ۴- سنن ابن ماجه. ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجه.
- ۵- سنن ابو داود. امام سليمان بن الاشعث ابي داود السجستاني.
- ۷- مسند احمد بن حنبل.
- ۸- جامع الترمذي. ابو عيسى محمد بن عيسى بن مسی الترمذي.
- ۹- الهدایة. او فقه اسلامي وادلته - دوکتور وهبة الزحيلي.
- ۱۰- البحر الرائق امام ابو البرکات عبدالله بن احمد بن محمد نسفي.
- ۱۱- بدائع الصنائع.
- ۱۲- الفتاوى العالمکبریه، مولانا شيخ نظام او د هند د سترو عالمانو يوه ډله.
- ۱۳- ارشاد الساري الى مناسک الملا علي القاري. حسين بن محمد سعيد.
- ۱۴- خلاصة المناسک مؤلف الحاج ملا عبدالغني آخند افغاني کندهاري.
- ۱۵- حج او عمره ليکوال عبدالعزيز بن عبدالله ترجمه:- نظام الدين عبدالجبار (شايق) چاپ او خپرونه دسعودي دولت د اوقافو او اسلامي چارو وزارت.
- ۱۶- نماز کامل مرتب خليل الرحمان نعمان مظاهري او مترجم مولانا محمد شهداد سرواني.
- ۱۷- د حج او عمرې گام پر گام لارښود په انگليسي ژبه ليکوال ډاکتر عمر خطاب دريور سايد حج معلم.
- ۱۸- احکام و مناسک حج و عمره، دکتور عبدالرحيم فيروز.
- ۱۹- دليل الزائر للمسجد الحرام.
- ۲۰- صفة الحج والعمرة. ليکوال محمد بن صالح بن عثيمين.
- ۲۱- معلم الحجاج دمفتي سعيد احمد رحمه الله ليکنه، حرمينوشريفينو دمؤرخ عبد المالك (همت) ژباړه.
- ۲۲- طريقه حج و عمره. مولانا مفتي محمد عاشق الهي.
- ۲۳- احکام حج، مولانا مفتي محمد شفيع.
- ۲۴- د حج او عمرې لارښود ليکوال مفتي عبدالحق حقاني.
- ۲۵- الفتاوى الهندية.
- ۲۵- زاد المعاد. علامه ابن قيم الجوزي.
- ۲۶- زمور دقېلي تاريخ ليکوال عبدالمالك (همت).

مؤلف نسيمه عبدالرحيم زى

ارزيابي

قسمت اول:

مقدمه

بدون شک ارزيابي آموزشي، جز مهم از عناصر اصلي آموزش و تدريس ميباشد که معلم ميتواند با تجزيه و تحليل منابع بدست آمده از ارزيابي، فعاليت هاي خود و شاگردان را نتيجه گيري و قضاوت کند. مشکلات شاگردان را در پروسه تدريس شناسايي، نقاط قوي و ضعيف خود را برملا ميسازد. تمام فعاليت هاي معلم و شاگردان و تعامل آنها در پروسه تدريس اين است که يادگيري خوب صورت گيرد.

يادگيري خوب در اهداف آموزشي و تدريس بهتر نهفته است. پس معلم چگونه ميتواند از نتايج فعاليت هاي خود و شاگردان اگاهي حاصل نمايد و قضاوت کند که يادگيري خوب صورت گرفته است و به اهداف تدريسش نائل شده است و يا خير؟ معلم ميتواند توسط ارزيابي دقيق از نتايج فعاليت هاي آموزشي شاگردان خويش معلومات کسب کند و درجه رسيدن شاگردان را به اهداف تعليمي و تربيتي تعيين نمايد، همچنين توسط ارزيابي معلم اندازه موفقيت يا عدم موفقيت خود را تفکيک کرده و معلوم مي کند که آيا به هدف رسيده است و يا خير؟

- ارزيابي نه تنها درجه پيشرفت شاگردان را به سوي اهداف آموزشي در برنامه هاي تربيتي اندازه گيري و قضاوت مي کند بلکه به آنها کمک مي کند که به اين اهداف دست يابند.

همچنين اين مطلب مهم را هم بايد در نظر داشت که جوامع پيشرفته با توجه به کيفيت نظام آموزش و پرورش کشور خويش توانسته اند مسير ترقی و پيشرفت و توسعه همه جانبه را بيمابند. پس در توسعه و ارتقای کيفيت نظام آموزش و پرورش، فکتور هاي متعددي نقش دارند که مهمترين آن، نظام ارزيابي در آموزش مي باشد. امروز ارزيابي را بخش جدا ناپذير پروسه يادگيري مي دانند.

ارزيابي (Evaluation)

تعريف ارزيايي و اصطلاح ارزيايي (ارزش يابي) به طور ساده به تعيين ارزش (value) براي ياد آوري ارزش (value judgment) کردن گفته می شود.

— ارزيايي يک پروسه نظام دار براي جمع آوري، تحليل و تفسير اطلاعات گفته می شود به اين منظور که تعيين شود آيا هدف های مورد نظر، تحقق يافته اند يا در حال تحقق يافتن هستند و به چه اندازه.

ارزيايي آموزشي شاگردان، يک روش منظم است که درجه رسيدن شاگردان را به اهداف تعليمی و تربيتی تعيين مينمايد. يکی از خصوصيات مهم ارزيايي تعيين کيفيت است نستکو (۲۰۰۱) کيفيت را در ارزيايي پيشرفت تحصيلی به عنوان دانش، مهارت ها و توانايی هایي که دانش آموزان پس از آموزش کسب می نمايند تعريف کرده است. وی به عنوان مثالی از ارزشيابی پيشرفت تحصيلی گفته است: فرض کنيد شما دانش آموزی را در توانايی نوشتنش ارزيايي کرده ايد به منظور انجام اين ارزيايي شما توانايی نوشتن او را سنجش کرده ايد براي اين کار مجموعه نوشته های او را مرور کرده ايد. نوشته او را با ساير هم صنفانش و با معيار های ديگر که براي نوشتن می شناسيد مقايسه کرده ايد. پس به اين نتيجه رسيده ايد که نوشته های او از کيفيت خوبی بر خود دار اند.

— بنا بر اين ارزش يابی مبنای تصميم گيری برای فعاليت های عملی و اجرايی را تشكيل می دهد.
— هرکاری که قضاوتی به همراه داشته باشد، ارزيايي است که بعضی مواقع سنجش و ارزيايي معادل باهم به کار ميروند. اما در واقع هم معنا نيستند. سنجش، اندازه گيری عمل انجام شده است يعنی ارزيايي يک پروسه منظم و سيستماتيک جمع آوری معلومات بر اساس معيارهای مشخص جهت قضاوت نهايي است که معمولاً در ختم يک پروگرام تعليمی بخاطر دانستن اين است که آيا مقاصد و اهداف برآورده شده اند و يا خير؟

تاريخچه ارزيايي و امتحان

در باره آغاز امتحانات و ارزيايي مشکل است که تاريخی را تعيين کرد ولی به عقیده علمای تعليم و تربيه، امتحان و ارزيايي يک تاريخچه طولانی داشته و شروع آنرا با معرفي تعليمات رسمی می توان فکر کرد.

در زمان قديم خصوصاً قبل از آغاز تعليمات رسمی امتحانات به شکل تقريری و مباحثات صورت می گرفت. درباره چگونگی امتحان تا وقتی که تعليم و تربيه شکل غيررسمی را داشت امتحانات نيز غيررسمی بود ولی با شروع مؤسسات رسمی امتحانات نيز شکل رسمی را به خود گرفت، در نيمه قرن ۱۹ امتحانات کتبی جای امتحانات شفاهی را گرفت و نتايج اين امتحانات معيار ارتقاء از يک صنف به صنف ديگر پذيرفته شده اولين امتحان تحريری در سال ۱۸۵۰ ميلادی در امريکا اخذ

گرديد و در سال ۱۹۵۵ ميلادی امتحانات عینی به میان آمد. یکی از مشخصات بارز این امتحان دادن نمرات مطابق کلید از قبل تعیین شده توسط شخص امتحان گیرنده بود که این امر به ذات خود از درجه دخالت ذهنیت شخص نمره دهنده کاسته و به مطلق بودن امتحان می افزاید.

- به میان آمدن روانشناسی تربیتی به انکشاف امتحان و ارزیابی کمک شایانی نمود، چنانچه در سال (۱۹۰۵) میلادی روانشناس معروف فرانسوی برای نخستین بار امتحان درجه هوش یا ضریب هوش را به منظور آشکار ساختن اطفال ذکی، متوسط و غبی به میان آورد. وی از این طریق خواست تا بزرگترین مشکلات تعلیم و تربیه را که عبارت از عدم رعایت اختلافات فردی بود، رفع سازد. او توسط امتحان توانست تا اطفال ذکی و غبی را از هم تفکیک و برای هر دسته آنها صنف جداگانه توصیه نماید در سال (۱۹۳۳) میلادی خانمی بنام (مارگریت) مایکداری امتحان معیاری تعیین استعداد آرت را به وجود آورد و به تعقیب آن امتحان معیاری حساب توسط (استون) ، امتحان معیاری املا توسط (بوکن گان) امتحان معیاری زبان توسط (تراپو) بوجود آمد.

خلاصه از سال (۱۹۰۰) تا (۱۹۱۵) میلادی را میتوان دوره پیشرفت و یا دوران عملیه نهضت امتحان نامید. سال های (۱۹۴۵-۱۹۶۹) میلادی را میتوان دوره معاصر تهیه انواع و اقسام پروگرام ها و مجموعه های امتحانات مختلف در ساحه تعلیم و تربیه دانست.

اهداف ارزیابی

ارزیابی به عنوان وسیله یی برای بهبود و اصلاح فعالیت آموزشی

نتایج ارزیابی نه تنها درجه پیشرفت تحصیلی شاگردان و عمل انجام آنان را در فعالیت تعلیم و تربیه مشخص می کند، بلکه کیفیت تلاش شاگرد و روش تدریس معلم و درجه مهارت وی را در این زمینه نیز ارزیابی می کند و به معلم فرصت می دهد که در صدد اصلاح و بهبود روش تدریس خود برآید.

ارزیابی به عنوان وسیله یی برای شناخت نارسایی های آموزشی شاگردان و ترمیم آنها

اگر ارزیابی بر اساس موازین علمی تهیه و اجرا شود می تواند درباره پیشرفت تحصیلی شاگردان و ضعف ها و نارسایی های آنان اطلاعات مفیدی در اختیار معلم قرار دهد و نشان خواهد داد که شاگردان چه مطالبی را آموخته اند و چه مفاهیمی را نه آموخته اند و چگونه می توان آنان را برای جبران چنین کمبودی ها کمک کرد.

• ارزیابی به عنوان وسیله یی برای ایجاد رغبت کسب عادات صحیح آموزشی در شاگردان:

اگر ارزیابی صرفاً به منظور نمره دادن و تعیین افراد قوی و ضعیف بکار رود و یا به عنوان وسیله یی برای تهدید شاگردان و تعیین افراد ضعیف مورد استفاده قرار گیرد، ارزش تربیتی خود را از دست

میدهد. ارزیابی باید شاگردان را با اندازه کار و فعالیت های شان آشنا سازد و علت میزان پیشرفت و عقب مانده گی آنها را مشخص کند. در آنان میل و انگیزه تلاش و فعالیت بیشتر بوجود آورد.

ارزیابی به عنوان عاملی برای ارتقاء شاگردان

یکی دیگر از وظایف ارزیابی سنجیدن درجه توانایی شاگردان برای ارتقاء به مرحله دیگر است، اما نباید طوری عمل شود که تمام توجهات به محصول نهایی معطوف و موقعیت آموزشی کم کم به دست فراموشی سپرده شود. ارزیابی میزان یادگیری شاگردان را نمایان ساخته و فدهای تدریس معلم را برملا میاورد تا معلم با اصلاح تدریس خویش میزان یادگیری شاگردان را زیادتیر سازد و عامل مهم برای ارتقای شاگردان بشمار میروند.

انواع ارزیابی آموزشی از لحاظ زمان اجرا و هدف

انواع میتود های ارزیابی با توجه به زمان و هدف، میتوانند در مراحل مختلف یک پروگرام یا کورس تعلیمی انجام یابد؛ یعنی از آغاز پروگرام یا کورس، در جریان پروگرام و در ختم یک پروگرام یا کورس تعلیمی که بنام های آغاز ارزیابی یا نیاز سنجی، ارزیابی تکوینی یا متداوم، ارزیابی نهایی یا تراکمی یاد می گردد.

ارزیابی و ورودی ارزیابی که معلم پیش از انجام فعالیت های آموزشی اجرا می نماید؛ ارزیابی نیاز سنجی نامیده میشود. ارزیابی ورودی یا پروسه ورودی در واقع خلاء بین سطح فعلی و سطح مطلوب را جستجو میکند. با استفاده اصطلاح سطح فعلی منظور این است که قبل از پروگرام یک ارزیابی کننده می خواهد بداند که شاگردان نیاز به کدام آموزش دارند؛ تا تهداب دانش و سطح مهارت خود را رشد دهند. هدف از سنجش ضرورت به مقایسه سطح فعلی با سطح مطلوب است. این مقایسه یک معلم را برای طرح یک پروگرام یا کورس بهتر کمک خواهد کرد. اجرای ارزیابی ورودی زمانی ضرورت حتمی دارد که معلم از سطح دانش و مهارت های شاگردان خود اطلاع کافی نداشته باشد یعنی موقعی که می خواهد به گروپ جدیدی از شاگردان درس جدیدی را بدهد در آن صورت است که معلم میتواند تصمیم درست جهت آموزش بهتر شاگردان اتخاذ نماید.

ارزیابی تکوینی یا متداوم: آنچه عمدتاً به منظور کمک به اصلاح موضوع مورد ارزیابی یعنی برنامه یا میتود آموزشی، مورد استفاده قرار می گیرد بنام ارزیابی متداوم یاد می گردد. هم چنان این ارزیابی میتواند در وسط یک پروگرام یا کورس نیز انجام یابد. دانستن هدف از ارزیابی متداوم این است که کورس یا پروگرام مذکور در مسیر درست به پیش میروند یا خیر و یا هدف از استعمال ارزیابی متداوم آگاهی یافتن از اندازه شیوه آموختن شاگردان برای تعیین نقاط ضعیف و قوی آموزش و نیز بخاطر تشخیص مشکلات روش آموزشی معلم در رابطه با هدف های آموزشی است؛ یعنی

معمولاً برای اصلاح رفع کمبودیها و نواقص پروگرام استفاده میشود. یک ارزیابی کننده معمولاً از این آمار برای آوردن تغییرات لازم جهت بهبودی هر چه بیشتر پروگرام استفاده می کند.

- زمانیکه فعالیت آموزشی معلم هنوز در جریان است؛ یادگیری شاگردان در حال تکوین است، انجام می شود. معلم با استفاده از ارزیابی متداوم میتواند در زمانی که هنوز یادگیری در جریان است و امکان رفع مشکلات یادگیری شاگردان و برطرف ساختن نواقص روش آموزشی خود در رابطه با رسیدن به اهداف آموزشی او مسیر است؛ برای استفاده بهتر از نتایج ارزیابی تکوینی، بیان هدف های آموزشی به صورت دقیق ضروری است.

قسمت اول: ارزیابی بر مبنای میزان مشارکت شاگردان در فعالیت های صنفی که شامل بحث صنفی، همکاری در کار گروهی، سوال های شفاهی، کویز یا امتحانات کوتاه صنفی، کنفرانس های صنفی، فعالیت تجربه (آموزشی) گزارش کار ترسیم نقشه، داستان یا مقاله نویسی، تست های باز و دوسیه کاری میباشد.

قسمت دوم: ارزیابی بر مبنای فعالیت خارج از صنف درسی شامل اجرای کار خانگی، تحقیقات علمی، سیرهای علمی، تهیه مقاله، تهیه گزارش، تهیه مدل با وسایل آموزشی، انجام مصاحبه، شرکت در انجمن ها و دیگر گروپ های علمی و آموزشی در امور اداری و موسسه آموزشی میباشد.

ارزیابی متداوم خصوصیات مهم ذیل را شامل است:

- ارزیابی به مثابه ابزاری برای یاد گیری است؛
- ارزیابی با یادگیری ارتباط نزدیک دارد؛ یعنی در تعامل با همدیگر اند؛
- ارزیابی بر معیار ها و میزان های موفقیت در یادگیری تاکید دارد؛
- ارزیابی بالای فیدبک های (Feed back) مکرر و پیوسته تاکید میکند، تا شاگردان را به طرف انتظارات آموزشی حرکت دهد.

در جریان چنین ارزشیابی، دانش آموزان نقش اساسی دارند. چون آنان هستند که در مرکز یادگیری قرار دارند و نقش اصلی را در پروسه آموزش ایفا می کنند. هر چه شاگردان بیشتر در پروسه آموزش سهیم شوند بهتر و بیشتر می توانند آموخته های خود را در ابعاد مختلف گردش دهند یا بهبود بخشند یا به عبارت دیگر شیوه آموختن را بهتر یاد گیرند.

محمد عزيز حسين خېل

خپلواکي

ازادي تر خپلواکيه لا تيری کا
چې د بل تر حکم لاندې شي زندان شي
(۶۳۲:۴)

که موږ د ژوند په هر ډگر کې قدم ږدو مخ ته او يا خداى (ج) مکړه شاته ځو، او د افغانيت، پښتونوالي او ياهم د هيواد د علمي، اقتصادي، سياسي او ټولنيز پرمختگ په اړه کومه خبره او تبصره کوو. نو حتمي مو په ذهنونو کې يوه کلمه را گرځي چې دې کلمې ته په عربي ژبه کې حریت په دري کې ورته ازادي او په پښتو کې ورته خپلواکي وايي. د خپلواکي لغت په پښتو ژبه کې له دوه کلمو څخه جوړ شوی او يوه ترکيبي کلمه ده چې لومړۍ برخه يې خپل او دويمه برخه يې له واک څخه اخيستل شوې ده. او د خپلواکي ويی ترې جوړ شوی دی خپلواکي ډير ډولونه لري لکه: د زده کړې، وصيت کولو، لاريون کولو، بيان، سياسي، اقتصادي، ژوند کولو او داسې نور... نو دا چې د خپلو اکي کلمه روښانه شوې وي را به شو د خپلواکي تعريف ته .

په ټولنه کې د يو کار په اړه په خپله تصميم نيول او د بل چا له سلا مشورې او لاس وهنې پرته سرته رسول عبارت له خپلواکي څخه دی. نو هيره دې نه وي چې يو انسان تر هغه مهاله په خپلو کارو نو کې خپلواک دی چې تر څو بل چاته ضرر ونه رسيري نو پورته جملو ته په کتوسره سړی ويلی شي چې خپلواکي هغه لوی او ستر نعمت دی چې د الله (ج) له خوا پر وگړو، ټولنو، هيوادونو او په ټولو ژونديو اجسامو باندې لورولی دی. چې د ژوند په ډيرو برخو کې له نورو نعمتونو سره پرتله او مقايسه کيدای نشي، نو دا چې افغانستان لرغونی تاريخ او زوړ تمدن لري او دغې پاکې خاورې ته د تمدنونو د زوکړې او ودې ټا ټوبی هم ويل کيږي، نو ويلی شو چې افغانستان د نړۍ په هيوادونو کې يو تاريخ لرونکی او خپلواک هيواد دی او دغه خپلواکي يې د تورې او قلم په زور په ۱۲۹۸ هجري شمسي کال د زمري د مياشتې په ۲۸ د افغانستان ملي اتل او ترقي غوښتونکي پاد شاه غازي

امان الله خان اخيستې ده او په دغه لار کې افغان ميرني ولس خورا ډيرې سر بنسندنې او قربانۍ ورکړي دي.

که غواړئ چې تاريخ مو روښانه او وطن مو تل تر تله ازاد او خپلواکي مو ساتلې وي او له نورو سيالانو څخه د سيالۍ په ډگر کې وروسته پاتې نشو نو اړينه ده چې د وخت له غوښتنو او ټکنالوجي سره سم ځانونه چمتو کړو نو که څوک علم او پوهه ونه لري هغه نه د يوه هيواد خپلواکي ساتلې شي او نه يې له چا څخه اخيستلی شي. ځکه خپلواکي هغه حق دی چې اخيستل کيږي خو ورکول کيږي نه. نو دا چې د دې وطن او سيدونکي يعنې افغانان تر اوسنځې په خپل وطن او خاورې مين، ميري، شريف او نجيب خلک دي خپلواکي ورته ډيره گرانه ده او د هغې د تر لاسه کولو او ساتلو لپاره يې خورا ډيرې قربانۍ ورکړي او نه غواړي چې د بل د يوځ تر سيوري لاندې ژوند وکړي لکه: خدای بښلی علامه استاد پوهاند عبدالشکور رشاد چې وايي.

د مجنون ژوندون به څه وي چې ليلا مري؟
 څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چامري
 زړه ډيوه ده دا د خټو په قالب کې
 خدای وه مه کړه چې به دا ډيوه د چامري
 چې مرغه لاړ شي قفس د ماتيدو دی
 که به زړه مري، تش ګوګل دې لا پخوامري
 هيڅ ممکن نه دی پايښت د هغه پري
 زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخامري
 حريت د هر ملت د بدن زړه دی
 که دا نه وه، هم ملت مري، هم بقامي (۱ : ۱۰۸)

نو دا چې لوی استاد په خپل شعر کې خپلواکي د هغه ژوندي انسان له زړه سره شباهت ورکړی دی د کوم انسان چې زړه مړ وي نو سکليټ يا کالبوت خو په زړه پورې تړی دی نو چې زړه نه وي تش کالبوت څه په کار دی. او ياهم دا شان هر هغه هيواد چې خپلواکي ونه لري هغه تش کالبوت او يا خالي کور دی. نو يو کور چې هر څومره ښکلی او ښايسته جوړ شي خو چې خلک يعنې اوسيدونکي په کې نه وي نو څه په کار دی. دا چې دغه کلمه د افغانانو د نر، ښځو، لوستو او نالوستو په وینه کې ځای په ځای شوې ده نو همدغه علت دی چې د تاريخ په اوږدو کې دغه برخه افغانانو د زړه له کومې پالې ده چې ښه بيلگه يې مونږ د لته د سردار محمد ايوب خان د وخت د ميوند د

سوزندې او گرمې د بڼې اتله ملا له يادولې شو چې د يوې تاريخي نارې له برکته يې ټوله سوبه د افغانانو په نصيب شوه. لکه چې وايي:

که په ميوند کې شهيد نشوې
خدای گولاليه بې ننگی ته دې ستاينه

نو که دغه څو تاريخي بيتونه سړی په رښتينې ډول سره وڅيړي، زما په اند دا به ورته جوته شي چې که خدای (ج) مکړه دا وطن څو پلا وران شي او ټول او سيدونکي يې مړه شي او يوازې همدغه څو بيتونه به يې پاتې شي، نو همدغو بيتونو له برم او برکته بيرته د ټول هيواد تاريخ را ژوندی کيدای شي. خو هيره دې نه وي چې له ملالې وروسته په دې لوی او تاريخي هيواد کې داسې نورې ډيرې ملا لې خوندي او ځلمي شته او پيدا کيږي چې هغوی د وطن د ازادۍ او خپلواکۍ په اړه کوم ښوونځی او يا پوهنځي ندی لوستی بلکې هغه د خدای ج ورکړې مينې او استعداد له امله چې دوی يې د خپل وطن د ازادۍ او خپلواکۍ سره لري په يو نه يو ډول خپل غبرونه پورته کړي لکه اروا ښاد استاد گل پاچا الفت چې وايي.

شهرت د عقل د نامه له افلاطونه، نه ځي
د آزادۍ مينه هيڅکله له پښتونه نه ځي
سر او مال ځي د عشق په لار کې خاورې کيږي زړونه
د ليلې مينه پس له مرگه له مجنونه نه ځي
که هرڅه لاړ شي له دې دهر او جهان څنې
د بل د جوغ لاندې ژوند د وينو ملتونه نه ځي
د آزادۍ سندره دومره ډير رنگونه لري
چې تمام عمر ابتکار له دې مضمونه نه ځي
د تيغ په سپين مخ کې رڼا د آزادۍ څليږي
د تورې خولې نه دغه راز بڼه تاثيرونه نه ځي
اثر د توروپاتې کيږي ترابده پورې
د کایناتو له زړگي دغه رازونه نه ځي
د آزادۍ ډگر ته هيڅ وخت رسيدلی نشي
هغه ملت چې د ننگ لار کې يې سرونه نه ځي
د جنت حوري ږدي خالونه د شهيد له وينو

د جنگ ميدان ته به څو ک ولى سره لاسونه نه ځي

د آزادۍ سندر دوه ډير رنگونه لري

چې تمام عمر ابتکار له دې مضمونه نه ځي (۳: ۱۰)

خو د شاعرانو او ليکوالو ترڅنگ نالوستي کسان هم غلي ندي پاتې شوي او په دغه برخه کې يې د خپل زړه براس ويستلى دى چې ښې بيلگې يې دغه لنډۍ کيدلای شي.

د آزادۍ په لار کې مړ شه چې جنازه دې د آسمان ملکې وړينه

د آزادۍ په ناوې جنگ دى زلمي په مينه کې سرونه ورکړينه

نو ويلی شو چې خپلواکي هغه خوږ، او له ارزښته ډک داستان دى چې نه يواځې افغاني شاعرانو او ليکوالو په دې ډگر کې طبعه آزمایي کړې ده او په يو نه، يو ډول يې د غه کلمه ستايلې ده بلکې د نورې نړۍ شاعرانو، ليکوالو، اقتصاد دانانو، سياست مدارانو له بيلايلو بعدونو څيرلې او خورا ډيرې ليکنې يې پرې کړي دي چې مونږ له نورو برخو تيريرو او يوازې د ويکتور هوگو هغه وينا را اخلو چې دى د نړۍ په زور واکو باندې غږ کوي او ورته وايي چې:

د آسمانونو، چمنونو او د سيندونو بې آزاره لارويانو ته زيان مه رسوئ او آزادۍ ته يې په احترام سره گورئ، د دغو بيوزلو او بې گناهو آزادي مه ايساروئ چې د تقدير او سر نوشت قاضي او حاکم ستاسو آزادي سلب نه کړي. (۲: ۶۰)

ماخذونه

- ۱ - پښتو درسي کتاب يولسم ټولگى دويمه ژبه ۱۳۹۰ کال چاپ ۱۰۸ مخ.
- ۲- پښتو نهم ټولگى درسي کتاب ۱۳۹۵ کال چاپ ۶۰ مخ.
- کابل مجله، دافغانستان علومو اکاډمۍ ۱۳۸۴ کال ۵ او ۶ گڼه ۱۰ مخ د چلوونکي يادښت. ۳-
- ۴- مشواڼی، زاهد. عبدالقيوم (لومړی چاپ ۱۳۸۴ ل دويم چاپ ۱۳۸۷ل) د خو شحال خان خټک کليات. اسد دانش مطبعه دانش خپرندويه ټولنه ککوله پشته، څلورمې حوزې څلورلارې مراوريد هوټل ته مخامخ ملي مارکيټ ۶۳۲ مخ.

معاون سرمؤلف ترینا ستار محب زاده

هورمون های نباتی

بخش دوم:

همچنان بسیاری از نباتات چوبی که به مرحله خاص از بلوغ نرسند، گل نمی دهند و در این حالت به آنها نبات جوان گفته میشود، ولی ژیریلین های گذر از مرحله جوانی به بلوغ را در نباتات می توانند تنظیم کنند و هم جزئی محرک گلدهی در برخی از نباتات محسوب گردند. پس ژیریلین ها به بنیان گذاری گل و تعیین جنیت هم موثر میباشد. چونکه ژیریلین ها باعث تحریک تشکیل میوه بعد از گرده افشانی می شود و هم به رشد میوه ها که مقدار اکسین کمتر دارند کمک می گردد.

– ژیریلین ها کار برد تجاری هم دارند

طور مثال به صورت محلول روی نبات پاش شده و یا غوطه ور کردن ماده نباتی در محولی آن مصرف می گردد. که سبب تولید زیاد میوه و افزایش قند در نیشکر میگردد. در تولید میوه عمده ترین کار ژیریلین ها افزایش دم میوه مخصوصاً در انگوری دانه میباشد نظر به کوتاه، بودن دم خوشه ها بسیار فشرده به بار میاید و رشد آن محدود میباشد ولی با بکار بردن ژیریلین دم یا چوبک دانه ها انگوری دانه رشد کرده طویل می گردد. که از فشرده شدن دانه ها انگور ممانعت کرده دانه بسته و کلاتر رشد کرده خوشه ها بزرگتر می شوند.

و همچنان نوع دیگر آن مخلوطی از بنزایل آدنین که باعث طویل شدن میوه سیب می شود که این خوبی در میوه در شرایط خاص و بهبود شکل ظاهری آن می باشد اگر چه در طعم میوه تغییر وارد نمی شود و از نظر تجارتي کاربرد بیشتری دارد و هم در بعضی میوه های مرکبات ژیریلینی پیری نبات را به تاخیر می اندازد و باعث میشود که میوه به مدت زیادتر به روی درخت باقی ماند و دوره بازار یابی آنها طولانی گردد.

ژیریلین ها در حجات راسی نبات ساخته میشوند

بیشترین مقدار ژیریلین ها در دانه های نارس میوه های در حال نمو دیده می شود. اما مقدار ژیریلین به طور طبیعی در دانه های رسیده تا حد صفر کاهش می یابد. ولی بطور کلی تایید نگردیده و هم در مطالعه دانه های نورسته نخود نشان میدهد که آنزایم های بیوسنتز کننده ژیریلین ها بطور

اختصاصی در جوانه ها جوان و فعال، برگ ها و قسمت بندها یا گره ها جا دارند. که جایگاه عمده بیوسنتز ژبیرلین ها میباشد ژبیرلین هایی که در نو ساقه ساخته میشود و از طریق انساج انتقالی به تمام قسمت های نبات رسانیده میشود و باید گفته شود که مرحله اول بیوسنتزی ژبیرلین در یک عدی انساج صورت گرفته و میتابولیزم آن برای تولید ژبیرلین های فعال در انساج دیگر انجام شود و ژبیرلین ها در مواد ترشخی ریشه ها و عصاړه ریشه ها نیز یافت می شوند قسمی معلوم میگردد که ریشه ها نیز میتواند ژبیرلین بسازند و از طریق انساج انتقالی فلویم به اعضای بالای نبات انتقال دهند.

سایتوکینین (Cito kinin) کلمه Kinin از Renesis گرفته شد که به معنی انقسام است
بعد از تحقیقاتی که برای دریافت عوامل محرک تقسیم حجروی در نباتات انجام شد سایتوکینین ها کشف گردیدند. پس از کشف سایتوکینین ها اثرات آنها بر عملیه های فیزیوژیکی و نموی دیگر، مانند پیری برگ، حرکت مواد غذایی، چیرگی انتهایی تشکیل و فعالیت مریستم های انتهایی نو ساقه ها نمو گل، از بین بردن خواب جوانه ها و جوانه زنی دانه همه معلوم گردید و همچنان تنظیم نموی نوری تغییر در کلوروپلاست و بزرگ شدن پله ها و برگ ها تاثیر دارند. باید گفته شود که سایتوکینین ها در نهاندانگان، مخروطیان و خزه ها نقش تنظیم کننده ثابت دارند ولی احتمالاً در تنظیم رشد و نمو و میابولیزم همه نباتات نقش دارند. که کنترل تقسیم حجروی در رشد و نموی نبات از خوبی های اصلی این دسته شمار میروود وهم شامل فعالیت های زیر میباشد:

- القای تقسیم حجروی البته در حضور اکسین ،

- تحریک تشکیل ریشه و جوانه،

- به تاخیر انداختن پیری برگ ها،

تحریک بزرگ شدن پله ها در نباتات دو پله یی

همچنان مواد کیمیایوی زیادی ساخته شده و از نظر فعالیت سایتوکینین آزمایش شده است تقریباً تمام مواد فعال به عنوان سایتوکینین، آمینوپورین ها هستند مانند بنزایل آدنین (BA) و یا بهتر گفته شود که همه سایتوکینین های طبیعی مشتقات آمینوپورین ها هستند همچنان سیتوکینین های مصنوعی هم وجود دارند که در نبات تشخیص داده نشده اند و بسیاری آن ها بصورت تجارتي به عنوان علف کش و عامل ریزش برگ ها استفاده می گردند.

- سایتوکینین ها از طریق انساج انتقالی زایلیم از ریشه به نو ساقه راه می یابند. مریستم های انتهایی ریشه محل اصلی ساخت سایتوکینین های آزاد در نباتات کامل می باشند که همراه با آب و مواد معدنی جذب شده توسط ریشه از طریق انساج انتقالی زایلیم منتقل میشود.

اما اگر ساقه نبات ریشه دار یک مقدار بالا از سطح زمین قطع گردد جریان شیریه نبات از محل قطع شده ادامه پیدا میکند که این شیریه نباتی دارای مقدار زیاد سایتوکینین میباشد.

و اگر زمين مرطوب باشد اين عمل تا چند روز ادامه پيدا ميايد پس احتمال ميرود که اين سايتوکينين بيرون تر اوش شده در ريشه نبات ساخته شود وهم عوامل محيطی مانند نمو و تنش آبی که با عمل ريشه ارتباط دارد ميتواند مقدار سايتوکينين را کاهش دهد. مثلاً اگر تنش و نموی آبی در نبات صورت گيرد مقدار سايتوکينين کمتر حس می شود. و بايد گفته شود که سايتوکينين هايی که از انساج زایلم انتقال می يابد اصلاً به شکل زاتين ربوزيد هستند و وقتیکه به ساقه و ساقه های جديد می رسند مقداری از اين نوکلئوزيد ها به شکل باز آزاد و يا گلوکوزيد تبديل می شوند. گلوکوز سايتوکينين ها به مقداری زياد در دانه ها و برگ ها انباشته می شوند و حتی در برگ پير موجود می باشند اگر چه گلوکوزيد ها در آمايش های زیستی به عنوان سايتوکينين ها فعال هستند اغلباً آنها بعداز تشکيل در داخل حجره فاقد فعاليت هورمونی می باشد.

- بايد گفته شود که سايتوکينين های آزاد به ساده گی به اشکال نوکلئوزيدو نوکلئوتيد خود تبديل می شود که اين تبديلی ها اکثراً وسيله انزايم های مشترک با ميتابوليزم پورين انجام می شود. دانه های نبات تقريباً مقدار زيادی گلوکوزيد سايتوکينين را دارا می باشد و مقدار سايتوکينين آزاد کمتر دارند اما سطوح سرعت سايتوکينين آزاد در آغاز جوانه زنی افزايش می يابد و گلوکوزيد کاهش می يابد.

نقش های سايتوکينين ها در حيات نبات

اگر چه سايتوکينين ها به عنوان عامل تقسيم حجره ای کشف گرديد اما اگر آنرا در نباتات عالی مدنظر بگيريم ديده ميشود که عمليه ها فزيولوژيکی، ميتابوليزمی، بيوکيمياوی و نموی زيادی را تحريک و يا ممانعت می نمايند که سايتوکينين ها نقش مهمی را در تنظيم اين وقايع در نبات دارا ميباشد.

- سايتوکينين ها تقسيم حجره یی را در ريشه ها و نو ساقه ها تنظيم می کند. در نباتات بالغ بيشترين تقسيم حجره یی در مرسستم ها صورت می گيرد. ريشه منبع اصلی سايتوکينين است و اثرات زياد آن بر تقسيم حجرات در مرسستم های ريشه و نو ساقه ها قابل احساس است وهم ارتباط مستقيم به گیرنده های سايتوکينين در ريشه ها دارد.

- سايتوکينين ها اجزا و اعمال عمده حياتی حجره را تنظيمی می کند.

- سايتوکينين ها چيره گی راسی را تغيير داده، رشد جوانه های جانبی را تحريک می کند. مثلاً نباتاتی که دارای چيرگی راسی قوی اند شاخه ها جانبی کم دارند ولی برعکس در نباتات بوته یی جوانه های جانبی زياد رشد می کند. که سايتوکينين ها در آغاز رشد جوانه های جانبی نقش کلیدی دارند.

- سايتوکينين ها تشکيل جوانه ها را در خزه ها القا می نمايند

- سایتوکینین در ایجاد غده های جینتکی نیز دخالت دارند. قسمیکه بسیاری از نبات توتون (ها) نبات از نوع تنباکو) می توانند تولید دورگه نمایند تقریباً بیش از ۳۰۰ نوع از دورگه ها تولید شد، که ۹۰ درصد آن ها طبیعی هستند.

- سایتوکینین های پیری را به تاخیر می اندازند. گرچه سایتوکینین کاملاً از پیری برگ جلوگیری نمیکند ولی اثرات آن زمانیکه بطور مستقیم روی برگ پاشیده شود می تواند تشدید گردد و یا یک برگ تداوی گردد می تواند سبز باقی بماند و بقیه برگ ها زرد شده به پیر شدن شروع کنند اگر چه برگ های جوان و بالغ سایتوکینین کمتر تولید می کنند ولی بخاطر به تاخیر انداختن پیری خود متکی به سایتوکینین ریشه می باشند و هم غلاف دانه ها مانع بروز پیری می شوند. که از توزیع سایتوکینین ها از ریشه به برگ ها انجام می شود.

- سایتوکینین های حرکت مواد غذایی را به سایر بخش ها نبات تسریع می کنند.
- سایتوکینین های نمو کلوروپلاست را سریع می سازد. دانه ها می توانند در تاریکی جوانه بزنند اما ساختمان نبات رشد یافته در تاریکی و نور بسیار متفاوت می باشند. نبات رشد یافته در تاریکی بیرنگ اند و هم طولتر بوده برگ ها گسترش نمی یابد که کلوروپلاست های نا بالغ محسوب می گردند.

- سایتوکینین ها بزرگ شدن حجرات برگ ها را سرعت می بخشد

- سایتوکینین ها رشد ریشه ها و نو ساقه را تنظیم می کنند.

- سایتوکینین ها می توانند نموی انجام شده با نور را تحریک و هم در رفع بیرنگی نبات عمل کند.

ایتلین (هورمون گازی)

در جریان قرن ۱۹ زمانیکه گاز حاصل از ذغال سنگ جهت روشن ساختن جاده ها استفاده میشد محققین متوجه شدند که برگ های درختان کناره این جاده ها نسبت به درختان دیگر ریزش بیشتر دارند و بلاخره مشخص گردید که گاز ذغال سنگ و آلوده گی هوا بر رشد و نموی نباتات اثر دارد و ایتلین به عنوان ترکیب فعال گاز ذغال سنگ شناسایی گردید.

در سال ۱۹۰۱ در آزمایشگاهی روسی دانه های نخود را کشت نمودند. بعد دانه در حال رویش علایمی را از خود بروز می دهند که بعداً به پاسخ سه گانه معروف گردید که عبارتند از: کاهش رشد طولی ساقه، افزایش رشد قطری (تورم) و رشد غیر طبیعی افقی. بعداً این نبات را در هوای آزاد بردند نبات مورفولوژی طبیعی خود را باز یافت و میزان رشد خود را از سر گرفتند که این حالت باز هم موجودیت گاز ایتلین را حاصل از سوخت ذغال سنگ و اثرگذاری آنرا بالای نبات ثابت ساخت .

همچنان HH.Cousin در سال ۱۹۱۰ گزارش نمود که: گاز متصاعد شده از انبار میوه ستروس وقتی که روی بسته های میوه کیله اثر کرده باعث رشد زود هنگام کیله ها گردید. اگر چه میوه ستروس نسبت به سایر میوه ها مانند سیب مقدار کمتر ایتلین را تولید می نمایند ولی اثری داشت.

پس ايتلين از نظر کيمياوی به عنوان مسؤول طبيعي ميتابوليزم نباتی مورد شناسایی قرار گرفت و بخاطر اثرات آن روی نباتات در دسته هاي هورمونی جا داده شد.

در مناطق صنعتی که هوا بسيار آلوده ميباشد محيط زیست بندرت عاری از ايتلين می باشد چون اين گاز توسط نباتات و مايکرو اورگانيزم ها توليد می گردد. در نباتات حجراتی که در حال پیری ميباشد و میوه ها در حالت پخته شدن بیشترین مقدار ايتلين را توليد می نمایند و هم در برگ های جوان و در حال توسعه ايتلين بیشتر توليد می نمایند نسبت به برگ های پیر تر ولی نبات زخمی شده و آسیب دیده به طور موقت به مقدار توليد ايتلين شان در ظرف ۳۰ دقیقه بیشتر می افرايند تا دو باره به حالت طبیعی خود برگردد. همچنان نباتات باز دانه و نباتات ابتدایی شامل سرخس ها، خزه ها، گلشنک ها و بعضی انواع باکتريا ها همه قادر بر ترکیب ايتلين هستند و هم محتوای ايتلين خاک بستگی به فنجی ها و باکتریای موجود در آن دارد، که وسیله توليد ايتلين از آن می شود.

اثرات نموی و فیزیولوژیکی ايتلين

کشف ايتلين در ارتباط با اثرات آن بروی رشد نباتی و رسیده گی میوه صورت گرفت ولی در اثر مشاهدات بعدی دیده می شود که طیف وسیعی از پاسخ ها و یک سلسله عملیه های نباتاتی شامل جوانه زنی دانه، رشد حجرات، شکل گیری حجرات گلدهی، پیری زود رس و ریزش برگ ها را در نباتات تنظیم می نماید.

- همچنان ايتلين خواب دانه ها و جوانه زنی را در بعضی از نباتات می شکند مثلاً نباتاتی که تحت تاثیر شرایط طبیعی مانند آب، اکسیجن، گرمای مناسب برای رشد جوانه نمی زنند ايتلين می تواند خواب آنها را شکسته و آنها را قادر به جوانه زنی نماید.

- ايتلين می تواند تشکیل ریشه های نابه جا را در برگ ها ساقه ها، و دمگل ها (pedicle) و حتی سایر ریشه ها تحریک نماید.

- ايتلين گلدهی را در آناناس تحریک می کند بر خلاف دیگر نباتات و از لحاظ تجاری در تشکیل همزمان میوه آناناس استفاده می گردد.

باید گفته شود که پیری هم جز عملیه نموی است که از نظر جنتیکی حجرات را تحت تاثیر قرار می دهد و نقش ايتلين و سایتوکینین در ان رابطه مهم است. ولی نقش ايتلين در پاسخ های دفاعی نبات پیچیده است. آلوده گی با عوامل بیماری زا و بیماری و قتی اتفاق می افتد که سازگاری بین میزان و عامل بیماری زا از نظر جنتیکی بر هم بخورد ولی توليد ايتلين به طور کلی در پاسخ به جمله عامل بیماری زا اعم از اینکه سازگاری داشته باشد و یا نه افزایش پیدا می کند.

اهميت ايتلين در تجارت

بخاطر اینکه بسیاری عملیه های قیزیولوژیکی و نمو نباتات توسطه ایتلین تنظیم می گردد به همین خاطر بیشترین مصرف را در زراعت دارا میباشد اکسین ها و ACC چون باعث ترکیب طبیعی ایتلین می شود، در موارد زیادی در زراعت مورد استفاده قرار می گیرد.

چون کاربرد گاز ایتلین در مزارع مشکل است زارعین خواستند با ترکیبات دیگر مشکل را حل نمایند مثلاً اتفون (Ethephon) و کلورو ایتایل فسفونیک اسید (Chloroethyl sphonic acid) میباشد که در دهه ۱۹۶۰ کشف شد و آنرا در تجارت بنام مختلف مانند اترل (Ethrel) می شناسند.

اتفون به صورت محلول آبی پاشیده می شود و به آسانی جذب نبات می گردد وبا یک عکس العمل کیمیای به اهستگی ایتلین را آزاد می کند و اثرات هورمونی خود را پخش می نماید.

همچنان در انبارها، حفظ میوه جهت ممانعت از تولید ایتلین، غلظت اکسیجن هوا پائین است وهم سطح گرما کمتر نگه داشته شده تا از بیوسنتز ایتلین ممانعت شده و میوه ها برای مدت بیشتری حفظ و از پخته شدن نو رسیده گی بیشتر آنها جلوه گیری گردد. گرچه اثرات ایتلین روی رشد و نمو نباتات بسیار گسترده به نظر می رسد ولی در تمام حالات اتصال ایتلین به گیرنده های آن مطرح می باشد، که منجر به پاسخ دهی حجات می گردد و در اخیر گفته می توانیم که ایتلین اثرات خود را با تغییر در نمو عمل جین (جن) اعمال می نماید.

ابستزیک اسید (ABA)

زمان و اندازه رشد نباتات با تنظیم کننده های مثبت و منفی کنترول می گردد. مثلاً خواب دانه ها و جوانه ها که نبات به حالت استراحت تنظیم شده اند و رشد آنها تا مناسب شدن شرایط محیطی متوقف است. سال ها فیروژنیست ها نباتی فکر می کردند که ترکیبات باز دارنده سبب خواب دانه ها می گردد و کوشش می کردند که این ترکیبات را از انساج مختلف نباتی مخصوصاً جوانه های به خواب رفته جدا و مشخص سازند.

در ابتدا آنها با استفاده از کروماتو گرافی کاغذی برای جدا کردن عصاره های نبات بود مانند آزمایش بر اساس رشد (غلاف ساقه) یولاف (زمانیکه از جمله غلات که در مناطق سرد و مرطوب می روید صورت گرفت این تجارب منجر به شناسایی گروه از ترکیبات باز دارند، رشد گردیده ترکیبی بنام دورمین (Dormin) از برگ های چنار در اوایل خزان جدا ساخته شد که از نظر کیمیای با آبسیزین (Abscisin) که سبب ریزش میوه پنبه می شود یکسان و همانند بود که بعدها آسبیزیک اسید (ABA) نام گرفت گر چه می دانیم ایتلین هورمونی است که ریزش برگ ها را به هدف می گیرد. ولی قوت (ABA) برای تحریک تولید ایتلین در میوه های پنبه سبب القای ریزش می گردد.

پس (ABA) هم يک هورمون مهم نباتي است باز دارنده رشد بوده و از باز شدن روزانه ها (ستوماتاها) جلوگیری می کند و هم تنظیم رسیده گی دانه و خواب نبات اعمال مهم هستند که توسطه این هورمون انجام می شوند.

- آسبیزیک اسید یک ترکیب ۱۵ کاربنه است و هورمونی است که در نباتات که دارای انساج انتقالی (زایلیم و فلویم) اند وجود دارند و در خزها شناسایی شده اما در گلشنک ها وجود ندارند و اکثر در حجات زنده یی نبات از کلاهدک ریشه تا جوانه های راسی وجود دارند (ABA) تقریباً در همه حجاتیکه کلوروپلاست یا آمیلوپلاست دارند ساخته میشود.

- انتقال (ABA) توسطه انساج انتقالی صورت می گیرد مگر در شیره فلویم مقدار بیشتر وجود دارد که به تمام حصص نبات می رسد ولی غلظت (ABA) در زایلیم نظر به آگیری متفاوت تر می باشد.

اثرات نمو و فیزیولوژیکی (ABA)

آسبیزیک اسید در ابتدا در حفظ دانه ها و جوانه ها در فعالیت های بخصوص نبات تنش آبی آب گیری نبات رول تنظیم کننده را دارد و هم بسیاری جنبه های نموی دیگر را تحت تاثیر قرار می دهد و اکثراً بر خلاف عمل آکسین سایتوکینین،ژیبرلین ایتلین عمل می کند.

- (ABA) مقاومت نباتات را در مقابل خشکی که در پنباتیل های مختلف آب قرار دارند بالا می برد، تا از خود تحمل نشان دهند شامل نباتاتی اند که رسیدن ذخیره کننده های آب و مصرف کننده گان آب اند. گروپ اول آب را مقدار کم مصرف کرده برای فعالیت های بعدی ذخیر می کند مصرف کننده های آب شامل نباتاتی اند که ریشه های عمیقی دارند. و به نحوه بهتری در برابر خشکی مقاومت می کنند دسته دیگر پرهیز کننده های واقعی آب اند و شامل نباتاتی اند که چرخه زنده گی خود را در فصل مرطوب قبل از رسیدن خشکی تکمیل می کند و هم باید گفته شود که در شرایط خشکی غلظت (ABA) در دانه نبات افزایش می یابد ABA برانباشته های پروتینی ذخیره دانه یی در حالت نموی اثر کرده آنرا افزایش میدهد و هم دانه های پخته را پوش داده در حالت خواب نگه داشته تا شرایط محیطی برای رشد مساعد گردد.

کنترول خواب دانه

- عوامل مختلف محیطی دانه ها را از خواب بیدار می کند، که از جمله:

۱- پس رسیده گی: در بسیار از دانه ها وقتی که محتوای مرطوب که با خشک شدن به میزان معین کاهش می یابد خواب از بین میرود.

۲- سرما: حرارت پایین و سرد میتواند دانه را از خواب بیدار نماید حتی بسیاری از دانه ها در حالیکه در شرایط آگیری قرار دارند برای جوانه زنی به حرارت 10°C - نیاز دارند

۳- نور: اکثر دانه ها برای جوانه زنی به نور ضرورت دارند ممکن است که برای مدت قرار گرفتن در معرض نور از خواب بیدار شوند.

مگر موجودیت ABA در دانه و نقش آن در خواب دانه مفید است مثال میارویم وقتی یک درخت در زمستان به هوای سرد قرار میگیرد مرسیتیم های خود را با فلش ها پوش و حفاظت می نماید که با این کار به طور موقت از رشد جوانه جلوگیری می گردد.

(ABA) جدا از ایتلین سبب پیری برگ می شود ولی هورمون که سبب ریزش برگ می گردد ایتلین است و (ABA) فقط در پیری برگ ها عمل می کنند چونکه به خود غیر مستقیم با افزایش تولید ایتلین تحریک ریزش سبب پیری می شود و برگ ها رشد یافته در تاریکی نسبت به نور زودتر پیر می شوند چونکه کمبود کلوروفیل سبب زردی برگ ها شده و هم شکستن پروتین ها، نوکلئیک اسید ها افزایش می یابد و در این موقع (ABA) میزان پیری برگ ها متصل به شاخه ها را سرعت میبخشد.

طور خلاصه گفته میتوانیم که:

آسبیزیک اسید در بخواب رفتن جوانه های نباتات چوبی رول مهمی دارد. قسمتی که در فصل خزان مرسیتیم ها را با پولک های پوشاند تا از سرمای زمستان محفوظ باشند. و هم اسبیزیک اسید سقوط برگ ها، میوه را سرعت می بخشد و هم متوقف کننده رشد نباتات که رطوبت کافی ندارند در برگ ها جمع شده باعث بستن روزانه شده و از عمل تعرق جلوگیری می کند.

منابع و مأخذ:

- فیزیولوژی گیاهی - مولفان: (تایزواایگر)، ترجمه توسطه انجمن زیست شناسی ایران، سال چاپ (۱۳۸۶)

- دانش زیست شناسی مولفان: پل وایس، ریچاردکوف، مترجمان حمیده علمی غروی، حسین دانشفر (۱۳۸۳)

www.arvin-agri.com,fertilizer

محقق علی حشمت سنا

جنگ جهانی دوم و پیامد های آن برای افغانستان

بخش دوم:

در ماه اگست ۱۹۴۰ م روزولت رئیس جمهور امریکا طرحی را برای کمک موقت نظامی به بریتانیا تهیه کرد؛ معامله پنجاه ناوشکن کهنه امریکایی در برابر اعطای پایگاه های دریایی به ایالات متحده در جزایر کاراییب متعلق به بریتانیا، اگرچه وینستون چرچیل به کمک های مستقیم امریکا چشم امید دوخته بود، با آنهم روند معاوضه ناوشکن ها با پایگاه دریایی امریکا به او آرامش می بخشید زیرا به معنای پایان بی طرفی رسمی ایالات متحده بود.

آلمان که از روابط تنگاتنگ انگلیس و امریکا خسته شده بود و نمیخواست این بازی موش و پشک ادامه پیدا کند خود اقدام به حمله های برضد امریکا کرد که باعث شرکت این قاره در جنگ به نفع متفقین شد.

نخستین حمله آلمان به کشتی های امریکایی در ۴ سپتامبر ۱۹۴۱ م صورت گرفت یعنی موقعی که یک زیر دریایی آلمانی مبادرت به پرتاب اژدر به سوی ناوشکن امریکایی کرد. روزولت در یک برنامه رادیویی در ۱۱ سپتامبر ۱۹۴۱، با لحنی خشمگین اعلام کرد که کشتی امریکایی بدرقه شده فقط حامل مسافر و محمولات پستی بود.

از جانب دیگر متحد قوی هیتلر جاپان نیز با اقدامی بر ضد امریکایی ها آن کشور را با واکنش جدی مواجه ساخته باعث شد تا ایالات متحده به شدت اقدام کمک به متفقین کند. یک ناو هواپیما بر جاپانی در دوم دسامبر ۱۹۴۱ به طور مخفیانه عازم پرل هاربور (در هاوایی) شد و در بامداد روز ۷ دسامبر به تعداد ۱۷۰ طیاره جت جاپانی به ناوگان امریکا حمله کردند. دومین حمله توسط ۱۹۰ جت جنگی دیگر و در یک بمباران دو ساعته صورت گرفت که باعث غرق شدن ۷ ناو، کشته شدن ۲۴۰۳ نفر امریکایی و زخمی شدن ۱۸۷ نفر شد و اکثر طیاره های متعلق به ارتش و نیروی دریایی امریکا را که در باند های فرودگاه اوآهایو پارک شده بودند، نابود کرد. همزمان با آن، ارتش جاپان

حمله به فليپين تحت اشغال امريکا، مالایا وسنگاپور متعلق به بریتانیا را آغاز کړد. ص ۳۰۵ - ۳۱۱ - ۳۲۳ (۶)

از ماه اگست سال ۱۹۴۲م. به بعد؛ اوضاع تغيير کړد واولين نشانه‌های شکست متحدین پدیدار شد. اشغال سرزمینهای شوروی باعث اتحاد متفقین با این کشور شد و زمینه را برای تصرف سرزمینهای از دست رفته فراهم نمود. در اواخر نوامبر ۱۹۴۲م. ارتش سرخ شوروی در جبهه‌های شرق، ضد حمله گسترده خود را در حوضه ولگا در شمال و استالینگراد (دوشنبه) تاجکستان در جنوب آغاز کردند و تا ۲ فوریه ۱۹۴۳، کلیه قوای آلمان را سرکوب نمود. ارتش سرخ شوروی، به‌رغم مقاومت‌های سرسختانه قوای آلمانی در سایر نقاط شوروی، به پیشروی ادامه داد و توانست همه سرزمینهای تصرف شده را پس بگیرد. بدین ترتیب در اوایل ۱۹۴۳ م. دولتهای محور، ابتکار عمل را در کلیه جبهه‌ها از دست داده بودند.

یکی از دلایل شکست هیتلر در جنگ با شوروی سردی هوا بود؛ وی همان اشتباه ناپلیون را تکرار کړد و با زمین سوخته و سردی شدید روسیه مواجه شد.

از جانب دیگر هیتلر برای اشتباهات مکرر موسولینی رهبر ایتالیا در افریقا خود را در جنگ‌های خورد مصروف ساخت و مارشال معروف خود رومل (روبه صحر) را به آنجا فرستاد. از جانب دیگر جاپان نیز در چین با کمونیست‌های آنکشور به رهبری مائوسه تنگ که همراه حکومت چین یکجا شده بودند به جنگ ادامه داد و خاک‌های زیادی را از دست داد اما متصرفاتش در هندو چین، اندونیزیا و دیگر مناطق هنوز پا برجا بود.

پس از حضور امريکا در جنگ و کمک‌های اقتصادی این کشور به شوروی و انگلیس از یک سو وضع رهبری آلمان آهسته آهسته زمینه برای شکست این نظام قدرتمند اروپایی آغازشد، در شرق هیتلر با داشتن ژنرال معروف آلمانی رومل (روبه صحر) پیشرفت‌های داشت که باعث حیرت دیگران شد، اما چون کشور‌های متفق به شدت مقاومت میکردند و کمک‌های فراوان هم وجود داشت روزبه روز متحدین ضعیف شده میرفتند.

پس از گردهمایی سران انگلیس، امريکا و شوروی در اجلاس تهران (۲۸ نوامبر - اول دسامبر ۱۹۴۳)، امريکا و انگلیس مشغول تدارک حمله‌ای شدند که بزرگترین عملیات نظامی جنگ جهانی دوم به شمار می‌رفت. روسها نیز در سال ۱۹۴۴م. هم زمان با حمله نیروهای مشترک امريکا و انگلیس در شمال نورماندی، تهاجم بزرگ خود را در حوضه دنیپر آغاز کردند و از آنجا به رومانی و بلغارستان و سپس آلمان حمله‌ور شدند. در جبهه غرب، سپاه مشترک امريکا و انگلیس پس از دوباره گرفتن پاریس در ۲۵ اگست، به سوی مرزهای آلمان پیشروی کردند و به این ترتیب، از فوریه ۱۹۴۵ از مشرق و مغرب به خاک آلمان هجوم بردند.

هیتلر که خود مسبب اصلی جنگ بود، دست به خود کشی زد و موسولینی رهبر فاشیست ایتالیا نیز قبلاً توسط انقلابیون ایتالیایی تیرباران شده بود، فقط جاپان در شرق دور باقی مانده بود که مقاومت شدیدی را ادامه میداد.

اما جنگ در شرق دور تا چند ماه دیگر ادامه داشت. جاپان که هنوز اندونزی، هندوچین (ویتنام، کامبوج و لاوس) و بخش مهمی از خاک چین و تعداد زیادی از جزایر اقیانوس آرام را در اشغال داشت، با مقاومت سرسختانه خود، موجب ترس متفقین از ادامه جنگی طولانی شده بود. از همین رو، پس از مدتی، با اینکه جاپان قبلاً شرایط صلح را از امریکا پرسیده بود، امریکا مسئولیت پرتاب دو بمب اتمی را بر شهرهای هیروشیما و ناگازاکی (به ترتیب در ۶ و ۹ اگست ۱۹۴۵)، پذیرفت و به این ترتیب سند تسلیم بی قید و شرط نیروهای مسلح جاپان در ۲ سپتامبر همان سال بر عرشه رزمناو امریکایی میسوری به امضا رسید و جنگ کاملاً خاتمه یافت.

نقش امریکا در شکست آلمان و متحدینش و تغییر کلی در پیروزی جنگ برجسته دیده میشود، کمک های پولی به شوروی و تسلیحات و عساکر به انگلستان همه باعث شکست آلمانیها شد و در اخیار استعمال بمب اتمی ابرقدرتی این قاره بزرگ را تثبیت کرد.

پس از پایان جنگ، قدرتهای پیروز در اجلاسهای یالتا و پوتسدام در مورد پیامدها و دستاوردهای جنگ و به خصوص تقسیم جهان به توافق رسیدند. در اجلاس یالتا سه قدرت پیروز جنگ (امریکا، شوروی و انگلیس) در باره موضوعات مهمی توافق کردند که عبارت بود از اشغال آلمان و غرامت پرداختن این کشور، مسایل مربوط به شرق دور، موضوع تنگه های بوسفور و داردانل، ایجاد سازمان ملل، سرنوشت لهستان، سرنوشت مستعمرات و موضوع قیمومت سازمان ملل متحد، مسئله ایران و تخلیه آن از قوای متفقین و بالاخره همکاری شوروی و امریکا در حمله به جاپان. در اجلاس پوتسدام نیز، که آخرین ملاقات سران سه قدرت پیروز جنگ بود، آنها در این موارد به توافق رسیدند. خلع سلاح و نازی زدایی در آلمان و متعاقب آن ایجاد نظامی غیر متمرکز و دموکراتیک در آنجا و همچنین بستن قرارداد صلح با اقمار آلمان، یعنی رومانی، بلغارستان، مجارستان و فنلاند.

شمار تلفات جنگ جهانی دوم در منابع متفاوت برآورد شده است. برپایه یکی از این برآوردها، تلفات نظامی این جنگ بیش از ۲۳ میلیون تن و تلفات غیرنظامی آن بیش از ۲۶ میلیون تن بوده است. در مورد میزان خسارات مالی و هزینه هایی که طرفین درگیر متحمل شده اند نیز اطلاع دقیقی در دست نیست. با این حال، این جنگ از لحاظ هزینه جنگ چهار تریلیون دلاری و از لحاظ تلفات انسانی به جنگی با تلفات پینجاه میلیون تن نیز موسوم شده است.

جنگ جهانی دوم بر سراسر جهان و نیز جهان اسلام تأثیرات گسترده ای داشت که برخی از آنها

عبارت انداز: فروپاشی نظام چند قطبی و شکل گیری نظام دو قطبی شرق و غرب به رهبری شوروی و امریکا، رنگ باختن نفوذ قدرتهای اروپایی مانند انگلیس، فرانسه، ایتالیا و آلمان در سیاستهای بین المللی، شروع جنگ سرد به عنوان صحنه رقابت دو بلوک در قالب اتحادیه‌ها و پیمانهای خاص، تحریک جنبشهای ضد استعماری و متعاقب آن استقلال مستعمرات و ایجاد چند کشور جدید. (۷) پایگاه انترنتی:

در شکست آلمان نقش کشور های قدرتمند مانند امریکا و شوروی و سردی هوا، مدیریت استالین در مقاومت بر ضد نیروی نازی همه مهم بودند، هیتلر اشتباه ناپلین را تکرار کرده مناطق سرد و جنگلات یخبندان روسیه با نبود آذوقه برای عساکر آلمانی تلفات زیادی را برای متحدین بوجود آورد، که همه باعث شد تا تغییر کلی بر جنگ در آنوقت رونما گردد و آلمانیها برای اولین بار شکست را در روسیه تجربه کردند. باید گفت که چون در راس کار ها آلمان بود به همان دلیل، دیگر کشورهای متحد، آن برجستگی های زیادی را نداشتند زیرا حمله آلمان گسترده و بر ضد کشورهای مهمی بود ولی دیگران نیز نقشی داشتند.

جنگ جهانی دوم نشان داد که جامعه ملل چندان کاربردی نداشته و در آن کشورهاییکه رهبریت داشتند از توانائی های خوبی برخوردار نبودند، تبدیل جهان از چند قطبی به دو قطبی ضعیف شدن اقتصاد اروپا، استقلال بیشتر کشورها مانند هند، پاکستان و کشور های افریقایی همه و همه باعث شد تا نقش کشور های دیگر در شرق میانه نیز برجسته شود.

برپایی جنگ دوم جهانی باعث شد که کشور های درگیر در جنگ، در تعهد خود نسبت به دیدگاه هواداری از افزایش مولاید بازنگری کنند تا بتوانند کارکنان مورد نیاز برای صنایع جنگی را از میان زنان برگزینند. ثابت شد که تغییر فرهنگی یک چنین دیدگاهی توسط آلمان و ایتالیا و جاپان، کار بسیار دشواری بود. اما حکومت های بریتانیا و ایالات متحده برای تأمین کمبود های نیروی کار، به سرعت متوجه «نیروی کار زنان» شدند. در سراسر دوران جنگ، زنان ایالات متحده و بریتانیا از فرصت های شغلی بیشتر و دستمزد های بالاتر، در مقایسه با پیش از جنگ، برخوردار شدند. لیکن برای ایجاد تغییر دایمی در روابط دو جنس مرد و زن، جنگ هیچ کاری انجام نداد. غیبت مردان، ارزش آنان را در نزد زنان افزون کرد و خطر های روزانه جنگ نیز باعث شد که حقوق زنان بی اهمیت به نظر برسد.

بیش از ۵۰ میلیون نفر در جنگ جهانی دوم جان باختند. تنها دوازده میلیون نفر در اردوگاه های کار اجباری در آلمان، نابود شدند. ۲۰ میلیون نفر در روسیه و ده میلیون نفر در چین، مردان و زنان، که از جنگ خسته شده و طالب ثبات و باوری نو به زنده گی بودند، پیوند زناشویی بستند و صاحب فرزندان شدند. واقعیت این است که در پاسخ به تشویق های هیتلر، استالین یا موسولینی برای افزایش رشد جمعیت در دهه ۱۹۳۰ میلادی، میزان مولاید به طرز بی سابقه یی بالا رفت. ایالات متحده که از

کشاکش جنگ نسبتاً در امان مانده بود، یک موج پیشرفت اقتصادی را تجربه کرد زیرا عملاً هیچ رقیب اقتصادی را برای خود در دنیا نمی دید. (۸) ص ۱۴۷ و ۱۴۸

با وجود تلفات شدیدی که این جنگ متقبل شد، و اقتصاد کشور هاراضربه زد اما نقش زنان را مانند جنگ جهانی اول در عرصه اجتماعی گسترده ترساخت و بخاطر حضور مردان در جنگ قشر اناث تلاش بیشتر میکردند تا چرخ کشور را چرخانده و برای خود و کشور خود زمینه کار های اقتصادی را هموار کرده و از نابودی نجات پیدا کنند که این خود یک دستاورد بزرگی برای انسانهای قرن ۲۰ میلادی بود که توانستند دوش به دوش همدیگر زن و مرد کار کنند.

در جنگ دوم جهانی از سلاح های متعددی برای نابودی ممنوع خود کار گرفتند و کشور های متمدن غربی نشان دادند که وحشی تراز دیگران اند آنها نه تنها خواهان نسل کشی بودند بلکه میخواستند همه زیر تاثیر آنها باشد، در اخیر بخاطر سقوط جاپان با وجودیکه جاپان صلح را پذیرفته بود سلاح اتمی را امریکا به کاربرد و شهر بزرگ آنکشور درهیروشیما و ناکازاکی استعمال کرد که تلفات بی حدی داشت و تاثیر این بم ها تا هنوز بر جاپان و بخصوص متولدین شهر های هیروشیما و ناکازاکی است که این خود بیانگر وحشت و تباهی در جهان قرن ۲۰م. بشمار میرود.

در این جنگ آلمان به دو قسمت شرق و غرب تقسیم شد، جاپان تا بسیار وقت مستعمره امریکا بود و ایتالیا نیز مستعمرات خود را از دست داده و زیر تاثیر امریکا شده بود، قدرت به امریکا و شوروی تغییر کرد و بعد ها جنگ سرد آغاز شد اینها همه پیامد های این جنگ برای جهان بود.

۴- سیاست دولت افغانستان در جنگ دوم جهانی

افغانستان در جنگ دوم جهانی بخاطر موقفی که داشت مشابه جنگ اول جهانی در بین دو قدرت قرار گرفته بود که مخالف هیتلر و متحدینش بودند به همین دلیل نمیخواست احساساتی برخورد کرده و درد سر جدیدی برای خود خریده و این کشور را که جدیداً به مدنی شدن روی آورده بود و آرامش را تجربه میکرد نابود کند، با وجودیکه تعدادی از روشنفکران و روحانیون که از انگلیس متنفر بودند، تلاش داشتند تا دولت شاهی افغانستان را که در آنوقت محمد هاشم خان صدارت آنرا عهده دار بود راضی سازند که از آلمان حمایت کرده برضد متفقین قرار گیرد ولی، افغانستان مانند گذشته بی طرفی را پیشه خود ساخته و از جنگ که برای خودش جز تباهی دستاوردی نداشت فاصله گرفت؛ خاموشی دولت خود بیانگر آن بود که نمیخواست در این جنگ که برای افغانستان منفعتی نداشت دخالت کرده و این کشور را که از نگاه نظامی ضعیف است ویران کند.

جنگ جهانی دوم در سپتمبر ۱۹۳۹ مشتعّل گردید و افغانستان در ۱۷ اگست ۱۹۴۰ رسماً بیطرفی خود را درین جنگ اعلام نمود. باید یادآور شد که قبل از جنگ بنا بر مناسبات خوبی که افغانستان با آلمان داشت اتباع آنکشور در این کشور حضور داشته و در کارهای باستانی و غیره همکاری بودند و بعد از اعلام بی طرفی اتباع جرمنی در کشور به مشاغل سابق باقیماندند. در جریان

جنگ، دولت انگليس مصمم بود اتباع جرمني را از افغانستان توسط دولت افغانستان اخراج ويا به آنها تسليم کند. ولي دولت افغانستان نميخواست با دشمني همراه آلمان از سوي بيطرفي خود را در جنگ مورد سوال قرار دهد از سوي ديگر مردم داخل کشور را که آن اتباع را مهمانان خود ميدانستند وينا بررسم مهمان نوازي که اين ملت دارد بر ضد خود ايستاده کند؛ مهذا حکومت افغانستان مسئوليت اين عمل را به تنهايي بردوش خويش گرفته نيميتوانست، لهذا جرگه بزرگ عنعنوي در کابل در سال ۱۹۴۱ تشکيل شد، درحاليکه پيشنهادهای دولتين شوروي و انگليس قبلاً به کابل داده شده و اخراج تمام اتباع جرمني از افغانستان تقاضا گرديده بود. اتحاد شوروي درين تقاضاي خود به معاهده بيطرفي و عدم تعرض که در سال ۱۹۳۱ بين دولتين افغانستان و شوروي منعقد شده بود، تکیه ميکرد. جرگه افغانستان در نوامبر سال ۱۹۴۱ بيطرفي افغانستان درين جنگ جهاني تاييد و تصويب نمود. دولت افغانستان طبق يادداشتهاي دولتين شوروي و انگليس در اکتوبر ۱۹۴۱ اتباع جرمني مستخدم خود را با تضمين مصونيت شان از طرف شوروي و انگليس از افغانستان خارج ساخته بود؛ که اين کار نيك دولت افغانستان براي آلمانيها بسيار اهميت داشت و تا اکنون نيز فراموش نکرده اند که مردم افغانستان آنها را به دشمن تسليم نکردند. (۹) ص (۲۰۲ و ۲۰۳)

با وجود اعلام بيطرفي افغانستان، تعدادي در داخل افغانستان بخصوص روحانيون که از انگليس ها چندان خوش نبودند خواهان حمايت دولت افغانستان از آلمان برضد انگليس و حتي روسيه بودندو آلمانيها هم بخاطر رسيدن به شوروي از دوستي با افغانستان خوشايند بودند؛ اما رژيم شاهی در افغانستان به صدارت محمد هاشم خان به اين درگيري علاقه نداشته و ميخواست از طريق مردم بي طرفي خود را ابراز دارد. به نظر مي رسد، روابط افغانستان با آلمان بعد از بقدرت رسيدن حزب نازي بخاطر داشتن نژاد هم نوع که مرام هيتلر همين بود بيشتر نزديک شده ميرفت و تجارت و کار های نظامي قبل از جنگ دوم جهاني وسعت پيدا کرد به همين دليل، براي اين گرايش شرايط مساعد بود چرا که آلمان به دليل موقعيت استراتژيک افغانستان در آسياي ميانه ميان اتحاد شوروي و هند بریتانیایی در پی تقویت مقام خود در این کشور بود. به همين ترتيب، بریتانيا به دليل مزاحمت هاي که از سوي قبایل در سرحدات براي آن ايجاد مي شد و به دليل کمبودي تجهيزات نظامي خودش از فراهم آوري اسلحه مدرن به افغانستان خود داري ورزید. در سال ۱۹۳۵ افغانستان براي مدرنيزاسيون اقتصادي و نظامي به آلمان روی آورد. به دنبال اين تصميم، تا سال ۱۹۳۶ همچنين ميزباني تيم هاکی افغانستان و مقامات اين کشور به عنوان مهمانان خاص در المپیک، آلمان به افزايش معاملات تجاري و ارايه اسلحه به افغانستان پرداخت. روی هم رفته می توان دودليل را براي روی آوري افغانستان به آلمان ذکر کرد:

پس از آنکه حزب ناسيونال سوسياليست قدرت را در آلمان در دست گرفت و تأثير خود را در سياست بين المللي توسط اقدامات جدی و موفق مانند احياي نيروی نظامي آلمان و اشغال مجدد

ساحل رودخانه راين به اثبات رسانده، در هيئت حاکمه افغانستان دو نظر متمایز در رابطه با مناسبات با این نیروی جدید نمودار گردید. محمد هاشم خان صدراعظم به این فکر بود که این تحول را نادیده گرفته سیاست خارجی کشور را مانند سابق بر مبنای مناسبات ویژه با انگلستان ادامه بدهد. دوم: اما، محمد ظاهرشاه، محمد داود خان و محمد نعیم خان که اعضای جوان خانواده شاهی را تشکیل می دادند و عبدالمجید خواهان برقراری روابط نزدیک با آلمان جهت استفاده از تخنیک، صنعت و امداد مالی آن کشور در تطبیق طرح های اقتصادی بودند این روابط قبل از آغاز جنگ وجود داشت.

همکاری های اقتصادی و نظامی آلمان با افغانستان که در فوق ذکر شد خود بیانگر اهداف دراز مدت هیتلر و حمله آنکشور به شوروی را نشان میدهد؛ اما ضعف دولت افغانستان و قرار گرفتن بین انگلیس و روسیه خود بیانگر آن بود که این کشور جز بی طرفی چاره یی ندارد و این بهترین کاری بود که حکومت وقت افغانستان به عهده گرفت و توانست این کشور را از نابودی نجات دهد.

اما در دوران جنگ وضعیت چندان به نفع دولت افغانستان نبود که با آلمان نزدیکی کند زیرا این کشور بین دو قدرت مخالف آلمان (انگلیس و شوروی) قرار گرفته بود و یک اشتباه باعث از بین رفتن این کشور و رسیدن به خط صفر میشد. عساکر زیاد شوروی در سرحد افغانستان به صورت آماده باش وجود داشت. بعداز موافقت نامه تجاری در ۲۸ جولای ۱۹۴۰ م. با شوروی این روابط رو به بهبود نهاد و قبل از آن در موافقتنامه یی که میان شوری و افغانستان در سال ۱۹۳۱ م. به امضا رسیده بود، تأکید شده بود که "در صورت جنگ با قوه سوم هردو با کمال شدت آن بیطرف خواهند ماند و حوزه قلمرو خود به دسترس استفاده قوه سوم جهت رساندن اذیت و صدمه به آن نخواهد گذاشت. (۱۰) پایگاه انترنتی :

دولت افغانستان با این قدرت نوپای خود نمیتوانست از این معاهده تخطی کند به همین دلیل بی طرفی را بهترین راه برای جلوگیری از هجوم و پارچه شدن کشور توسط دیگران بگیرد. در داخل افغانستان محمد هاشم خان صدراعظم و علی محمد خان وزیر خارجه سعی داشتند تا انگلیس و روس را راضی نگه دارند. برای این منظور، در سال ۱۹۴۰ م. قرار داد تجارتي جدیدی با روسیه عقد شد و چون در سال ۱۹۴۱ م. رشید عالی گیلانی صدر اعظم عراق بر مبنای معاهده سعد آباد از افغانستان در برابر مداخله انگلستان کمک خواست، حکومت افغانستان از قبول درخواست او خود داری کرد و سیاست بی طرفی را که مجالس شورا و اعیان هم تأیید کرده بودند با دقت و احتیاط در محل تطبیق گذاشت.

حمله آلمان بر اتحاد شوروی در تابستان سال ۱۹۴۱ اگر از یک سو این امیدواری را در بین هوا خواهان آلمان تقویت کرد که نیروی آن کشور پس از درهم شکستن اردوی سرخ به سرحدات افغانستان نزدیک خواهد شد، از دیگر سو گروه محافظه کار را وادار ساخت تا در مناسباتش با دو دولت همسایه یعنی روس و انگلیس که اینک باز هم متحد شده بودند بیشتر محتاط باشد و بهانه

مداخله به ايشان ندهد. اين اندیشه بخصوص پس از داخل شدن نيروی نظامی دو کشور مذکور در ايران در تابستان همان سال به بهانه اخراج اتباع دولت محور از آنجا افزايش يافت. ص ۶۴۶ و ۶۴۷ (۱۱)

دولتمردان افغانی درآنوقت با فکر و انتخاب عالی خود باعث شدند که اين کشور نه تنها نابود نشود بلکه درنقشه جهان برجستگی خود را حفظ کرده و بعد ها بتواند در سازمان ملل نیز چوکی برای خود بگيرد، احساسات جوانان و روحانيون ميتوانست اين کشور را چنان سقوط بدهد که برای برخاستنش زمان طولانی سپری شود.

۵- پيامد های جنگ دوم جهانی برای افغانستان

جنگ جهانی دوم دارای پيامد های زیادی در افغانستان بود همانطور که جهان را تغييرداد و قدرت های بزرگ جایش را به قدرت های جديد داد درافغانستان نیزتغييراتی را به همراه داشت؛ اين بی طرفی باعث شد تا افغانستان در جهان مطرح شده و یک سال بعد از تاسيس سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۶ منحيث عضو در آن حضور يابدو پيامد های ديگر جنگ استقلال هند وجدا شدن پاکستان از آن در سال ۱۹۴۷ دوسال بعد از ختم جنگ جهانی دوم اتفاق افتاد، که اين استقلال افغانستان را با مشکل ديگری خط ديورند که در دوران حاکميت انگليس ها در هند با عبدالرحمان خان امير افغانستان امضا شده بود مواجه ساخت، استقلال پاکستان خود پيامد منفي برای افغانستان به حساب ميرفت که تا اکنون نیز ادامه دارد.

یکی از پيامد های مثبت اين جنگ در افغانستان اين بود که نظام شاهي برای جلوگیری از سرنگونی که ديگر کشور ها بخصوص دیکتاتور نجات پيدا کند تغييری درسياست خود بوجود آورد،پس شدن محمد هاشم خان از صدارت و بقدرت رسيدن شاه محمود خان برادرش که به آزادی تعدادی از زندانيان و بوجود آوردن یک دموکراسی نیم بند انجاميد خود ازبیداری مردم و اهميت نظام های دموکراسی که جهان غرب بخاطر سقوط هتler به آن تکیه کرده بودندنشأت ميگيرد.

خلاصه نقش افغانستان دراین جنگ بی طرفی بود و اين به نفع ما تمام شد، بیداری مردم درآنوقت و خبر شدن از اوضاع و از بين رفتن مرز ها باعث تغيير مفکوره های اين مردم شد.نزدیکی مردم بعد از جنگ؛ به شوروی، اخوان المسلمین مصر و کشورهای غربی بخصوص امريکا باعث شد تا فضای سياسی در افغانستان حاکم گردد و ايدیولوژی های وارداتی در اين کشور حضور پيدا کنند وفضای پوهنتون کابل کاملاً سياسی شود. افغانستان کم کم به اين کشور ها نزديک شد، شوروی که در همسایگی ما قرار داشت و یکی از فاتحین جنگ جهانی دوم به حساب ميرفت خواهان گسترش ايدیولوژی چپی درافغانستان و کشور های ديگر بود و جنگ سردی که بعد از ختم جنگ جهانی دوم بخاطر دو قطبی بودن جهان بين امريکا و شوروی دوام داشت تاثيرات خود را به افغانستان و کشور های همجوارش گذاشته بود که اين یکی از پيامد های شوم جنگ جهانی دوم به اين کشور بود که

تاثیر آن نا آگاهی مردم از ایدئولوژی های وارداتی و ویران شدن این کشور سه دهه بعد از جنگ جهانی دوم بود و این کشور را ویران کرد و معضله دیورند نیز با قوت بیشتر برای این کشوری که درد سر جدیدی درست کرده که تا اکنون نیز ادامه دارد.

خلاصه پیامد های جنگ جهانی دوم برای افغانستان دارای خوبی و مشکلات نیز بود ، موضوع دیورند و حمایت غرب از پاکستان به ضرر این کشور تمام شد، اما بیدار شدن مردم و آگاهی های فکری قشر جوان باعث تولید کادر خوب شد، ولی برعکس ایدئولوژی های واردادی و نزدیکی ما با شوروی و نفوذ آن کشور و اخوان المسلمین از جانب دیگر این کشور را به طرفی برد که نابودی و خرابی فکری و اقتصادی را در پی داشت.

نتیجه گیری:

در اخیر این مبحث به این نتیجه میرسیم که جنگ جهانی دوم با وجود مدعش بودن و ویران کردن اکثر کشورها، تغییراتی را در نظام بین الملل ایجاد کرد و آن دست یافتن بعضی قدرت ها به سلاح های اتمی و جلوگیری از جنگ قدرت های برتر و از جانبی این جنگ قدرت کلاسیک و طولانی کشورهای اروپایی بخصوص انگلیس و فرانسه ضعیف ساخته و دولت های قدرتمند دیگر مانند امریکا و شوروی را در عرصه سیاسی و کنترل جهان بوجود آورد.

پیامد های مثبت و منفی این جنگ باعث شد تا کشورهای دیگر به کلی محتاط باشند و بخصوص آلمان و جاپان را که دانش بلند دربخش تکنالوژی دارند مانع شوند تا به کشورهای غیر نظامی تبدیل شوند و از جانبی کشورهاییکه از دیگر زمان خواهان استقلال بودند توانستند در این دوره مستقل شوند.

سهم گرفتن زنان در بخش های اقتصادی و اتکا به خود تلاش های مرد سالارانه را از بین برد و از جانبی جامعه ملل که ظرفیت آن درست سنجیده نشده بود به ملل متحد تبدیل شد که در آن همه کشورهای مهم چوکی دارند، برای جلوگیری از جنگ های دوامدار، در غرب ناتو و در شرق ورشو ایحیا شد که اینها کمکی به مهار قدرت کرد.

در افغانستان نیز موج فکری جدیدی آغاز شد و دوره وحشتناک محمد هاشم خود جایش را به نرمخوی شاه محمود خان داد و روند جهانی شدن و بیرون شدن این کشور از انزوا فرا رسید، افکار سیاسی بخصوص ایدئولوژی های وارداتی از شوروی، مصر، ایران، چین و غیره داخل شد که با وجود کمک به افکار مردم باعث چالش های بعدی در این کشور شد.

خلاصه جنگ جهانی دوم به همان اندازه که در تغییر جغرافیایی جهان نقش برجسته داشت در تغییر افکار و داشته های معنوی و فرهنگی کشورها نیز سهم دار بود و بزرگی اش همانند نامش فراگیر بود.

۱۱- افغانستان در پنج قرن اخیر، میر محمد صدیق فرهنگ، ج دوم، چاپ جدید ۱۳۷۱، انتشارات محمد وفایی، چاپ اول برای ناشر، تاریخ انتشار، ۱۳۸۰، ص (۶۴۶ و ۶۴۷)

شریعت اسلامی و جلوه های از رشد آزادی بیان در افغانستان

قسمت اول:

آزادی مقوله وارزش نابی است که درهمه ادوار زمان و درهمه نظام های سیاسی برای ارجگذاری به مقام انسانی در جامعه در طرز دید علماء وفلاسفه قدیم وجدید دور زده است، این ارزش از جمله مؤلفه های بی بدیل اند که اگر در جامعه انسانی به آن وقعی گذاشته نشود در حقیقت روال سیر جامعه به بیراهه کشانیده میشود، آنگاه استبداد سیاسی از در و روزنه این نظام زبانه میکشد، انسان در چنین فضای مکدر و تاریک جهت مخالفت را بر ضد نظام های پیچیده ومغلق ومستبد می پیماید، و برای رهایی از اینگونه نظام های منحرف شهروندان جبهات جدیدی را در همیاری اقشار مظلوم باز گشایی مینماید، انسان های آزاد منش همواره می کوشند، تا در جهت نهادینه سازی این هدف به هر جا دست و پا زنند، تابوتانند جهت ارجگذاری به این مأمول قربانی بیحد وحصری را در انتظار عامه هدیه نمایند، آنجا که تاریخ در مسیر حیات جمعی شاهد رویدادهای زرین است که رادمردان دلیر درین راه باخون گرم شان ازین نعمت بزرگ پاسداری نموده اند، وهدیة با بهایی را نثار جامعه انسانی ساخته واز آن حمایه نموده اند.

پس با یک دید گذ را در دراز نای تاریخ این مؤلفه با معقولیتی که دارد، در دل ها طنین انداز بوده ومفاهیم پر ارجش هوش و فکر گذشته گان را به خود معطوف ساخته است، و به عنوان یک اصل معقول وآرمانی زبان زد خاص و عام قرار گرفته است. اگر در جامعه بشری آزادی بیان بسان دیگر مؤلفه های بی بدیل انسانی زمین گیر شود، سایر شاخصه های پر بار جامعه انسانی خدشه دار میگردد؛ پس ضرورت زمان وجود آنرا در جامعه بشری حتمی جلوه داده است. آنچه از لابلای مطالعات بر می خیزد عده خود را درین جاده از همه گان پیشگام میدانند و جامعه بشری را در مسیر این کاروان وام دار خویش میدانند، وبر دیگران فخر فروشی مینمایند خوشباورانه خود را سر

قافلهء اين کاروان بزرگ بشری می خوانند، متأسفانه آنچه از گذشت زمان به چشم می خورد، آنچه را که ادعا دارند جز نوشته های بر کاغذ نیستند، آنان که خود را بنیان گذار این ارزش می خوانند خود اولین های ناقضین این مفاهیم اند، که ما امروز شاهد ده ها موارد نقض در قضایای داغ جهان از سوی این علمبرداران هستیم، که معقولیت این ارزش ناب را کمرنگ و زیر سوال برده، پایه و اساس آنرا در اثر بی توجهی سردمداران زمان متزلزل و بی خاصیت ساخته است، که دیگر نمی شود به این ترفند ها باور کرد و پی آنرا گرفت .

اما آنچه از لابلای مطالعات تاریخ اسلام بر می آید بی تردید اسلام درین جاده از همه پیشگام بوده، و از همه نظام هابیشتر به آن جایگاه قایل شده است؛ زیرا این آئین با معقولیت که دارد همواره آزادی ورهایی انسان ها را از قلاعه غلامی به صوب آزادی حقیقی در صدر اولویت های دساتیر خویش قرار داده و پیوسته از آن در همه عرصه های زنده گی حمایت و پشتیبانی میکند و برای نهادهای سازی آن در محور های عدیده حیات جمعی و آزادی انسان ها از قید اسارت روزنه ها و طرح های جدید و سازنده را فرا راه مسلمان ها بازگشایی نموده است.

پس در یک نگاه شریعت اسلامی به آزادی چنان ارزش قایل است، که در فرهنگ دینی ما حریت ((آزادی)) را برای احراز پست های امامت، خلافت، ریاست دولت شرط می خواند، پس کسیکه می خواهد امام و یا رئیس دولت اسلامی شود؛ باید از هرگونه گرایشات و وابستگی به قدرت های خارجی آزاد بوده باشد و دریک نگاه آزادی حقیقی آن است که انسان خود را از قید هوا و هوس و خواهشات نفس اماره با لستوء آزاد سازد، و درجاده پا گذارد که آزادی حقیقی (عمل به دساتیر و پیاده نمودن آن) در تمام شئون زنده گی جزء از برنامهء حیات مسلمان بوده باشد. سر انجام درین جا لازم میدانیم. تا به تعریف بعضی مبادی واژه ها ی مرتبط به موضوع بپردازیم.

شریعت: دراصل به معنای جوی بزرگ، جای به آب درآمدن و کناره های آبی که خلائق از آن جا آب خورند، و به معنای راه پیدا کرده خداوند تعالی برای بنده گان خویش در دین محمدی (ص) جهت عبادات و معاملات آمده است (۱)

شریعت اسلامی عبارت: از راه، طریق و روشی است، که اسلام آنرا برای پیروان خود ترسیم نموده است که خارج شدن از آن باعث گمراهی، طغیان و افتادن در گودال هلاکت و بدبختی انسان میشود.

اسلام در لغت: به معنای تسلیم شدن، گردن نهادن، داخل شدن در صلح و آشتی داخل شدن در دین اسلام و مسلمان شدن است. و اسلامی منسوب به اسلام، آنچه که منسوب و مربوط به اسلام باشد. (۲)

در اصطلاح: عبارت: از انقیاد تام به پروردگار عالمیان به شکل اختیاری که حضرت محمد (ص) از جانب ربّ العالمین از طریق وحی برای بشریت آورده و به تبلیغ آن مأمور شده بود تعبیر میشود. (۳)

پس برای بهتر شناختن آزادی بیان لازم میدانیم تا اول معنا و مفهوم آزادی را با پهلوی های آن به بشناسیم و سپس به ادامه موضوع بپردازیم.

تعريف آزادي: آزادي در لغت به معانی مختلفی چون رهایی، ضد برده گی، خلاصی، استراحت، جدایی، دوری، و غیره آمده است (۴). و هم به معنای عشق، حریت، خلاف برده گی، رقیت و عبودیت، اسارت و اجبار، قدرت عمل و ترک عمل و قدرت انتخاب هم آمده است.

آزادی در اصطلاح: به عبارات مختلف تعبیر شده است، که در ذیل به آن اشاره می نماییم: اراده شخص برای رسیدن به مقصود که به مانعی بر خورد نکند. و یا آزادی " قدرت داشتن برای انجام هر کاری است که به دیگران زیان نرساند (۵). و یا آزادی در یک تعریف دیگر (عبارت: از استقلال و رهایی فرد یا گروه از جلوگیری و ممانعت ها، و محدودیت هایی که بوسیله دیگر افراد، گروه ها، حکومت ها و جامعه وضع شده باشد میباشد). پس آزادی درین تعریف خیلی ها شکننده و قابل هضم نمی باشد، زیرا آزادی درین تعریف به معنای این است که هر کس کاری را که دلش میلی داشته باشد بدون مزاحمت انجام دهد موانعی را فرا راه خود نیابد، و اگر چنین تفسیر درست پنداشته شود پی آمد رقت باری چون انارشیزم اجتماعی، هرج و مرج، توهین، تحقیر به دیگران و صدها آسیب دیگر اجتماعی به جامعه اسلامی هدیه خواهد شد، که خوشبختانه در تعریف بعدی به این موضوع وضاحت بیشتر داده شده است. پس در یک بیان، آزادی بیان عبارت: از آزادی افراد یک کشور در اظهار عقیده و ما فی ضمیرش بدون بیم و هراس از دخالت دولت، افراد و دیگر قدرت های محلی میباشد، و در یک کلام هیچ کس به شمول دولت نمیتواند از آن من حیث ابزار سوء استفاده نماید، تا خریطهء مملو از افتراآت، تهمت و اهانت را به انسان ها و دیگر مقدسات حواله نماید. (۶)

پس آزادی در اسلام با همه انواع گوناگونش بحیث یک ارزش ناب و مهم مفهوم وسیع را احتوا می کند، که خود جایگاه شامخی در متون دینی دارد. که اسلام نسبت به تمام ادیان جهان چهارده قرن قبل به آن توجه ویژه مبذول داشته است، پس برای تجلی اهمیت آن همین قدر کافی است که بگوییم، پیامبران الهی در مسیر تاریخ جهت رهایی انسان ها از قید اسارت بنده گی بنده ها به صوب الله واحد و یگانه، مبارزات پی گیر و بی امان را پشت سر گذاشته اند، و درین مسیر از هیچ نوع ایثار و فدا کاری دریغ نورزیده اند، همچنان اسلام راهکار های مبارزه و به حد اقل ساندن نظام برده گی را پیشروی انسان ها قرار داده است، و برای محو و نابودی آن راهکار های گوناگونی را علامه گذاری نموده است، پس اسلام در یک دید کلی هر نوع ابزاری را که منجر به سلب اراده و زیر پاشدن این هدف بزرگ گردد، از اساس قلع و قمع نموده است، پس با این دید انسان خود آیه از قدرت خدا (ج) و خلیفه او در زمین است. که در همه عرصه های زنده گی دین، عقیده، سیاست، اجتماع، تابع یک سلسله آزادی های مفید و سازنده میباشد، پس فرد زمانی در مقام انسانی اش به صورت درست چهره نمایی میکند، که آزادی بیانش از گزند مداخله گران زمان محفوظ و تضمین باشد، و قانون از آن در برابر هر گونه دست اندازی ها پشتیبانی کند، مگر اینکه با خیر و مصلحت عمومی ناسازگار باشد.

تبارز آزادی بیان در شریعت اسلامی: یکی از برانده گی های شریعت اسلامی درین نهفته است، که شریعت اسلامی نسبت به همه شرایع دیگر توجه ویژه به آزادی بیان داشته است، این واقعیت بزرگی است که در همه برهه های تاریخ اسلامی در صفحه، حیات منور نبی اکرم(ص) و اصحاب گرامی شان به گونه واقعی بازتاب کلی یافته است. شریعت اسلامی برای تعمیم و نهادینه سازی آزادی بیان راهکار های متعددی به مسلمان ها پیشکش نموده که با دسترسی به آن چهره واقعی شریعت اسلامی به جهانیان معرفی میشود شریعت اسلامی درین راستا نسبت به آنانی که برچسپ ناروا بر این دین میزنند پاسخ دندان شکن می باشد. شریعت اسلامی آنچنان که برخی از جهت ها عنوان میکنند گویا (شریعت اسلامی با آزادی بیان مخالف است و به عنوان یک ارزش به آن نمی نگرد) تصور محض عاری از واقعیت های عینی جامعه است، پس با اذعان براینکه شریعت اسلامی بر اصل آزادی بیان تأکید می ورزد، و برای ناقضین آن مجازات هایی را پیش بینی نموده است. اگر در یک جامعه اسلامی آزادی بیان را که اسلام از خودارایه نموده است بگونه واقعی آن پیاده گردد، انسان های آزادمنش همواره برای تحقیق و کاوش در عرصه های مختلف بکار می افتد، دست آورد خوبی به جامعه اسلامی هدیه میدهد؛ زیرا تجربه نشان داده است جامعه که از نعمت آزادی بهره برده اند دارای اختراعات بیشتر محصولات بیشتر، هوش و فراست بیشتر و پابندی به اصول اخلاق بیشتر اند.

بازتاب آزادی بیان در قرآن کریم: قرآن کریم بحیث آخرین کتاب آسمانی سلسله هدایات روشنگرانه ای را بعنوان رهنمود های بزرگی در عرصه های زنده گی بشر به رسم قانون و آئین زنده گی فرا راه حیات اجتماعی هدیه داشته است، تا انسان ها در تداوم زنده گی جمعی دچار ناملایمات و سرگیچی نشوند، یکی ازین رهنمود های ناب بازتاب آزادی بیان در قرآن است، اصل آرمانی و معقولی که در همه اندیشه های انسانی جایگاه شامخی را احتوا نموده است. با این تفکر قرآن کتاب جامع و هدایت گر است، در ماحول موضوع اشارتاً انسان هارا به تفکر، تدبر، تعقل، و خودنگری به وجود منظم و زیبای انسان، و با نگاه مدبرانه به گونه های طبیعت که ذاتاً نمادی از آزاد نگری را تمثیل میکنند که با مراجعه به اوراق زرین کتاب الهی در پاره ۲۷ آیات قرآن کریم میخوانیم: خداوند رحمان قرآن را یاد داد انسان را بیافرید او را راه بیان آموخت (۷). تا آنچه در مفکوره، دل و زبان دارد در فضای کلاً باز بدون هراس از گزند دستگاه حاکم به وسیله زبان، قلم، و نشریه ها به مردم شریک سازد. و ناگفته هایش را با جرئت تام به حکام زمان در میدان گذارد، تا بتواند ازین مجرا اصلاحات در بدنه نظام ها ی خود کامه و نابکار پدید آید. در یک نگاه آزادی بیان طرف مقابل را و میدارد تا به حق گردن نهد، تا حقیقت ظاهر شود و شک و تردید بوجود آمده رخت بر بندد. و در جای دیگر قرآن اینگونه میفرماید (مردم را) به سوی راه پروردگارت با منطقی حکیمانه و پندی نیکو دعوت کن و با آنان "مخالفان" به نیکو ترین وجه محاجه و مجادله نما، البته پروردگارت خود دانا تر است به کسی که از راه او گم گشته و او داناتر است به هدایت یافتگان (۸). همچنان قرآن کریم مرتبط به آزادی بیان

که در فضای کلاً باز و فراخ بدون کدام فشاری به کفار پیرامون وحدانیت الله (ج) و حمایت از عدم اتیان به مثل یک آیه قرآن، دال بر ارزش اندیشه آزادی بیان و حجت جستن به دلایل قاطع ذاتاً نمادی از آزادی بیان را معنی میدهد، و پیوسته این امر (آزادی بیان) را أهم جلوه داده، و ضمن با اهمیت شمردن آن سوره را بنام (المجادله) که در آن گفتگو و اظهار رأی میان طرفین رد و بدل شده نمونه از آزادی بیان را معنا میدهد، قرآن بایان واضح به آناشاره مینماید.

با یک بیان دیگر قرآن کریم نه تنها به آزادی بیان ارجگذاری نموده؛ بل آنچه (قلم) که منجر به انتشار آزادی بیان میگردد؛ نیز مورد تمجید قرار داده و به آن سوگند میخورد، آنگاه که میفرماید: قسم به قلم و آنچه که نویسندگان می نویسند (۹). زیرا قلم زمان ها را بهم پیوست میدهد، و آرمان های نهفته در وجود انسان را به گشایش میگیرد، آزادی را در مخیله های انسانی بحیث یک ارزش ترزیق مینماید، و افتخارات و دست آوردها را به نسل های پسین انتقال میدهد، و آزادی بیان یکی از این محورها خوانده شده است.

عصر نبوت دوره حمایت از آزادی بیان: رفتار و گفتار پیامبر بزرگ اسلام در ادوار زمان در همه ابعاد زنده گی انسان بحیث قدوه بازگو شده است. نمی شود که ساحه از آن را مجزا از این رهنمود ها دانست، پس ناگفته پیداست که این مؤلفه بی بدیل همواره در حیات آن رهبر بزرگ اسلام چهره نمایی نموده است، که میشود بحیث یک نمونه و مدل خوب از آن الگو گرفت، و در زنده گی عملی از آن استمداد جست. و با روآوری به صفحات تاریخ پر افتخار اسلام نمونه های زیاد از آزادی بیان را بیاد داریم که میشود بطور خلاصه نمونه های آنرا یادآور شویم.

یکی از فرازهای آزادی بیان در گفتار پیامبر (ص) اظهار و بیان حق در برابر حکام جابر و ستمگر بازگوشده، حتی فراتر از آن، آنرا بهترین جهاد خوانده است. آنجا که در حدیث مفرماید: افضلترین جهاد همانا گفتن کلام حق در نزد فرمانروای ظالم است (۱۰). همچنان پیامبر (ص) گفتن کلمه حق را ولو به ضرر خود و اقارب هم بوده و هر چند تند و سخت باشد. لازم و از موارد جرئت اخلاقی میخواند و طی حدیث میفرماید: حق را بگوئید اگر چه در برابر خود (فامیل) تان هم بوده باشد و حق را بگوئید ولو تلخ " تیز و برنده هم باشد " (۱۱) و با تأیید این موضوع پیامبر (ص) گرامی ترین شهید کسی را می خواند که در برابر پادشاه ظالم قامت بر افرازد و او را به نیکی و خیر دعوت دهد و سرانجام آن « شاه ستمگر او را به شهادت رساند، طی حدیث میفرماید " اکرم الشهداء علی الله عزوجل رجل قام الی وال جائر فأمره بالمعروف ونهاه عن المنکر فقتله " (۱۲) مکرّم ترین شهید نزد خداوند (ج) شخصی است که در برابر والی مستکبر ایستاد میشود و او را به معروف امر میکند و از منکر منع مینماید، اما آن والی ظالم در مقابل او را به شهادت میرساند، و همواره پیامبر (ص) به اصحاب کرام گوشزد می نمود که حق را در همه وقت بدون هراس ابراز نمایند، و از موضعگیری مخالف و ملامت کننده نه هراسند، همانگونه که آزادی در قالب گفتار پیامبر خدا (ص) نمایان شده به همان

پيماڼه نمونه های آزادی را در رفتارهای آن حضرت (ص) مشاهده می کنیم، که آن رهبر بزرگ از همه بیشتر به آن اهمیت میداد و مسلمانان را بر تطبیق آن تشویق میکرد و در بسا موارد با اصحاب کرام به مشوره می نشست و اکثراً رأی آن ها را ولو در مسایل شخصی شان هم میبود می پذیرفت هرچند که به ضرر شان هم می بود، که میشود درین امتداد به چند مثال اکتفا نمود.

زمانی که دشمن میخواست با همه ساز و برگ نظامی اش به مدینه منوره حمله ور شود، پیامبر (ص) با آگاهی که از وضع نظامی زمانش داشت با اصحاب کرام به مشوره نشست که بعد از رأی زنی با تک از اصحاب کرام رأی سلمان فارس (رض) را "که باید خندق کلان و عریض در اطراف مدینه حفر نمود و از داخل مدینه را حمایه کرد" به ثواب نزدیک بود آن را با خوشحالی پذیرفت.

زنده گی پر افتخار پیامبر بزرگ اسلام مملو از آزادی رأی و بیان میباشد، آن جناب و اصحاب کرام را نشان میدهد، هر گاه واقعه رخ میداد بیدرنگ پیامبر خدا (ص) با یاران شان به مشوره می نشست، آنگاه اصحاب کرام با جرئت تام از آنجناب پرسان بعمل می آوردند که آیا این نظر شخصی خود تان است؟ و یا وحی از سوی پروردگار است، می گفتند اگر وحی باشد ما همه بدون استثنا به آن تسلیم هستیم. و اگر نظر شخصی تان باشد، ما هر کدام پیرامون موضوع دیدگاه شخصی داریم، که ما در تاریخ صحنه های عجیبی ازین موارد را بیاد داریم، وقتی که پیامبر (ص) قبل از غزوه بدر زمانیکه پیرامون تعیین جای سنگر برای مجاهدین رأی زنی را آغاز نمود؛ درین هنگام برای صحابه جلیل القدر خباب بن منذر معلوم گردید که تعیین جای نتیجه تجربه و نظر شخصی حضرت پیامبر گرامی (ص) میباشد، واقعه است که با وحی ارتباط ندارد، با احترام کامل که به آن حضرت داشت با کمال ادب و جرئت به آنحضرت گفت: اگر این نظر شما بر مبنی وحی بوده باشد ما کلاً سرا پا تسلیم هستیم، و اگر شالوده فکر خودتان بوده باشد، چون مسایل نظامی بر اساس تجربه، حکمت، تدبیر جنگی، استوار میباشد، نظر شخصی من این است که ما خود را بجای برساینیم که به آب نسبت به دشمن قریب تر باشیم و در آنجا (نزدیک چشمه آب) سنگر گیریم؛ زیرا درین صورت ما از آب استفاده می توانیم و با اطمینان کامل با دشمن می جنگیم و دشمن را از دسترسی به آب بدور نگه میداریم، درین حال این نظر مورد قبول پیامبر (ص) قرار گرفت و آنرا با جبین گشاده پذیرفت. (۱۳)

همچنان قبل از غزوه احد زمانیکه پیامبر (ص) با اصحاب کرام در مورد خط دفاعی به مشوره نشست هر کس در فضای آزاد اظهار رأی نمودند که بعد از رأی زنی زیاد سر انجام رأی جوانان مبنی بر دفاع از مدینه به خارج مدینه یعنی ساحه میدان احد سنگر گرفتن را ترجیح دادند در حالیکه دیدگاه و سالخورده گان دفاع خودی از داخل مدینه بود (۱۴)

ضمير ناخود آگاه

از روانکاوی آموخته ایم که ماهیت فرایند سرکوب در پایان دادن و محو کردن ایده یا فکری، که امری غریزی را نشان می دهد نهفته نیست، بلکه ماهیت این فرایند جلوگیری از آگاهانه شدن آن ایده است. وقتی چنین امری رخ می دهد، می گوئیم که آن ایده در وضعیت «ناخودآگاه» است، و قادر هستیم دلیل و بینه کار آمدی فراهم آوریم تا نشان دهیم حتی وقتی این فکر ناخود آگاه است، حتی وقتی شامل ایده ای است که در نهایت به آگاهی وارد خواهد شد، می تواند تأثیراتی ایجاد کند. هر چیزی که سرکوب می شود حتماً در ضمیر ناخودآگاه باقی می ماند، لیکن باید دقیقاً از همین اول خاطر نشان کرد که امور سرکوب شده همه ضمیر ناخودآگاه را تشکیل نمی دهد. ضمیر ناخودآگاه حیطه ای گسترده تر دارد و امور سرکوب شده بخشی از ناخودآگاه اند.

ما چگونه به شناختی از ناخودآگاه می رسیم؟ البته ناخودآگاه را فقط به منزله امری آگاهانه است که درک می کنیم، وقتی که دستخوش تغییر شکل یا ترجمه به امری آگاهانه قرار گرفته باشد. آثار روانکاوی هر روزه به ما نشان می دهند که ترجمه این نوع از امور { یعنی ناخودآگاه } ممکن است. برای آن که چنین ترجمه ای رخ دهد، فرد تحت روانکاوی باید بر موانع و انواع مقاومتهای خاص غلبه کند، همان مقاومتهایی که پیشتر، با پس راندن ایده ای از ضمیر ناخودآگاه، مصالحی فراهم کرده بودند تا سرکوبش کنند.

۱- توجیه مفهوم ضمیر ناخودآگاه

محافل بسیاری این موضوع را مورد بحث و گفت و گو قرار داده اند که آیا ما حق داریم فرض کنیم امری روانی وجود دارد که ناخودآگاه است و این فرض را برای مقاصد کار علمی به کار بریم؟ به این تردید می توان چنین جواب داد که فرض ما در مورد وجود ضمیر ناخودآگاه فرضی ضروری و معقول است و ما شماری از براهین وجود آن را در دست داریم.

این وجود از آن رو ضروری است که داده های آگاهی، درون خودشان، دارای شمار بسیاری شکاف و فاصله اند. غالباً، هم در افراد سالم و هم در بیماران، کنشهایی روانی رخ می دهند

که تنها وقتی قابل توضیح اند که وجود نوع دیگری از کنشها را مسلم فرض کنیم، کنشهایی که، مع الوصف، آگاهی هیچ توضیحی برایشان در اختیار ندارد. این کنشها فقط لغزشهای کنشی و رويها در افراد سالم و همه آن چیزهایی نیست که در افراد بیمار، آنها را به عنوان علامت بیماری روانی یا نوعی وسواس تشریح می کنیم؛ بلکه شخصیت‌ترین تجربه های روزمره ما را با ایده هایی رو در رو می کنند که نمی دانیم از کجا به ذهنما رسیده اند و با نتایجی ذهنی ملازم اند که نمی دانیم چه طور به آنها رسیده ایم، حال اگر همچنان بر این ادعا پافشاری کنیم که هر کنش روحی که در ما رخ می دهد لزوماً باید توسط خود ما از خلال آگاهی تجربه شده باشد، آن گاه تمامی کنشهای آگاهانه { آنهاي که در بالا بدانها اشاره شد } بی ربط و ناملموس باقی خواهند ماند. به عبارت دیگر، اگر ما بین این کنشها، کنشهای ناخودآگاه ای را که استنتاج کرده ایم به طور فرضی اضافه کنیم آن گاه بین کنشها پیوندی قابل فهم برقرار می شود. بهره و افزایشی که بدین سان در معنا به دست می آید مبنایی دقیقاً موجه برای فراتر رفتن از محدوده های تجربه مستقیم است. علاوه بر آن، وقتی معلوم می شود فرض وجود ضمیری ناخودآگاه قادرمان می سازد که روندی موفقیت آمیز را بنا کنیم که به واسطه آن می توانیم تأثیری کارا بر خط سیر فرایند آگاهی اعمال کنیم، آن گاه خود این موفقیت اثبات خدشه ناپذیر بر موجود آن چیزی است که از قبل فرض کرده ایم. از همین رو، وجود ضمیر ناخودآگاه این گفته را به ادعایی غیر قابل قبول بدل می کند که ما باید موضعی اتخاذ کنیم تا چنین مقرر داریم که هر آنچه در ذهن می گذرد برای آگاهی نیز شناخته شده باشد.

می شود پیشتر رفت و در دفاع از فرض وجود نوعی حالت روانی ناخودآگاه چنین استدلال کرد که خود آگاهی { بالفعل ما } در همه حال تنها شامل محتوای اندکی است؛ بنابراین قسمت اعظم آنچه معرفت آگاه می نامیم، باید در دوره های قابل توجه از زمان در حالت نهفتگی باشد؛ به عبارت بهتر، از نظر روانی، در ضمیر ناخودآگاه باشد. وقتی تمامی خاطرات نهفته مان را مورد ملاحظه قرار می دهیم متوجه می شویم که کاملاً درک ناپذیر است که چه طور می شود وجود ضمیر ناخودآگاه را انکار کرد. لیکن در اینجا با اعتراض مواجهیم مبنی بر آن که این یادهای نهفته را دیگر نمی توان به منزله خاطراتی روانی توصیف کرد، بلکه باید گفت که آنها با پس مانده فرایندهای جسمانی متناظرند، فرایندهایی که امر روانی می تواند مجدداً از درون آنها برخیزد. پاسخ واضح به چنین تردیدی آن است که خاطره نهفته، برعکس، بقایای پرسش ناپذیری از فرایندی روانی است. لیکن مهمتر است که به روشنی دریابیم که این اعتراض مبتنی است بر یکسان انگاشتن آنچه آگاهانه است و آنچه روانی است – هرچند این فرض صریحاً بیان نشده، بلکه به منزله یکی از اصول

موضوعه فرض شده است. اين يکسان انگاري يا مصادره به مطلوب است که به اين پرسش از قبل پاسخ مثبت می دهد که آیا هر آنچه روانی است ضرورتاً آگاهانه هم هست، يا اين که اين يکسان انگاري امری اعتباری و ناشی از نظام نامگذاری است. البته دومی، نظير بقيه امور اعتباری، به روی ابطال گشوده نیست. پرسش اين است که آیا اين امر اعتباری شايسته آن هست که خود را به پذيرش آن محدود کنیم يا نه، شايد بشود چنين پاسخ داد که تساوی امر روانی و امر خودآگاه کاملاً پی مورد است. چنين فرضی استمرار روانی را از هم می گسلد و ما را با مشکلات لاینحل ناشی از برابری روانی - فیزیکی درگیر می کند؛ همچنين در برابر اين انتقاد قرار دارد که بدون دلیلی واضح نقشی را که آگاهی بر عهده دارد بيش از حد برآورد می کند و به گونه ای شتابزده ما را از حوزه تحقيق روانشناختی محروم می کند، بی آن که قادر باشد اين محرومیت را با نتایج حوزه های ديگر جبران کند.

باری، واضح است که اين پرسش با خطر تحليل بردن خویش در مناقشه ای لفظی رو به رو است. به هر حال، فرقی ندارد حالات نهفته زندگی روحی را، که وجودش انکار ناپذير است، به مثابه حالات روانی آگاهی بشناسیم يا به مثابه حالات فیزیکی؛ به جای آن بهتر است. توجهمان را بر آن چیزی متمرکز کنیم که با اطمینان از ماهیت اين حالات مورد بحث می دانیم، تا آنجا که به مشخصه های روانی اين حالات مربوط است، برای ما کاملاً دسترس ناپذيرند؛ هيچ مفهوم روانشناختی يا فرایند شیمیایی نمی تواند به ما تصویری از ماهیت آن حالات بدهد، از سوی ديگر، به يقين می دانیم که اين حالات در نقاط بی شماری با فرایندهای روحی آگاه تماس دارند، و با اندکی کلنجار رفتن می توان آنها را به فرایندهای روحی آگاه تبدیل کرد يا انی فرایندهای را جانشینشان کرد؛ و می شود تمامی مقولاتی را که برای توصیف کنشهای روحی آگاه به کار می بریم بر آنها نیز اعمال کنیم، مقولاتی چون ایده ها، مقاسد، تصمیمات و نظایر آن، در واقع باید گفت شماری از اين حالات نهفته دقیقاً در غیبت آگاهی وجود دارند و فقط از اين جنبه است که با حالات آگاه متفاوت اند، از همین رو بهتر است که در پذيرش اين حالات به منزله ابژه های تحقيق روانشناسی تردید نکنیم، و در عين حال به گونه ای با آنها رفتار نکنیم که گویا عمیقترین پیوند را با کنشهای روحی آگاه دارند.

انکار سرسختانه خصلت روانی کنشهای روحی نهفته ناشی از اين وضعیت است که بيشتر پدیده های ذی ربط بیرون از حیطه روانکاوی بوده اند. هر آن که از واقعیات آسیب شناختی نا آگاه باشد، هر که لغزشهای کنشی مردم عادی را تصادفی می انگارد و با اين ضرب المثل قدیمی خرسند است که «روءياها مهملات اند» "Traume sind

Schaume " محکوم است که از مسائل روانشناسی آگاهی خود چیز کمی بداند و بدین منظور هر نیازی نسبت به تصور نوعی کنش روحی ناخودآگاه را از خویش دریغ کند. از قضا حتی قبل از ظهور روانکاوی، تجربیات مربوط به هیپنوتیزم و خصوصاً القائات ما بعدهیپنوتیزمی، به گونه ای ملموس وجود و نحوه عملکرد ناخودآگاه روحی را اثبات کرده بود.

علاوه بر این، فرض وجود ناخودآگاه فرضی کاملاً معقول است، چرا که با این پیش فرض حتی قدمی کوتاه از وجه اندیشیدن متعارف و قابل پذیرش همگان دور نمی شویم، ضمیر آگاه، هریک از ما را فقط از حالات شخصی ذهن خودمان باخبر می کند، و این که دیگر مردمان هم دارای ضمیر آگاه هستند، استنتاجی است که ما از قیاس کنشها و گفته های مشهود آنها به عمل می آوریم، به این منظور که رفتارشان را برای خوی قابل فهم کنیم، (بی شک از نظر روانشناختی درست تر می بود این مسأله را این طور بیان می کردیم که ما بدون هیچ گونه تأمل خاص، سرشت شخصی خود و در نتیجه آگاهیمان را به هر کس دیگر نسبت می دهیم؛ و این که چنین همسان انگاری یکی از شروط ضروری فهم ما است.) در گذشته نفس آدمی این استنتاج (یا این همسانی) را به موجودات انسانی دیگر، به حیوانات، گیاهان، اشیاء بی جان و به جهان بزرگ گسترش می داد، و مادامی که شباهت همه موارد فوق به نفس فردی عظیم و خردکننده بود این همسان انگاری مفید و کارا می نمود؛ لیکن همپای افزایش تفاوت نفس با این «دیگریها» چنین همسانی ای بیش از پیش غیر قابل اعتماد می شد. امروزه، قضاوت انتقادی ما در باره مسأله وجود آگاهی در حیوانات با شک و تردید همراه است؛ ما از پذیرش آن در مورد گیاهان سر باز می زنیم و فرض وجود آگاهی در ماده بی جان را عرفان و راز گرایی تلقی می کنیم، لیکن حتی در جایی که تمایل اولیه و اصلی ما به همسان انگاری در برابر نقد تاپ آورده است - یعنی وقتی که «دیگریها» هموعان خود ما هستند - فرض وجود نوعی آگاهی در آنان مبتنی بر یک استنتاج است و نمی تواند از آن حتمیت بی واسطه ای برخوردار باشد که نسبت به وجود آگاهی شخص خود ما داریم.

روانکاوی بیش از این چیز نمی خواهد که همین فرایند استنتاج را بر خودمان نیز اعمال کنیم - اقدامی که سد البته ذاتاً به آن راغب نیستیم، اگر به چنین اقدامی دست بزنیم، ناچار باید بگوییم که تمام کنشها و تجلیاتی که در خویشتن متوجه آنها می شویم و نمی دانیم چگونه آنها را به باقی زندگی روحی خویش متصل کنیم باید به گونه ای داوری شوند که گویا به شخص دیگری تعلق دارند؛ این اعمال به واسطه زندگی روحی ای توصیف می شوند که به کسی دیگر نسبت داده شده است، علاوه بر این، تجربه نشان می دهد که ما به

خوبی می دانیم چگونه در دیگران اعمالی را تفسیر کنیم (و خویش را درون زنجیره رخدادهای روحی جای دهیم) که خود از پذیرش همانها در خودمان به منزله امری روحی سر باز می زنیم، این جا سدی خاص، به گونه ای مشهود، بررسی و مطالعه ما را از خویشتن منحرف می کند و مانع از آن می شود که به شناختی صحیح از خویش برسیم.

وقتی این فرایند استنتاج، بر علاوه موضعگیری درونی، بر خویش اعمال شود، به هر حال به افشای نوعی ضمیر ناخودآگاه نمی انجامد، بلکه منطقاً فرض وجودی دیگر را { در آگاهی } پیش میکشد، آگاهی ثانویه ای که در نفس (self) فرد یا آگاهی ای که خود او می شناسد یکپارچه است. اما در همین نقطه ممکن است به درستی انتقادهایی مطرح شود. در اولین قدم این که آگاهی که مالکش از آن هیچ چیزی نمی داند. دقیقاً متفاوت است با آگاهی که به فردی دیگر تعلق دارد. در ضمن، مسأله این است که چنین آگاهی که فاقد مهمترین وجه مشخصه خویش { یعنی آگاهانه بودن } است. اصلاً ارزش هیچ گونه بحث و نظری را ندارد. کسانی که تاکنون در برابر وجود یک ناخودآگاه روانی مقاومت کرده اند، احتمالاً حاضر نخواهند بود که آن را با یک ناخودآگاه فکری تعویض کنند، دوم آن که روانکاوی نشان می دهد که فرایندهای روحی نهفته که استنتاج می کنیم توجیه کننده درجه بالایی از استقلال دوجانبه اند؛ گویا آنها هیچ پیوندی با یکدیگر ندارند و هیچ چیز از هم نمی دانند. در این صورت، باید خود را مهیا کنیم تا در خود نه تنها فرض وجود یک آگاهی دوم را بپذیریم، بلکه سومی و چهارمی و شاید بی شمار حالات آگاهی را بپذیریم که تمام شان برای ما و یکدیگر ناشناخته اند. و سوم - که در بین این استدلالات وزین ترین آنهاست - این که باید این واقعیت را نادیده نگیریم که تحقیق روانکاوانه آشکار می کند که شمار از این فرایند های نهفته مشخصات و حالات غریبی دارند که در چشم ما بیگانه یا حتی نامعتبر می نمایند، و آشکارا نافی صفاتی از آگاهی اند که برای ما آشنایند. از این رو، دلائل و شواهدی در دست داریم که باید استنتاجمان را در باره خویش تصحیح کنیم و بگوییم آنچه اثبات شده است وجود نوعی آگاهی ثانوی در مانیتست، بلکه وجود کنشهایی روانی است که فاقد آگاهی اند. به علاوه محقیم که اصطلاح «زیر- آگاهی» (sub-consciousness) را به عنوان اصطلاحی نادرست و غلط انداز رد کنیم.

ما در روانکاوی چاره ای نداریم جز تسدیق این حکم که فرایندهای ذهنی فی نفسه ناخودآگاهانه؛ و ادراک این فرایندها توسط ابزار آگاهی را تشبیه کنیم به ادراک جهان خارج توسط ابزار اندامهای حسی. حتی امید می رود که با چنین مقایسه ای شناخت تازه ای به دست آوریم، فرض روانکاوانه کنش ذهنی ناخودآگاه از نظرماه، از یک طرف، اتساع عظیمی از جان گرایی (animism) بدوی است که سبب می شود ما نسخه های بدل آگاهی خودمان را همه جا دور و برمان ببینیم و از طرف دیگر، گسترشی از تصحیحی است که کانت در دیدگاه ما نسبت به ادراک بیرونی اعمال کرد. دقیقاً همان طور که کانت به ما

هشدار داد که این حقیقت را از قلم نیندازیم که ادراکات ما، به صورت ذهنی (subjectively) مشروطند و نباید آنها را با آنچه ادراک می شود، ولی خود ناشناختنی است، یکی بگیریم؛ از همین رو روانکاو می هم به ما هشدار می دهد که نباید ادراکاتی را که به وسیله آگاهی صورت می پذیرد، با فرایندهای ذهنی ناخودآگاه یکی بگیریم، که ابژه آن ادراکات اند. نظیر امر فیزیکی، امر روانی ضرورتی ندارد که همان طوری که وجود دارد، بر ما ظاهر شود. به هر حال باید شاد باشیم از این که تصحیح ادراک درونی آن مشکلات بزرگی را ندارد که تصحیح ادراک بیرونی به همراه داشت - ابژه های درونی کمتر شناخت ناپذیرند تا دنیای بیرونی.

۲- معانی متفاوت « ناخودآگاه » - نظرگاه توپوگرافیک

قبل از آن که پیشتر برویم، باید واقعیتهای مهم، هر چند آزاردهنده، را بیان کنیم که مشخصه ناخودآگاه تنها یکی از مختصات است که در روان پیدا شده و به هیچ عنوان برای توصیف کردن روان کافی نیست. کنشهای روانی ای وجود دارند که از نظر ارزش کاملاً متفاوت اند، لیکن جملگی واجد خصیصه ناخودآگاهی اند. ناخودآگاه، از یک طرف، کنشهای را در بر می گیرد که صرفاً نهفته و به طور موقت ناخودآگاه اند. لیکن از جهت دیگر از کنشهای آگاه متفاوت نیستند؛ از طرف دیگر، ناخودآگاه فرایندهایی را در بر می گیرد نظیر فرایندهای سرکوب شده که اگر به { فرایندهای } آگاه تبدیل می شدند با سایر فرایندهای آگاه عریانترین تضاد را می داشتند. می شود به تمامی سوء تفاهمات پایان داد به شرطی که از این پس در تشریح انواع مختلف کنشهای روانی به این سوال، که این کنش آگاه است یا ناخودآگاه، بی اعتنا باشیم؛ و کوشش خود را معطوف کنیم به طبقه بندی و مرتبط کردن آنها فقط بر اساس روابط شان با غرایز و مقاسد، بر اساس عناصر تشکیل دهنده شان و بر این اساس که به کدام یک از سلسله مراتب نظامهای روانی تعلق دارند. اما به دلایلی متفاوت چنین چیزی عملی نیست. از این رو، گاهی اوقات به معنای توصیفی و گاهی اوقات به معنای نظام مند کلمه، قادر نیستیم از ابهام نهفته در استعمال واژگان «آگاه» و «ناخودآگاه» دوری کنیم، تا آنجا که به جنبه نظام مند مربوط می شود کاربرد این دو واژه بر ادغام آنها در نظامهای خاص و برخورداری از مشخصاتی خاص دلالت دارد. البته می توانیم برای پرهیز از سردرگمی بر آن شویم که برای نظامهای روانی که از هم متمایز ساخته ایم نامهایی دلخواهی برگزینیم، نامهایی که هیچ ربط یا اشاره ای به صفت آگاه بودن ندارند، فقط در اول کار باید زمینه هایی را مشخص کنیم که بر اساس آنها نظامهای روانی را تعریف می کنیم و برای این کار نباید از توصیف ویژگی ضمیر آگاه طفره برویم، و در نظر داشته باشیم این کار نقطه عزیمت تمامی پژوهشهایما را شکل می دهد. شاید بهتر باشد علامت CS را برای آگاهی یا نظام آگاه و UCS را برای نظام ناخودآگاه برگزینیم، و بدانیم که این دو واژه را به معنای نظام مند به کار می بریم.

حالا که به گزارشی از یافته های ایجابی روانکاوی رسیدیم، می شود گفت که عموماً یک کنش روانی، در خصوص حالت، از دو مرحله می گذرد که این مراحل مابین آن چیزی قرار دارند که نوعی آزمون (عمل سانسور) بر آن وارد شده است. در اولین مرحله، کنش روانی ناخودآگاه است و به نظام UCS تعلق دارد؛ اگر این کنش در آزمون توسط سانسور رد شود اجازه نخواهد یافت که به مرحله دوم وارد شود. پس گفته می شود که این کنش «سرکوب شده» است و باید ناخودآگاه باقی بماند. اگر به هر دلیل این کنش آزمون را با موفقیت بگذراند به مرحله دوم وارد می شود و از آن پس به نظام دوم متعلق است که آن را نظام CS خواهیم نامید. لیکن حقیقت این است که گرچه این کنش به نظام مذکور تعلق دارد، هنوز صراحتاً روابطش با ضمیر آگاه تعریف نشده است. این کنش هنوز آگاه نیست، بلکه به طور قطع توانایی آگاهانه شدن را دارد (و اگر عبارت پروثر را به کار ببریم)، اکنون که شرایط خاصی را کسب کرده، قادر است بدون مقاومت خاصی به ابژه ضمیر آگاه بدل شود. با در نظر گرفتن این قابلیت آگاه شدن، ما نظام CS را «پیش آگاه» می نامیم، اگر معلوم شد. که آیا نوعی سانسور خاص هم نقشی در پیش بردن تبدیل امر پیش آگاه به آگاه دارد یا نه، آن گاه بهتر است با دقت بیشتری مابین نظامهای PCS (پیش آگاه) و CS تفاوت قائل شویم. فعلاً تا همین جا بسنده می کنیم که به یاد داشته باشیم که نظام PCS واجد همان مشخصات نظام CS است و سانسور اکید وظیفه اش را در نقطه گذر کنش روانی از نظام UCS به نظام PCS (یا CS) به انجام می رساند.

روانکاوی با پذیرش وجود این دو (یا سه) نظام روانی، از «روانشناسی توصیفی آگاهی» گامی به جلو برداشته و مسائل جدیدی را مطرح کرده و محتوای جدید یافته است. تاکنون، روانکاوی غالباً به دلیل دیدگاه دینامیکش در باره فرایندهای ذهنی، از روانشناسی متمایز شده است؛ علاوه بر آن گویا به عنوان علم توپوگرافی روانی هم به حساب می آید و مشخص می کند که هر کنش روحی درون کدام نظام یا مابین کدام نظامها به وقوع می پیوندد. با توجه به این قسد است که به روانکاوی «روانشناسی اعماق» هم گفته می شود. شاید روانکاوی این توان را داشته باشد که از این هم غنی تر شود، به شرطی که دیدگاه دیگری را نیز وارد محاسباتش کند.

اگر مسأله توپوگرافی کنشهای روحی را با جدیت دنبال کنیم، ناچار باید علاقه و مسیرمانرا به تردیدی معطوف کنیم که در این نقطه سربرمی آورد. هنگامی که کنشی روانی (بهتر است در اینجا خود را به کنشی محدود کنیم که در ماهیت یک ایده است) از نظام UCS به نظام CS (یا PCS) منتقل می شود، آیا نباید فرض کنیم که خود این انتقال، ثبت و شرحی تازه - به زبان بهتر، ثبتی ثانوی - از ایده مورد بحث را شامل می شود، که ممکن است همان طور که در موقعیت جدیدی مستقر شده است، به موازات ثبت اصلی ناخودگاه به حیات ادامه دهد؟ آیا نباید قبول کنیم که امر انتقال مبتنی بر تغییری در حالت ایده است،

تغییری که مصالحی یکسان را شامل می شود و در موقعیتی یکسان هم رخ می دهد؟ گرچه چنین پرسشی ممکن است گیج کننده به نظر آید، لیکن اگر بخواهیم به برداشتی قطعی تر از توپوگرافی روانی، یعنی به برداشت از بُعد عمقی ذهن دست یابیم، باید این پرسش را مطرح کنیم، این پرسش در نوع خود سوالی دشوار است چرا که مرزهای روانشناسی ناب را درمی نوردد و به روابط دستگاه روانی با کالبدشناسی (آناطومی) اشاره می کند. دقیقاً می دانیم که در ناهنجارترین معنا چنین روابطی وجود دارند. تحقیقات به گونه ای انکارناپذیر اثبات کرده اند که فعالیت ذهنی به کارکرد مغز وابسته است و به هیچ عضو دیگری تا این حد وابسته نیست. با کشف اهمیت نابرابر قسمت‌های متفاوت مغز و روابط ویژه شان با قسمت‌های خاص بدن و با فعالیت‌های ذهنی خاص، در تحقیقات ما پیشتر رفته ایم، هر چند نمی دانیم تا چه حد. لیکن هر کوششی که برای کشف مکان و موضع فرایند های ذهنی از این نقطه آغاز کند و هر تلاشی که افکار و ایده ها را به مثابه اندوخته هایی در سلولهای عصبی و هیجانات را به منزله انتقالی در طول رشته های عصبی در نظر آورد کاملاً به شکست خواهد انجامید. باید گفت چنین سرنوشتی در انتظار تمامی نظریاتی که برای تشخیص موضع کالبد شناختی نظام CS- یعنی فعالیت ذهنی ضمیرآگاه_ تلاش دارند و فکر میکنند که موضع آن در کورتکس است و محل فرایند های ناخودآگاه را در بخشهای زیر-کورتکس مغز تصور میکنند. اینجا حفره یا شکافی وجود دارد که در حال حاضر پرنانشدنی است و پر کردن آن هم از وظایف روانشناسی نیست.

عجالتاً توپوگرافی روانی ما با این کالبد شناسی کاری ندارد و به موضع کالبد شناختی مرتبط نیست لیکن به مناطقی در دستگاه روحی ارجاع میشود که ممکن است در بدن مستقر باشند.

منابع:

۱- Paşalakow B., Jumaniýazowa Z., Akmyradowa D. Çaga psihologiýasy Türkmenabat. ۲۰۰۴ý.

۲- shaffer David R and Gumeý WilliamsIII Development psychology ۲nd Ed.

۳- هیلر، رجینا و دیگران: معجزه تقویت مهارت های یادگیری ترجمه فاطمه فاضلی و دیگران انتشارات نصیر، تهران، ۱۳۷۸.

۴- گنجی، حمزه: روانشناسی عمومی؛ نشر روان، تهران، ۱۳۷۹.